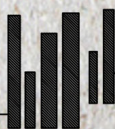

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΑ ΤΟΠΙΑ ΜΕΤΑΠΟΛΗΣ

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΝ
ΤΟΠΟ ΚΑΙ ΤΟ **ΜΗ-ΤΟΠΟ**
ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΟ ΜΕΝΙΔΙ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ : 2015-2016

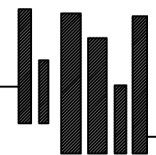
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μεταβατικά τοπία της διάχυτης **Μετάπολης**
Ανάμεσα στον **τόπο** και το **μη-τόπο**

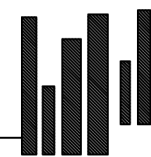
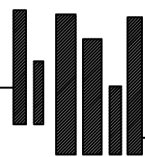
Με αφορμή το Μενίδι

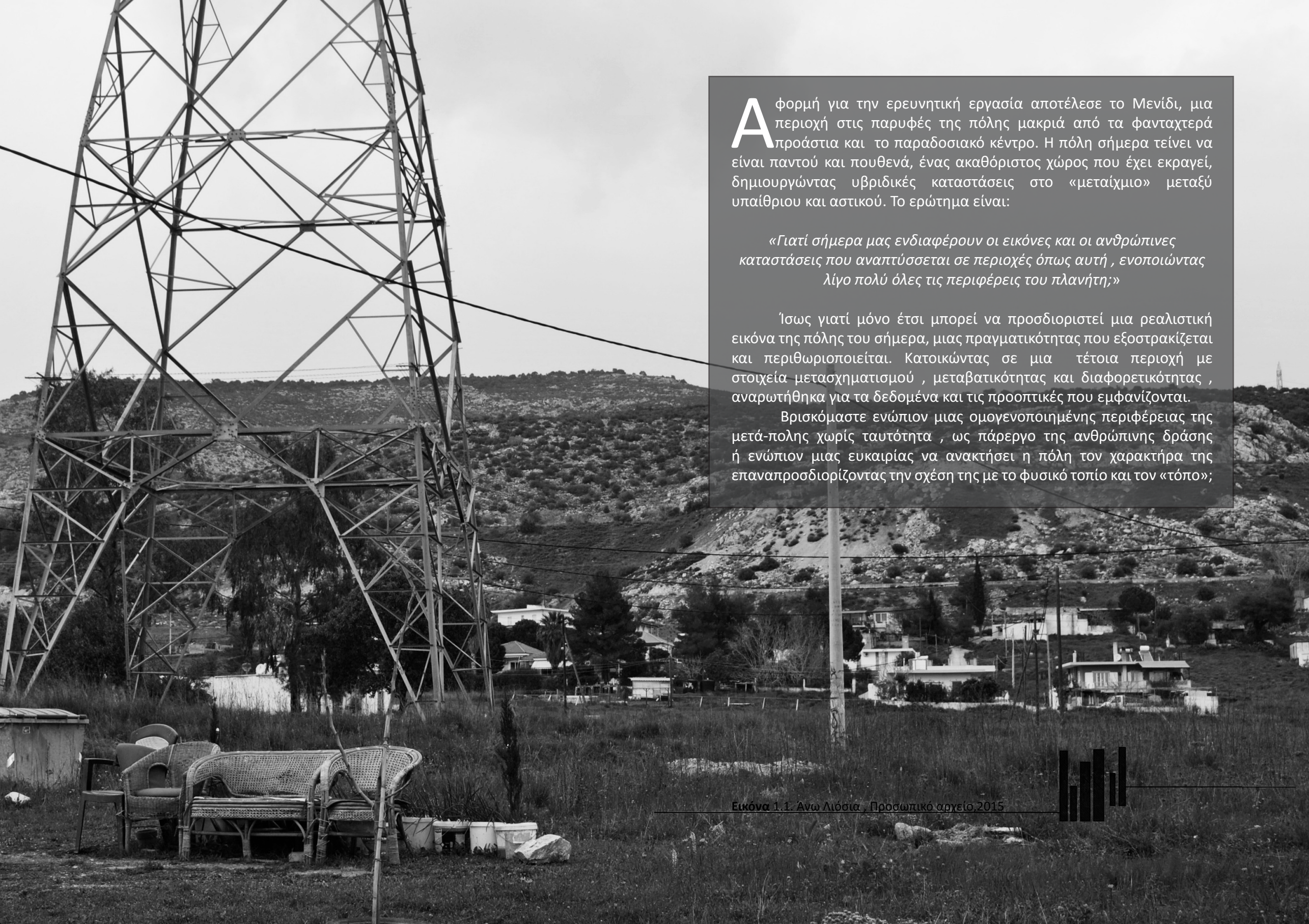
Επιβλέπων καθηγητής : Μουτσόπουλος Αθανάσιος

Φοιτητής : Τσουτσάνης Παναγιώτης

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον
κ.Μουτσόπουλο για την πολύτιμη
καθοδήγηση του καθώς και όσους
με στήριξαν με κάθε τρόπο κατα την
διάρκεια διεκπαιρέωσης της ερευνητικής
μου εργασίας.

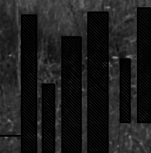

Αφορμή για την ερευνητική εργασία αποτέλεσε το Μενίδι, μια περιοχή στις παρυφές της πόλης μακριά από τα φανταχτερά προάστια και το παραδοσιακό κέντρο. Η πόλη σήμερα τείνει να είναι παντού και πουθενά, ένας ακαθόριστος χώρος που έχει εκραγεί, δημιουργώντας υβριδικές καταστάσεις στο «μεταίχμιο» μεταξύ υπαίθριου και αστικού. Το ερώτημα είναι:

«Γιατί σήμερα μας ενδιαφέρουν οι εικόνες και οι ανθρώπινες καταστάσεις που αναπτύσσεται σε περιοχές όπως αυτή, ενοποιώντας λίγο πολύ όλες τις περιφέρειες του πλανήτη;»

Ίσως γιατί μόνο έτσι μπορεί να προσδιοριστεί μια ρεαλιστική εικόνα της πόλης του σήμερα, μιας πραγματικότητας που εξοστρακίζεται και περιθωριοποιείται. Κατοικώντας σε μια τέτοια περιοχή με στοιχεία μετασχηματισμού, μεταβατικότητας και διαφορετικότητας, αναρωτήθηκα για τα δεδομένα και τις προοπτικές που εμφανίζονται.

Βρισκόμαστε ενώπιον μιας ομογενοποιημένης περιφέρειας της μετά-πολης χωρίς ταυτότητα, ως πάρεργο της ανθρώπινης δράσης ή ενώπιον μιας ευκαιρίας να ανακτήσει η πόλη τον χαρακτήρα της επαναπροσδιορίζοντας την σχέση της με το φυσικό τοπίο και τον «τόπο»;

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	10
01 Προς τη ΜΕΤΑΠΟΛΗ	16
1.1 Βιομηχανική πόλη - Φορντισμός	18
1.2 Μοντέρνο αστικό τοπίο	22
1.3 Μητρόπολη	24
1.4 Μετα-μητρόπολη ή Μετάπολη	30
1.5 Γενική Πόλη;	37
1.6 6 Σημεία για την μετάπολη	40
1.7 Καταναλωτική κουλτούρα	48
02 ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΥΣΗΣ	54
2.1 Πόλη ή υπαιθρος	56
2.2 Sprawl - Το παράδειγμα της Αμερικής	58
2.3 Το δικτυακό μοντέλο	60
2.4 Αθήνα ως Μετάπολη	66
03 ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΣΤΟΝ ΜΗ-ΤΟΠΟ	80
3.1 Πολιτισμικό τοπίο	83
3.2 Τόπος και χώρος	86
3.3 Δομή του τόπου	88
3.4 Το όριο	92
3.5 Από τον «χώρο των τόπων» στον «χώρο των ροών»	92
3.6 Μη τόποι	94
04 ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΑ ΤΟΠΙΑ	98
4.1 Ανάμεσα στον τόπο και το μη-τόπο,Μεταβατικά τοπία ..	100
4.2 Ομογενοποιημένη περιφέρεια - Το Μενίδι	108
4.3 Μνήμη και μεταβατικά τοπία	110

4.4 Ταύτιση και προσανατολισμός	112
4.5 Επαναπροσδιορίζοντας το τοπίο	113
4.6 Σχεδιάζοντας το κενό	117
4.7 Μεταβατικά τοπία κινητικότητας	123

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	130
---------------------------	-----

ΕΠΙΛΟΓΟΣ	132
-----------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	133
---------------------------	-----

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	142
----------------------------	-----

10 Εισαγωγή

Η παρούσα ερευνητική εργασία διερευνά τα τοπία στο μεταίχμιο των πόλεων. Τοπία αγκιστρωμένα στο δίπολο υπαίθριου και αστικού, χωρίς χαρακτήρα και ταυτότητα, εφήμερα και αποτρεπτικά. Πρόκειται για τις ενδιάμεσες ζώνες στα περιθώρια της πόλης σε συνεχή αναπροσαρμογή, μεσοδιαστήματα ανάμεσα στις αναγνωρίσιμες περιοχές.

Εφαλτήριο για την μελέτη αποτέλεσε η προβληματική γύρω από τα νέα αστικά τοπία της διάχυτης μετάπολης. Οι δομές που δημιούργησαν η **παγκοσμιοποίηση** και ο **καπιταλισμός** μέσα από τις τηλεπικοινωνίες και τις μεταφορές διέλυσαν τα όρια υπαίθριου και αστικού και μετατόπισαν το πεδίο μελέτης από τον «χώρο των τόπων» στον «χώρο των ροών».

Η σημερινή πόλη αντιπροσωπεύει την απελευθέρωση από τους καταναγκασμούς της Ιστορίας και του γεωγραφικού τόπου, την εξάπλωση νέων κανόνων, την ανάμειξη πολλαπλών πολιτισμικών παραδειγμάτων.¹ Οι τοπικοί συσχετισμοί, οι κλίμακες και οι αξίες αλλάζουν. Τα τοπία ομογενοποιούνται, έθιμα και τοπικές ιδιαιτερότητες εξαφανίζονται και νέα πρότυπα παίρνουν την θέση τους. Η ζωή μας είναι γεμάτη αντιφάσεις, νιώθουμε οικεία με τα διεθνή δεδομένα και ταυτόχρονα αμήχανοι με τις τοπικές ιδιαιτερότητες, γνώστες και ανίδεοι την ίδια στιγμή.² Πολύ πριν από τους πολεοδόμους και τους πολιτικούς, τα Goody's και τα McDonald's, και τα Praktiker αντιλήφθηκαν τους τρόπους ανάπτυξης της πόλης και τις νέες σημασίες που διαμορφώνονται.³

Συναρτήσει της οικονομίας, του περιβάλλοντος και της κοινωνίας που «μετασηματίζουν τον γενετικό κώδικα της πόλης και ιχνογραφούν το μεταβατικό καθεστώς στο οποίο βρίσκεται»⁴, γίνεται προσπάθεια να προσδιορισθεί η φύση και ο χαρακτήρας των τοπίων του σήμερα καθώς

και των προοπτικών εξέλιξής τους. Η πολυεπίπεδη πραγματικότητα παρουσιάζει ασυνέχειες και ρήξεις καθώς και πολλαπλές ερμηνείες.

Ο ρευστός χαρακτήρας των μεταβατικών τοπίων τα μετατρέπει σε χώρους ανοικτών συσχετισμών και άπειρων δυνατοτήτων ενώ αναδύεται η ανάγκη επανεξέτασης θεμελιωδών ζητημάτων όπως η σχέση με την πόλη, η ταυτότητα και η συλλογική μνήμη σε «τόπους» με διαρκώς μεταβαλλόμενο χαρακτήρα, τους **Μεταβατικούς** τόπους.

Η αναφορά στον τόπο και τον μη-τόπο έγινε με πρόθεση να αποσαφηνιστούν οι μεταβλητές που καταδεικνύουν ουσιαστικά ζητήματα **ταυτότητας** των μεταβατικών τοπίων. Το αίσθημα του ανοίκειου και του αδρανούς που χαρακτηρίζουν τα εν λόγω τοπία φέρνουν στο προσκήνιο θεμελιώδη ερωτήματα για την ανθρώπινη ύπαρξη. Μια **φαινομενολογική** προσέγγιση εξετάζει τους όρους και τις συνθήκες οικειοποίησης τους. Εισάγει την έννοια του τόπου ως ταυτοποιητική σταθερά σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο παρόν. Με τον όρο τόπος ορίζεται το «χωρικό σύνολο με διακριτό χαρακτήρα και ατμόσφαιρα»⁵ όπως αναφέρθηκε από τον Christian Norberg-Schulz. Επηρεασμένος από τον Heidegger, ισχυρίζεται ότι «το ενδιαφέρον του ανθρώπου για τον χώρο έχει ρίζες υπαρξιακές»⁶ ενώ βασίζεται στην «ανάγκη να δημιουργήσει ζωτικές σχέσεις με το περιβάλλον του, να φέρει νόημα και τάξη σε ένα κόσμο εικόνων και γεγονότων»⁷.

Οι πολλαπλές ερμηνείες και εξηγήσεις των φαινομένων δεν φαίνεται να συμβάλλουν στην εξαγωγή «μανιφέστων» ή μεθοδευμένων λύσεων για τη σημερινή κατάσταση. Η μετάπολη είναι μια ταυτόχρονη διαστρωμάτωση πραγματικοτήτων, μοιάζει σύμφωνα με τον R.Koolhaas σαν ένα στούντιο του Χόλυγουντ, «μπορεί να παράγει μια νέα ταυτότητα κάθε Δευτέρα πρωί.»⁸ Το σίγουρο όμως είναι ότι ο περιαστικός χώρος αποτελεί πρόσφορο πεδίο διερεύνησης και μια διέξοδο για την σύγχρονη πόλη ώστε να αποκαταστήσει τη συνέχεια και την ταυτότητά της. Το στοίχημα, παίζεται στις «περιοχές διαταραχής», στους «ενδιάμεσους

1 Αίσωπος Ι., Σημαιοφορίδης Γ., 27/07/1997, Από τη μητρόπολη στη μετάπολη, *ΤΟ ΒΗΜΑ*, Ανακτήθηκε 10/05/2015, από www.tovima.gr

2 ό.π

3 ό.π

4 Τζιρτζιλάκης, Γ., *Ο θάνατος του Αρχιτέκτονα, η ουτοπία της κατοίκησης και η μεταβιομηχανική πόλη*, (σελ.195-229) όπως αναφέρεται στο *Αθήνα 2002 Απόλυτος Ρεαλισμός*, Τ. Κουμπής, Θ. Μουτσόπουλος, R. Scoffier, (επιμ.), Αθήνα, 2002, σελ.199.

5 Norberg-Schulz, C., *Genius Loci :Το πνεύμα του τόπου : Για μια φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Φραγκόπουλος Μ., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π, Αθήνα, 2009, σελ. 5.

6 Norberg-Schulz, C., *Existence Space and Architecture*, Studio Vista, London 1971, σελ. 9.

7 ό.π, σελ. 9

8 Koolhaas, R., *The Generic City*, μετάφραση Αίσωπος Γ., στο Γ.Αίσωπος, Γ. Σημαιοφορίδης (επιμ.), *Η σύγχρονη (ελληνική) πόλη/Μετάπολις 2001*, Metropolis Press, Αθήνα, 2001, σελ. 252-265.

χώρους», τα «περιρρέοντα» αστικά κενά.⁹

Τα ερωτήματα που διερευνώνται στην ερευνητική εργασία είναι τα παρακάτω:

- Ποιές είναι οι μεταβλητές που διαμορφώνουν τον αστικό χώρο στη σύγχρονη πόλη; Τι σημασίες εδραιώνουν τα νέα τοπία και ποιές είναι οι δυναμικές εξέλιξης τους;
- Πως αντικατοπτρίζεται η σχέση μεταξύ τοπικού και παγκόσμιου στην παραγωγή του αστικού χώρου; Βρισκόμαστε στο τέλος της πολεοδομίας τη στιγμή που εισερχόμαστε σε ένα δεσπόζοντα μητροπολιτικό ιστό;
- Κατα πόσο η Αθήνα μπορεί να χαρακτηριστεί ως μετάπολη;
- Τι θέση έχει το φαινόμενο του τόπου στο νέο καθεστώς και πως συνυπάρχει με τον μή-τόπο;
- Μπορούν τα μεταβατικά τοπία να δημιουργήσουν υγιή ισορροπία μεταξύ τόπου και μη-τόπου διαμορφώνοντας τη νέα ταυτότητα της πόλης στην περιφέρεια;

Σκοπός της ερευνητικής εργασίας είναι να εξεταστούν τα νέα αστικά τοπία της διάχυτης **μετάπολης**, υπό το πρίσμα των εννοιών του «τόπου» και του «μη-τόπου». Να διερευνηθεί ποια μορφή παίρνουν οι παραδοσιακές έννοιες του τοπίου, της πόλης και της περιφέρειας στο νέο υβριδικό καθεστώς της παγκόσμια πόλης και υπό ποιές συνθήκες. Τέλος μένει να καθορίσουμε ή τουλάχιστον να υποθέσουμε τις προοπτικές εξέλιξης του σημερινής κατάστασης. Αν όπως αναφέρει ο R.Koolhaas η νέα πολεοδομία δεν στηρίζεται στην τάξη και την παντοδυναμία αλλά είναι ο θρίαμβος της αβεβαιότητας καλούμαστε να δημιουργήσουμε νέες στρατηγικές λύσεις, διαφορετικές από τις παγιωμένες, που δεν θα αμφισβητηθούν λίγο αργότερα.¹⁰ Εξάλλου μετά τον Freud το πρωτείο κάθε προσέγγισης δεν ανήκει πια στην απευθείας θεραπεία του συμπτώματος, αλλά στη σημασία του.

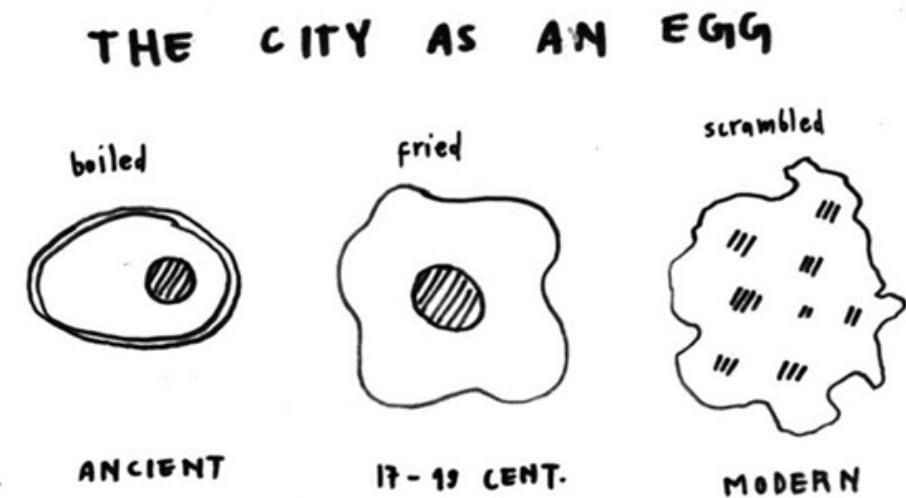
9 Αίσωπος Γ., Σημαιοφορίδου Ολ., Τζιρτζιλάκης Γ. (επιμ.), Γιώργος Σημαιοφορίδης, *Διελεύσεις: Κείμενα για την αρχιτεκτονική και τη μετάπολη*, Metapolis Press, Αθήνα, 2005, σελ.139

10 Koolhaas R., Mau B., *Whatever Happened to Urbanism*, στο «S,M,L,XL,The Monacelli Press, 1997, σελ. 958-971.

«Υπολείμματα του φυσικού τοπίου, (που θα τα ονομάζαμε «μεταβατικά τοπία» καθώς κανείς συνήθως τα παρατηρεί χωρίς να έχει πρόσβαση σε αυτά και αποτελούν προϊόντα χάραξης μεγάλων οδικών αξόνων), όπως και τμήματα που παλιότερα ήταν στην άκρη της πόλης και τώρα, με την εξάπλωσή της, ενσωματώνονται σε αυτήν (αστικά κενά, «*terrain vagues*», αδρανείς περιοχές των οποίων η χρήση εκπίπτει αποτελώντας έτσι εν δυνάμει δημόσιους χώρους) αποτελούν το σύγχρονο αντικείμενο εργασίας για τους αρχιτέκτονες και τους αρχιτέκτονες τοπίου»¹¹

11 Αίσωπος Γ., *Η διάχυτη πόλη*, στο Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η. (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, 2006, σελ. 27.

Εικόνα 1.2. Terrain vague, Los Angeles, 18/01/1991, Πηγή: John Humble

Εικόνα 1.3. Three Eggs Diagram, Cedric Price, 1982

Ο Cedric Price περιγράφει τις μορφολογίες της πόλης παρομοιάζοντας την με το αυγό. Έτσι αρχικά αναφέρει την προβιομηχανική πόλη με συνεκτικό πυρήνα και ομόκεντρους κύκλους ανάπτυξης ως το «βραστό» αυγό, την βιομηχανική πόλη όπου οι σιδηρόδρομοι και το οδικό δίκτυο απλώνουν και επεκτείνουν την ακτίνα της με γραμμικούς ρυθμούς ως το τηγανιτό αυγό και τέλος τη πόλη του σήμερα, με πολλά κέντρα, όπου όλα κατανέμονται ελεύθερα στον χώρο και το τοπίο αποτελεί μέρος του άστεως ως ομελέτα.¹²

¹² Grahame, S., *The Emergence of Landscape Urbanism*. In Waldheim, επ. Charles. *The Landscape Urbanism Reader*, NY: Princeton University Press, New York, 2006, σελ. 56-67.

1.1 | Βιομηχανική πόλη - Φορντισμός

Η ιστορική αναδρομή ξεκινά από την εμφάνιση της βιομηχανίας και του φορντισμού που επέδρασαν καταλυτικά στη δομή και τη μορφή της προβιομηχανικής πόλης προκαλώντας ριζικές αλλαγές. Χρονικά η περίοδος τοποθετείται στα τέλη του 19ου αιώνα και συνδέεται με την εδραίωση της βιομηχανικής επανάστασης.

Η βιομηχανική πόλη κληρονόμησε ελάχιστα κοινωνικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά από την προβιομηχανική πόλη.¹³ Οι περισσότερες δημιουργήθηκαν σχεδόν χωρίς καθόλου παρεθόν, ως προϊόντα μιας νέας οικονομικής λογικής, ενώ οι περιπτώσεις που κατάφεραν να διατηρήσουν στοιχεία της προβιομηχανικής πόλης απέτυχαν διατηρώντας μια αποστειρωμένη εικόνα της.¹⁴ Οι μεταβολές στη δομή της οικονομίας από αγροτική και κτηνοτροφική σε βιομηχανική έθεσε νέες βάσεις στην ανάπτυξη των πόλεων. Η έκρηξη της αστυφιλίας οι νέες απαιτήσεις σε εργάτικό δυναμικό, κατοικία και χώρους βιομηχανικής παραγωγής διαμόρφωσαν το χωρικό καθεστώς.

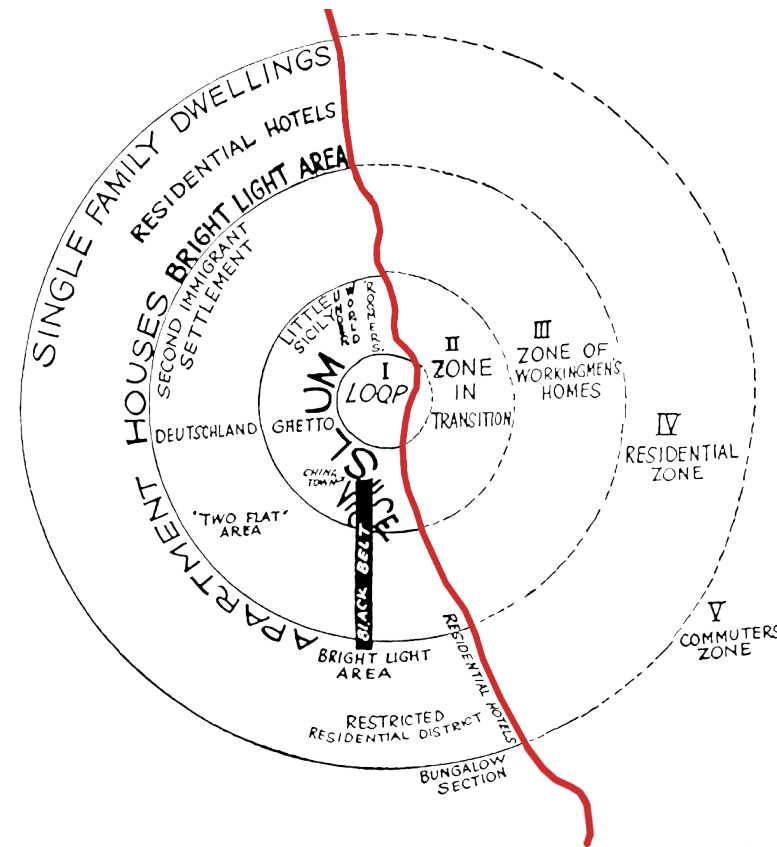
Το Σικάγο αποτελεί ίσως το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της περιόδου. Η λεγόμενη σχολή του Σικάγου αναγνώρισε την ύπαρξη χωρικών ενότητων με ιδιαίτερα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Χρησιμοποιώντας έννοιες από την οικολογία όπως η εισβολή, η κυριαρχία και η διαδοχή προσπάθησαν να περιγράψουν τους μετασχηματισμούς της πόλης. Οι ομόκεντρες ζώνες αντανακλούν τις διαφορετικές οικονομικές σχέσεις και δυνατότητες των κοινωνικών ομάδων ενώ το στεγαστικός διαχωρισμός εντός των ζωνών (κυρίως στη ζώνη μετάβασης) στηρίζεται στις συμβιωτικές σχέσεις που διαμορφώθηκαν με βάση την γλώσσα, την κουλτούρα και τη φυλή.¹⁵ Η ανάπτυξη της πόλης σε σχήμα ζωνών, πραγματοποιήθηκε αφενός από την εισροή οικονομικών μεταναστών και αφετέρου λόγω της ακτινωτής ανάπτυξης των σιδηροδρομών που εξυπηρετούσαν τη βιομηχανική παραγωγή.

13 Knox P., Pinch S., «Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων», επ. Μαλούτας Θ., εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2009, σελ. 64

14 ό.π., σελ 64

15 Burgess. E.W., «The Growth of the City: An Introduction to a Research Project», εκδ. American Sociological Society 18, 1924, σελ. 85-97

Η περίοδος επικράτησης του φορντικού μοντέλου (1870-1920) αποτελεί κομβικό σημείο στην εξέλιξη της βιομηχανικής πόλης. Ο φορντισμός αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της **θεωρίας της ρύθμισης** (regulation theory) η οποία ουσιαστικά προσπαθούσε να κατανοήσει γιατί οι καπιταλιστικές κοινωνίες καταφέρνουν να επιβιώνουν, παρά τις εντάσεις και τις αντιφάσεις που τις χαρακτηρίζουν. Η ονομασία του προέρχεται από τον Henry Ford, οπαδό του τεϊλορισμού (Taylorism).¹⁶

Ζώνη 1: Central Business District, κέντρο οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής της πόλης (γραφεία, μεγάλα καταστήματα, θέατρα, ξενοδοχεία)

Ζώνη 2: Ζώνη μετάβασης σε άμεση γειτνίαση με ζώνη 1. Υποβαθμισμένη περιοχή με βιομηχανίες και χαμηλής ποιότητας κατοικία, ετερογενής πληθυσμός

Ζώνη 3: Περιοχή μικροαστικής και μεσοαστικής κατοικίας εργαζομένων

Ζώνη 4: Συγκροτήματα ιδιωτικών κατοικιών, περισσότερη άνεση χώρου και υπηρεσίες - μεσαία τάξη

Ζώνη 5: Προάστια με κατοικίες υψηλότερων στρωμάτων χωρίς εμπορικές χρήσεις

Εικόνα 1.5.: Το μοντέλο ομόκεντρων ζωνών του Burgess για το Σικάγο, 1925, Πηγή: R. Park and E. Burgess (eds) (1925) The City Chicago: University of Chicago Press

16 Ο τεϊλορισμός (Taylorism), που πήρε το όνομα του από τον Αμερικανό μηχανικό Frederick Taylor, είναι ένα σύνολο μεθόδων οργάνωσης, μέτρησης και σχεδιασμού των παραγωγικών διαδικασιών που αποσκοπούν στην αύξηση της παραγωγικότητας και στον καταμερισμό της εργασίας. Το ιδιοφυές της προσέγγισης του H. Ford είναι ότι ενσωμάτωσε τις ιδέες αυτές στην αλυσίδα παραγωγής.

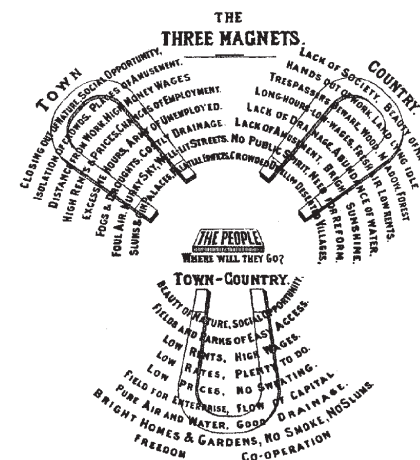
Μορφολογικά ο φορντισμός οργανώνει την βιομηχανική πόλη ακτινωτά επί των βασικών αξόνων, με κύρια δομικά χαρακτηριστικά τη βιομηχανοποίηση της παραγωγής κτιριακού χώρου, τις έντονες χωρολειτουργικές διαφοροποιήσεις, την αποκατοίκηση του κέντρου και την ανάπτυξη οικισμών δορυφόρων. Η πόλη βρίσκεται μεταξύ αστικής πυκνότητας και διάχυσης.¹⁷ Ο φορντισμός έδρασε καταλυτικά στην δημιουργία βιομηχανικών περιοχών όπως το Μπέρμινχαμ, η κοιλάδα του Ruhr και η βόρεια Γαλλία.

Garden cities

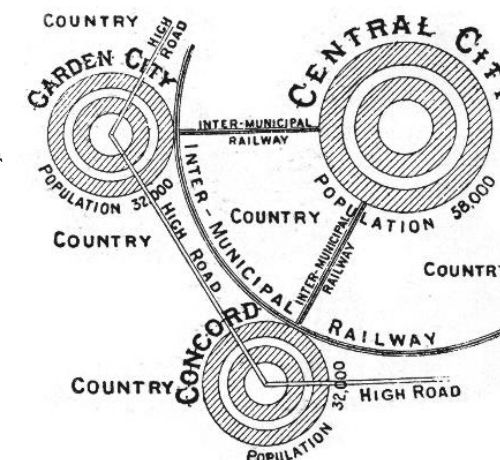
Τα προβλήματα της έντονης αστικοποίησης όπως οι κακές συνθήκες υγιεινής και η έλλειψη χώρων στέγασης, κυρίως της εργατικής τάξης εμφανίστηκαν ενώ παράλληλα γίνεται αισθητή και η υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος. Οι πρώτες απόπειρες επίλυσης του προβλήματος μέσω του σχεδιασμού εμφανίζονται προτείνοντας ακόμα και ριζικές αλλαγές στην δομή της κοινωνίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η θεωρία των garden cities του Howard E., που ουσιαστικά αποτελεί μια μέση οδό μεταξύ πόλης και αγροτικής περιοχής συνδυάζοντας τα πλεονεκτήματα και των δύο όπως ο ίδιος πίστευε. Πρακτικά μια κηπούπολη κατοικείται από συγκεκριμένο αριθμό κατοίκων, αναπτύσσεται γύρω από κέντρα αγροτικών περιοχών, κάτι που την καθιστά οικονομικά ανεξάρτητη, ενώ συνδέεται μέσω σιδηροδρομικού δικτύου με μία μεγάλη πόλη σε κοντινή απόσταση. Οι ενδιαμέσες ζώνες μεταξύ των πόλεων προσφέρονται για αγροτική καλλιέργεια.

Η θεωρία των κηπουπόλεων βρήκε απήχηση σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, ιδιαιτέρως την Γερμανία και τη Γαλλία. Στον ελλαδικό χώρο αρκετά προάστια χτίστηκαν μιμούμενα το παράδειγμα των πόλεων αυτών κυρίως πριν το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Αυτά είναι το Ψυχικό (το 1923 σε σχέδια του Αλ. Νικολούδη), η Εκάλη (το 1923 σε σχέδια του Σπ. Αγαπητού), η Ηλιούπολη (το 1925, σε σχέδια του Αρ. Βάλβη) καθώς και εργατικές συνοικίες όπως η Πετρούπολη.

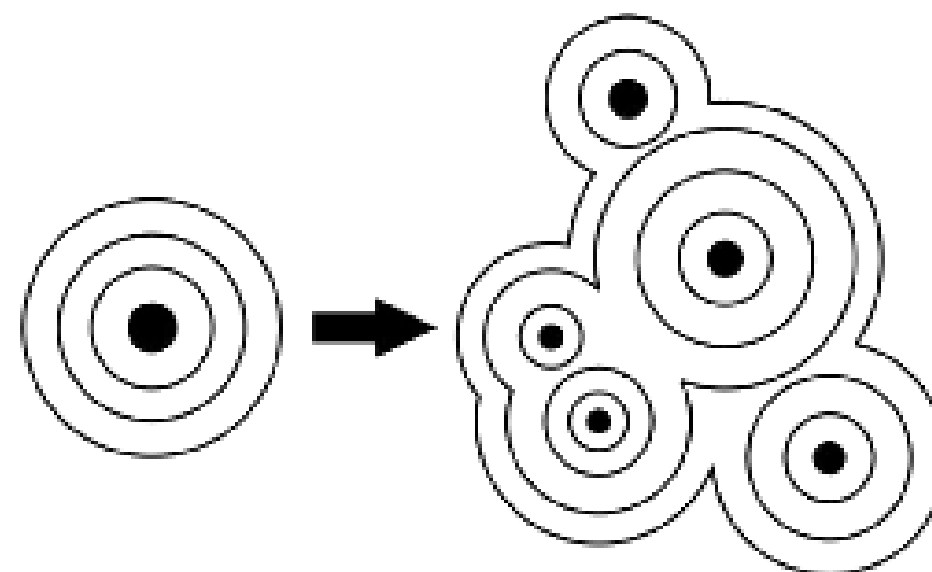
Παρα ταύτα, ενώ οι προθέσεις για γειτνίαση με τη φύση, το πράσινο και τον ελεύθερο χώρο ήταν καλές, έθεσαν τον θεμέλιο λίθο για την διάχυση των πόλεων στην ύπαιθρο και τη δημιουργία ενός αποσπασματικού μοντέλου με ασυνεχή δομή. Η εξέλιξη των δορυφόρων

Εικόνα 1.6.: Οι Τρεις «Μαγνήτες», Αναρωτιέται: Που θα πάνε οι άνθρωποι; Σχεδιασμός με βάση το δίπολο πόλη- φύση, Howard, 1898

Εικόνα 1.7.: Η σχέση «Κηπούπολης» με το Αστικό Κέντρο, Howard, 1898

Εικόνα 1.8.: Η εξέλιξη του μοντέλου ομόκεντρων κύκλων του Burgess σε ένα νέο χωρικό μοντέλο με πολλαπλά κέντρα, ασυνέχειες, πυκνώσεις και αραιώσεις του αστικού ιστού. Οι περιφέρειες των πόλεων εκτός από την συσχέτιση με τα κέντρα τους, αλληλεπιδρούν και με τις περιφέρειες άλλων πόλεων. Πηγή: courses.arch.ntua.gr/fsr

17 Soja, E., *Postmetropolis - Critical Studies of Cities and Regions*, Oxford: Basil Blackwell, 2000, σελ. 114.

πόλεων δημιούργησε αρνητικά αποτελέσματα όταν αναπτύχθηκαν τόσο ώστε να πλησιάσουν και εν συνεχεία να αφομοιωθούν από την κεντρική πόλη.

1.2 | Μοντέρνο αστικό τοπίο

Η μοντέρνα αρχιτεκτονική με τις διαφορετικές εκφάνσεις της αποτέλεσε κομβικό σημείο της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας δίνοντας απαντήσεις στις απαιτήσεις της κοινωνίας για την επίλυση των προβλημάτων άμεσα συσχετιζόμενων με την αστυφιλία και τη βιομηχανική παραγωγή, που έρχονταν στο προσκήνιο. Το μοντέρνο κίνημα, όπως αυτό εκφράστηκε από τα Διεθνή Συνέδρια Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής (CIAM) και ειδικότερα την Χάρτα των Αθηνών (1933)¹⁸ έθεσε τις βάσεις για ένα ορθολογικό - φονξιοναλιστικό μοντέλο πόλης. Οι βασικές αρχές συνοψίζονται σε¹⁹:

- Διαχωρισμό των χρήσεων γης (zoning)
- Σχεδιασμό του αστικού χώρου βάση κανάββου και ομοιογένεια ιστού
- Ιεράρχηση του οδικού δικτύου
- Δημιουργία πολεοδομικών ενοτήτων με τοπικά κέντρα και επανάληψη του μοντέλου σε ολόκληρη την πόλη
- Μεγάλοι δημόσιοι υπαίθριοι χώροι και υψηλή πυκνότητα δόμησης με τη δημιουργία ψηλών κτηρίων
- Κτίρια που αποτελούν περίοπτα αντικείμενα χωροθετημένα σε διάφορες γεωμετρικές διατάξεις

Στο πλαίσιο αυτό ο Le Corbusier κατηγοριοποιεί τις λειτουργίες της πόλης σε κατοικία, εργασία, καλλιέργεια του πνεύματος και του σώματος και κυκλοφορία. Το 1922 σχεδιάζει την πόλη *VilleContemporaine*, σύμφωνα με τις παραπάνω αρχές. Η πόλη περιελάμβανε δωδεκαώροφα κτίρια και πύργους γραφείων, ενώ περιβαλλόταν από γραφικό (picturesque) πάρκο που διαχωρίζε τους επίλεκτους της πόλης

¹⁸ Γοσποδίνη Α., *Σκιαγραφώντας, ερμηνεύοντας και ταξινομώντας τα νέα τοπία της μεταβιομηχανικής πόλης*, όπως αναφέρεται στο Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η. (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, 2006, σελ. 27.

¹⁹ Γοσποδίνη Α., *Η εξέλιξη των νεώτερων και σύγχρονων σχολών σκέψης και κινήματων στην πολεοδομία και τον αστικό σχεδιασμό*, σημειώσεις διάλεξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2010

από τους εργάτες των προαστίων.²⁰

Η μονολειτουργικότητα επέφερε δυσμενή αποτελέσματα κατακερματίζοντας τον ιστό της πόλης. Μέσα από την τυποποίηση και την ομοιομορφία κλονίστηκε η έννοια της αστικότητας και της συλλογικής μνήμης. Ο ρόλος των κοινωνικών σχέσεων, η κλίμακα της πόλης και ο δημόσιος χώρος δεν μελετήθηκαν ή αγνοήθηκαν. Η κατεδάφιση του Pruitt-Igoe στο St Louis, το 1972, αποκτά συμβολική σημασία καθώς σηματοδοτεί το θάνατο του Μοντέρνου κινήματος.

Εικόνα 1.9. Η εξέλιξη των αστικών τοπίων και των κυρίαρχων προτύπων διαβίωσης των χρήσεων γης.

Πηγή: Γοσποδίνη Α.

Εικόνα 1.10. VilleContemporaine, Le Corbusier, 1992

Εικόνα 1.11. Κατεδάφιση του Pruitt-Igoe

²⁰ Frampton, K., «Μοντέρνα Αρχιτεκτονική. Ιστορία και Κριτική», εκδόσεις Θεμέλιο, 1999, σελ. 140-145.

1.3 | Μητρόπολη

Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 ο φορντισμός σταδιακά εγκαταλείπεται, με τα μοντέλα «ευέλικτης εξειδίκευσης» να κερδίζουν όλο και περισσότερο έδαφος. Η παρακμή του φορντισμού έγκειται στο ότι αποδείχθηκε άκαμπτος μπροστά στις μεταβολές της αγοράς και της τεχνολογίας. Το νέο σύστημα (νεοφορντισμός) περιλαμβάνει τη δυνατότητα των επιχειρήσεων να προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες της έρευνας της ανάπτυξης και του μάρκετινγκ.

Η τριτογενοποίηση της αστικής παραγωγής οδήγησε στη μεταστροφή από «πεδίο δράσεων για την κοινωνική αναμόρφωση των πόλεων της φορντικής εκβιομηχάνισης σε πεδίο δράσεων για την αύξηση της επενδυτικής ελκυστικότητας, ανταγωνιστικότητας και εμπορευσιμότητας των επιχειρηματικών πόλεων της ευέλικτης συσσώρευσης, πόλεων εύπλαστης φαντασίωσης, εφήμερου καταναλωτικού θεάματος και μυθοπλαστικών συμβολισμών»²¹. Το νέο καθεστώς της «ευέλικτης συσσώρευσης» (Sayer & Walker²², Swynghedow²³) που αναπτύσσεται χαρακτηρίζεται από «μεγαλύτερο βαθμό εξειδίκευσης, ευελιξία προσαρμογής στις συνεχώς διαφοροποιούμενες προτιμήσεις των αγορών και στροφή προς τον τριτογενή τομέα της οικονομίας»²⁴. Βασικό ρόλο στο μετασχηματισμό των σύγχρονων πόλεων διαδραματίζει η εξωτερίκευση της παραγωγής²⁵ που ουσιαστικά πρόκειται για τον κατακερματισμό της παραγωγής σε διάφορες περιοχές ανά τον κόσμο ανάλογα με το οικονομικό κέρδος.

Η έννοια της μητρόπολης περιγράφει τα αστικά συγκροτήματα και τη πόλη που εγκολπώνει, στα πλαίσια της περιφερειακής ή της τοπικής αστικής ιεράρχησης, ποικίλες λειτουργίες²⁶. Πρόκειται για μια διευρυμένη πόλη που ενσωματώνει μικρότερες γειτονικές αστικές συγκεντρώσεις, οικισμούς και προάστια γύρω από ένα αστικό κέντρο. Η παγκοσμιοποίηση, η διάδοση της χρήσης του αυτοκινήτου, οι τηλεπικοινωνίες και η κατανάλωση αποτέλεσαν κομβικά σημεία στη δημιουργία των μητροπολιτικών περιοχών. Η διόγκωση του φαινομένου σχημάτισε σταδιακά μια υβριδική κατάσταση μεταξύ προαστικοποίησης, αστικής διάχυσης και αποκέντρωσης με τη μορφή πολυάριθμων υποκέντρων, γραφείων και βιομηχανιών. Τα όρια του αγροτικού και επαρχιακού τοπίου εξαφανίστηκαν και τη θέση τους πήρε ένας ακόμα μεγαλύτερος μητροπολιτικός ιστός.

26 Αίσωπος Ι., Σημαιοφορίδης Γ., 27/07/1997, «Από τη μητρόπολη στη μετάπόλη», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, Ανακτήθηκε 10/05/2015, από www.tovima.gr

21 Κουρλιούρος, Η., *Διαδρομές στις θεωρίες του χώρου : Οικονομικές γεωγραφίες της παραγωγής και της ανάπτυξης*, Ηλίας Α. Κουρλιούρος · επιμέλεια σειράς Λίλα Λεοντίδου. - 1η έκδ. - Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 2001, σελ. 100

22 Sayer A., Walker R., *The New Social Economy: Reworking the Division of Labour*, Oxford: Blackwell, 1992

23 Swynghedouw E., The heart of the place. The resurrection of locality in an age of hyperspace, in *Geografiska Annaler*, 71 B, 1989, σελ. 31-42.

24 Γετίμης Π., *Νέες Μορφές Διακυβέρνησης στο Ανδρικοπούλου Ε.*, Καυκαλάς, Γρ., (επιμέλεια), *Ο Νέος Ευρωπαϊκός Χώρος. Η Διεύρυνση και η γεωγραφία της Ευρωπαϊκής Ανάπτυξης*, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 2000, σελ. 469.

25 Knox P., Pinch S., *Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων*, επιμέλεια Θωμάς Μολούτας, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2009, σελ. 75

Εικόνα 1.12. Urban Sprawl Tokyo

Η έννοια της μητρόπολης υπό το πρίσμα των νέων δεδομένων φαίνεται παρωχημένη. Σημαντικό σε αυτό το σημείο είναι να τονιστεί ο διαχωρισμός μεταξύ **μητρόπολης** και **μητροπολιτικοποίησης**. Η μητρόπολη περιγράφει τα μεγάλα αστικά συγκροτήματα με λειτουργίες τοπικής ή περιφερειακής εμβέλειας. Η νέα διάρθρωση των αστικών χώρων μέσα από διεθνείς πολιτικοοικονομικές διαδικασίες και η εξάπλωση του αστικού σε παγκόσμια πλέον κλίμακα ξεπερνούν την έννοια της μητρόπολης. Η **μητροπολιτικοποίηση** αναφέρεται στους μετασχηματισμούς των μητροπόλεων, των ευρύτερων περιοχών και των περιφερειών τους, που συνεχώς διευρύνονται και αστικοποιούνται, με διαδικασίες μη γραμμικές και ασυνεχείς.²⁷ Στο πλαίσιο αυτό η έννοια της μετάπολης περιγράφει την πραγματικότητα που εμπεριέχει και υπερβαίνει μια μητρόπολη.

Εκεί που είχαμε μάθει να βλέπουμε, ακόμη και να αγαπάμε, την ιδιότυπη τάξη κάτω από αυτό που οι προηγούμενες γενιές απέρριπταν ως το χάος της βιομηχανικής πόλης [...] μας προέκυψε ένα παλιρροϊκό κύμα ομοιομόρφων περιοχών με γραφεία επιχειρήσεων, πολυτελών ξενοδοχείων με περίτεχνες στέγες, και επαύλεων με γύψινες διακοσμήσεις για να μας ρίξει σε ένα νέο τερατώδες και χαοτικό σταυροδρόμι.²⁸

27 Αίσωπος Ι., Σημαιοφορίδης Γ., ό.π

28 Sandweiss, E., *Design Book Review*, 1992, σελ.38, όπως αναφέρεται στο Knox P., Pinch S., *Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων*, επ. Μαλούτας Θ., εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2009, σελ. 44

Εικόνα 1.13. UNTITLED X Nevada, Berlin 2013

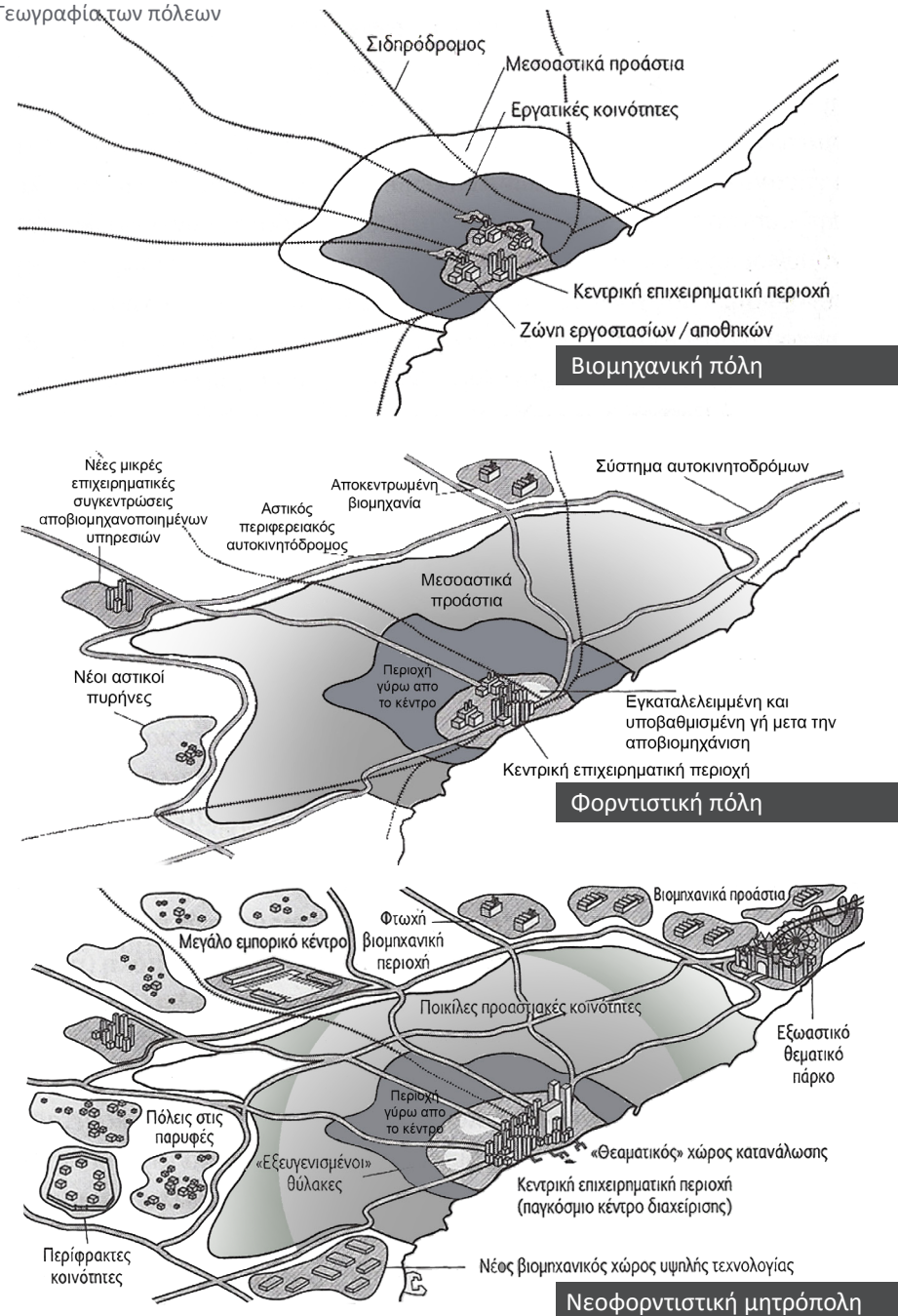
Πηγή: Christoph Gielen

ΠΛΑΙΣΙΟ ΝΕΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ

Παγκοσμιοποίηση	Οικονομική	Πολιτική	Πολιτισμική
	Απελευθέρωση των αγορών από τα εθνικά σύνορα και οργάνωση οικονομίας σε παγκόσμια κλίμακα	Περιορισμένη δημόσια παρέμβαση σε θέματα οργάνωσης του χώρου και σταδιακή αντικατάσταση του ρόλου του κράτους από επιχειρήσεις	Πολιτιστική ομογενοποίηση με την εξάπλωση δυτικών καταναλωτικών προτύπων
Οικονομική αναδιάρθρωση	Από βιομηχανοποίηση Στροφή της οικονομίας των αναπτυγμένων κρατών από τη βιομηχανική παραγωγή στις υπηρεσίες	Από το φορντισμό στο μεταφορντισμό Αντικατάσταση της παραγωγής τυποποιημένων προϊόντων από μοντέλα ευέλικτης εξειδίκευσης. Από τις ιεραρχικές στις δικτυακές δομές οργάνωσης επιχειρήσεων	Ανάδυση χωρικής ανταγωνιστικότητας Διεθνής ανταγωνισμός για τη προσέλκυση κεφαλαίου και επιχειρήσεων
Νέα αστικοποίηση	Γιγάντωση της αστικοποίησης Ραγδαία αύξηση του αστικού πληθυσμού. Το 2006 ξεπέρασε για πρώτη φορά το 50% του παγκόσμιου πληθυσμού	Αστική μεγέθυνση Διπλασιασμός του ποσοστού του αστικού πληθυσμού που είναι συγκεντρωμένο σε μεγαλουπόλεις που βρίσκονται στην πλειοψηφία τους στον Τρίτο Κόσμο	Επέκταση της αστικότητας Επέκταση των χαρακτηριστικών του αστικού τρόπου ζωής έξω από τα διοικητικά όρια των αστικών περιοχών

Εικόνα 1.14. Πίνακας σύνοψης των αστικών μεταβολών, Προσωπική επεξεργασία, Πηγή: Παγώνη Θ., *Νέα αστικά φαινόμενα και η επίδραση τους στο σχεδιασμό των πόλεων: Η περίπτωση της πρόσφατης αστικής ανάπτυξης στις χώρες του Κόλπου, Βόλος, Μάρτιος 2008,*

Εικόνα 1.15. Η μετάβαση από τη βιομηχανική πόλη στη φορντιστική πόλη και στη νεοφορντιστική μητρόπολη: Πηγή, Κοινωνική Γεωγραφία των πόλεων

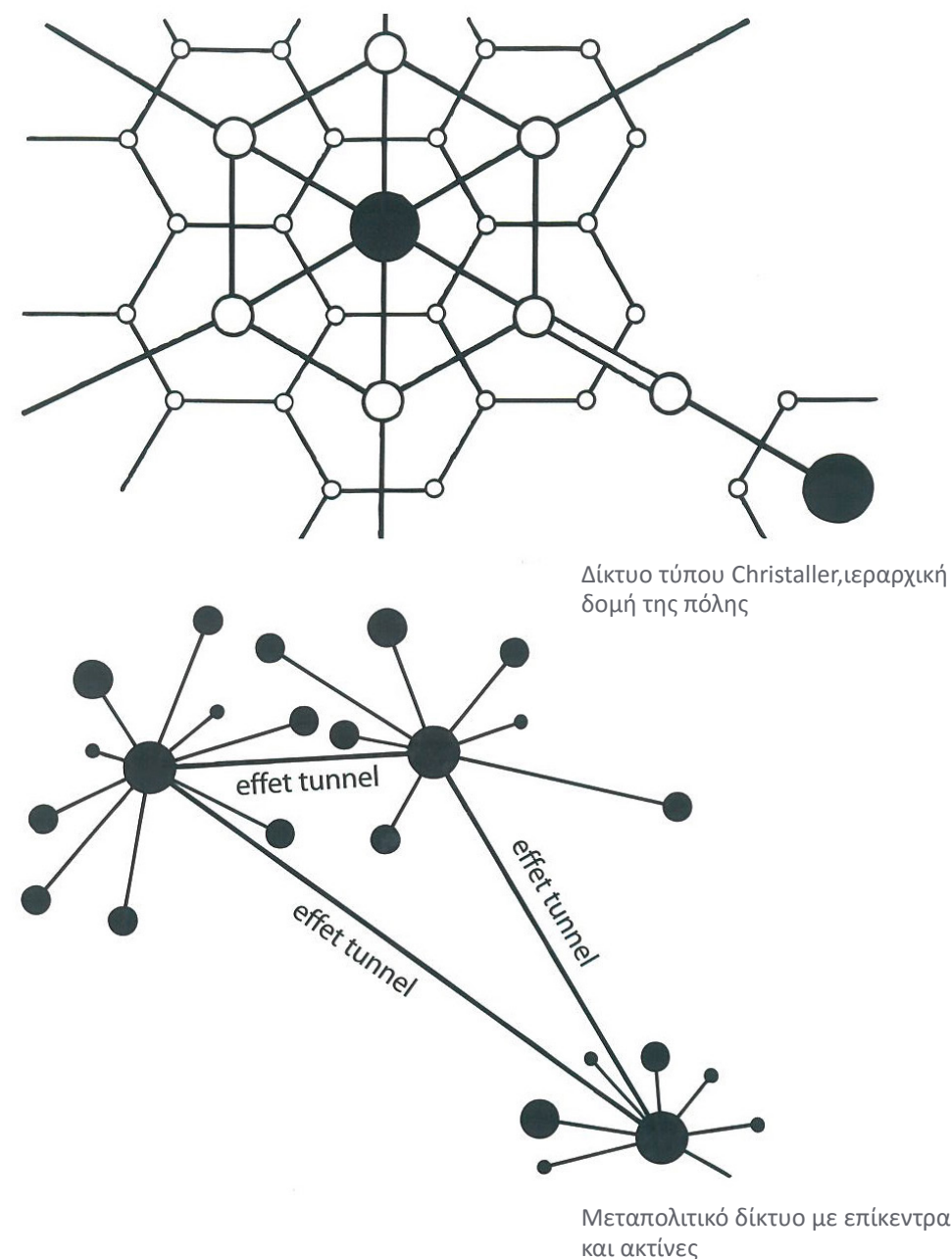

30 1.4 | Μετα-μητρόπολη ή Μετάπολη

Σταδιακά είναι έκδηλη η μετάβαση της δυτικής «μητρόπολης», στη «μετάπολη», δηλαδή στις χωρικές δομές ροών και δικτύων που καθιερώθηκαν μέσω των παγκόσμιων επικοινωνιακών κόμβων και αλληλεπιδράσεων. Ο κοινωνιολόγος Francois Ascher χρησιμοποιεί για πρώτη φορά τον όρο για να περιγράψει την νέα μορφή διάχυτης αστικής συγκέντρωσης η οποία ξεπερνά και εμπεριέχει μια μητρόπολη. «Μια μετάπολη είναι ένα σύνολο χώρων των οποίων οι κάτοικοι ή τμήμα αυτών, οι οικονομικές δραστηριότητες και τα εδάφη είναι συνολικά ή εν μέρει ενσωματωμένα στην καθημερινή λειτουργία μιας μητρόπολης. Μία μετάπολη αποτελεί γενικά μια δεξαμενή εργασίας, κατοίκησης και δραστηριοτήτων».²⁹

Οι μετασχηματισμοί των χωρικών δομών στις μητροπόλεις αποδίδονται σε μεγάλο βαθμό στο πολυσύνθετο πλέγμα των πολιτικοοικονομικών και τεχνολογικών αλληλεπιδράσεων που ονομάζεται παγκοσμιοποίηση³⁰. Ο όρος συνδέεται με την αυξανόμενη σημασία των πολυεθνικών ή διεθνικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε πάνω από μια χώρας.³¹ Πρόκειται για την ολοκλήρωση των διαδικασιών παραγωγής και μάρκετινγκ σε παγκόσμια κλίμακα.

Η μετάπολη χαρακτηρίζεται από αποσπασματικότητα και ετερογένεια. Η διαφορά ανάμεσα στην μητρόπολη και την διάχυτη μετάπολη απεικονίζεται μέσω της σύγκρισης των διαγραμμάτων Christaller που αναφέρεται στην ιεραρχική δομή των πόλεων και του διαγράμματος που αποτελείται από σημεία πόλωσης, που λειτουργούν σε δίκτυο και σε διεθνή κλίμακα, με επίκεντρα (hubs) και ακτίνες (spokes)³². Το πρώτο διάγραμμα συνοψίζει τη θεωρία των κεντρικών τόπων, όπου οι πόλεις οργανώνονται ιεραρχικά και η επιρροή και οι σχέσεις τους συσχετίζονται με το μέγεθος τους. Στο δεύτερο διάγραμμα, που αναπαριστά το μεταπολιτικό αστικό δίκτυο, μόνο οι μεγαλύτερες

29 Ascher F., *Metapolis ou L'avenir des villes*, Παρίσι: Odile Jacob, 1995, σελ. 34

30 Η τάση των οικονομιών και των εθνικών πολιτικών συστημάτων να ενοποιούνται σε παγκόσμια κλίμακα. Επίσης η ανάπτυξη μιας παγκόσμιας κουλτούρας.

31 Knox P., Pinch S., ό.π., σελ. 84

32 Αίσωπος Γ., *Η διάχυτη πόλη*, όπως αναφέρεται στο Γοσποδίνη Α., Μπεριάφτος Η. (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, 2006, σελ. 108

πόλεις έχουν άμεσες σχέσεις με πολλές άλλες πόλεις ενώ οι μικρότερες σχετίζονται μόνο με μία μεγαλύτερη.³³

Οι Soja, Harvey και Castells, αναφέρουν ότι τον περασμένο αιώνα οι σχέσεις αστικοποίησης και βιομηχανοποίησης ήταν συμβιωτικές, διότι τα εθνικά σύνορα περιόριζαν την πολυπλοκότητα των σύγχρονων σχέσεων. Η μεταβολή που καθόρισε τη δομή της σημερινής πόλης σε πολιτικοοικονομικό επίπεδο, είναι η σταδιακή μετατόπιση της εξουσίας από τα εθνικά κράτη στους διεθνείς οργανισμούς. Δημιουργούνται έτσι νέες πολώσεις και ανισότητες στα κέντρα των πόλεων .

Η χωρική εγγύτητα που αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση για την ανάπτυξη της πόλης αντικαθίσταται μερικώς ή και ολοκληρωτικά από την τεχνητή εγγύτητα που προσφέρουν τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα.³⁴ Ο Soja³⁵ στηρίζει ότι μετακινούμαστε από το «χώρο των ροών» στο «χώρο των δικτύων» με αποτέλεσμα να απορυθμίζεται η κοινωνία των τόπων (space of places) και να δημιουργείται μια νέα κοινωνία των δικτύων.

«Η μετάπολη αντιπροσωπεύει ακόμη την απελευθέρωση από τους καταναγκασμούς της Ιστορίας και του γεωγραφικού τόπου, την εξάπλωση νέων κανόνων, μεγεθών και προγραμμάτων, την κατάρριψη των τυποποιημένων, φορμαλιστικών αρχιτεκτονικών ασκήσεων, την ανάπτυξη επιχειρησιακών στρατηγικών και πλαισίων δράσης, την ανάμειξη πολλαπλών πολιτισμικών παραδειγμάτων, την ενσωμάτωση διαφορών, την εξερεύνηση του αγνώστου, την αναζήτηση του νέου. Μια νέα θεώρηση των πραγμάτων!»³⁶

Νέοι συσχετισμοί

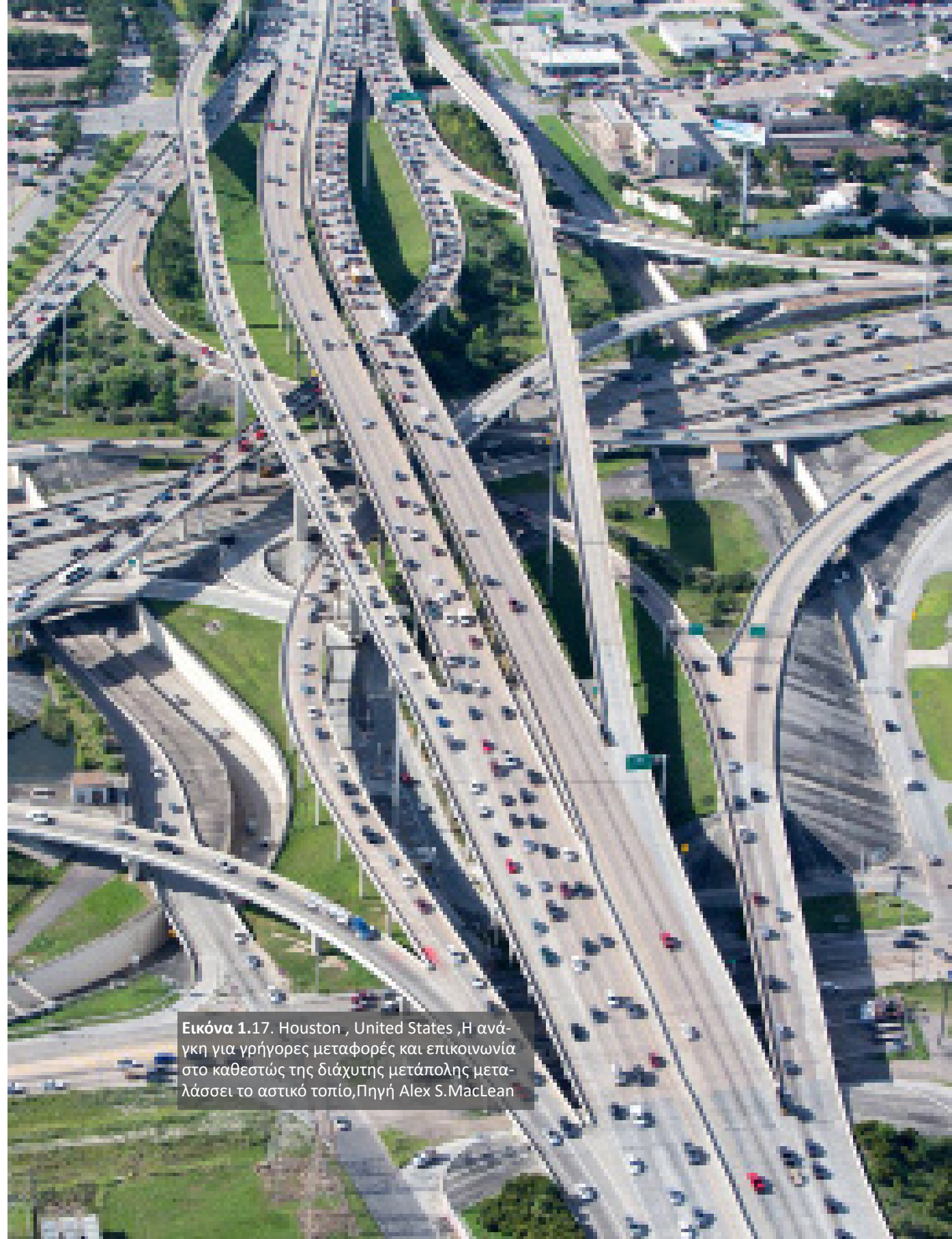
Βασικός παράγοντας διαμόρφωσης της σύγχρονης πόλης, είναι η αύξηση των ταχυτήτων μεταφοράς. Τα μέσα μεταφοράς και η παράλληλη ανάπτυξη των υποδομών δημιούργησαν νέους συσχετισμούς. Μια πόλη με πολύ μικρότερη πυκνότητα αλλά με ταυτόχρονη αναβάθμιση των δικτύων μεταφορών προσφέρει θεωρητικά τις ίδιες δυνατότητες συναλλαγών. Έτσι οι ακτίνες επιρροής μεγαλώνουν και επεκτείνονται.

33 Αίσωπος Γ. , ό.π , σελ. 107-108.

34 Αίσωπος Γ. , ό.π , σελ. 107

35 Soja W. E. , *Postmetropolis.Critical studies of Cities and Regions*, εκδ. Wiley-Blackwell, 2000

36 Αίσωπος Ι., Σημαιοφορίδης, Γ., Από τη μητρόπολη στη μετάπολη

Εικόνα 1.17. Houston , United States ,Η ανάγκη για γρήγορες μεταφορές και επικοινωνία στο καθεστώς της διάχυτης μετάπολης μεταλλάσσει το αστικό τοπίο,Πηγή Alex S.MacLean

Η πόλη μπορεί να «απαλλαγεί» ως ένα βαθμό από τις δεσμεύσεις του κέντρου. Επίσης ο χρόνος μετακίνησης καθίσταται πολυλειτουργικός. Το διαδίκτυο και ο ηλεκτρονικός υπολογιστής μετατρέπουν τον χαμένο χρόνο σε αξιοποιήσιμο, το σπίτι σε επαγγελματική στέγη και τέλος το μετρό ή ο προαστιακός «εγκλωβίζει στις μεταπόλεις, άτομα και κοινωνίες σε μία διάχυτη εξάρτηση από τα δίκτυα και την εργασία»³⁷. Η ένταση της αστικότητας επαναπροσδιορίζεται καθώς η θέση των λειτουργιών και των δραστηριοτήτων δεν εξαρτάται από την πυκνότητα αλλά από την δυνατότητα πρόσβασης στα δίκτυα. Κάθε σημείο στο χάρτη δεν μπορεί να ιδωθεί από μόνο του αλλά ως μέρος ενός ή περισσότερων ευρύτερων δικτύων. Η δυνατότητα πρόσβασης σε ένα τόπο καθορίζει σημαντικά τη σημασία του, περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο στοιχείο.

Αλλαγή κλίμακας

Η ταυτόχρονη εξέλιξη στον τομέα των τηλεπικοινωνιών φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά τον φυσικό χώρο και τις διαπροσωπικές σχέσεις. Η διαρκώς εκτεινόμενη παγκοσμιοποίηση των οικονομικών και πολιτικών διαδικασιών επηρεάζει την πόλη με διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα πολύ πιο μακριά από αυτή. Οι μεταλλάξεις και οι σχέσεις δεν έχουν πια τοπικό χαρακτήρα αλλά παγκόσμιο, μπορούν να ομογενοποιήσουν περιοχές, να εξαλείψουν συνήθειες και τρόπους ζωής και να επιβάλλουν νέα πρότυπα. Η παρωχημένη αντίληψη της προηγούμενης δεκαετίας, ότι οδηγούμαστε σε μια συστηματική μείωση των φυσικών διαπροσωπικών σχέσεων αντικαθίσταται ως ένα βαθμό από την επικοινωνία κατ'επιλογή. Ο Rifkin(2000) αναφερόμενος στην επικοινωνία μέσω διαδικτύου υποστηρίζει ότι δεν οδηγούμαστε απαραίτητα στην εγκατάλειψη της προσωπικής επαφής αλλά μετέχουμε παράλληλα σε πολλαπλούς χώρους και δίκτυα φτάνοντας σε μια εξατομίκευση της αστικής κοινωνίας, στην πόλη κατ'επιλογήν.

37 Ιωάννου Β., Πολυχρονόπουλος Δ., *Metapolis - Αποκλίσεις και μεταφορές στην πόλη της Αθήνας*, σελ.205-213, στο *Πόλη και χώρος από τον 20ό στον 21ο αιώνα*, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό / Συλλογικό έργο, επιμέλεια Γιώργος Μ. Σαρηγιάννης, Δημήτρης Οικονόμου, Κωνσταντίνος Σερράος, 1η έκδ. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2004

Το νέο παγκόσμιο τοπίο δημιουργεί μέσα από τα νέα δεδομένα αντιφάσεις και ανασφάλειες. Οι παλιές βεβαιότητες αντικαθίστανται από την αβεβαιότητα του νέου με το παγκόσμιο να εξοστρακίζει το τοπικό. Η κοινωνία από τη μία ονειρεύεται ένα τεχνολογικό μέλλον και από την άλλη δεσπόζει η νοσταλγία των παραδοσιακών αξιών. Νιώθουμε οικεία με τις διεθνείς συνθήκες και τις πολυεθνικές (McDonalds, IKEA) ενώ στεκόμαστε αμήχανα μπροστά στις τοπικές ιδιαιτερότητες.³⁸

Οι πόλεις στα πλαίσια της προσέλκυσης κεφαλαίου και επιχειρήσεων δημιουργούν ένα νέο καθεστώς χωρικού ανταγωνισμού παγκόσμιας κλίμακας. Το αντιφατικό είναι ότι ενώ το φαινόμενο αποτελεί μια ακόμα έκφανση της παγκοσμιοποίησης λειτουργεί αντίστροφα ενισχύοντας την ανάγκη κάθε πόλης για ανάδειξη της τοπικής ιδιαιτερότητας. Οι πόλεις πασχίζουν να προβάλλουν την ιστορική και αρχιτεκτονική κληρονομιά μέσω της επαν-ανακάλυψης της. Κάθε τόπος διαφημίζεται ως αναντικατάστατος και μοναδικός. Συνεπώς ένα ακόμα παράδοξο της εποχής είναι ότι το παγκόσμιο επαναφέρει το τοπικό αντί

38 Αίσωπος Ι., Σημαιοφορίδης Γ., ό.π

Εικόνα 1.19. Συνύπαρξη παγκόσμιου και τοπικού στοιχείου, Dubai 2015, Πηγή: wgtravels.com

να το καταστρέφει.³⁹ Το ότι η διαδικασία αυτή λαμβάνει χώρα στα πλαίσια της προσέλκυσης κεφαλαίου και επενδύσεων δημιουργεί ερωτήματα για το κατά πόσο συμβαδίζει με τις πραγματικές ανάγκες και τα προβλήματα της κάθε κοινωνίας καθώς και το κατά πόσο την επηρεάζει.

1.5 | Γενική Πόλη;

Κομβικό σημείο στη σύγχρονη προσέγγιση του αστικού τοπίου, αποτελεί το θεωρητικό κείμενο του Rem Koolhaas, Γενική Πόλη. Περιγράφει με χαρακτηριστική τόλμη την ιδεατή πόλη της παγκόσμιας κοινωνίας, όπως ο ίδιος οραματίστηκε, μια πόλη χωρίς ατομικά χαρακτηριστικά, αποτέλεσμα της απελευθέρωσης από ιστορικά πρότυπα ταυτότητας, μια πόλη διαθέσιμη και ανοιχτή. Αναλύει τις σύγχρονες χωρικές συνθήκες που γεννιούνται σε αυτοκινητόδρομους, αεροδρόμια, γραφεία, πολυκαταστήματα κλπ.

Παρομοιάζει τη μητρόπολη με αεροδρόμιο περιγράφοντας την ως ένα σύγχρονο χώρο, ο οποίος χρησιμοποιείται καθημερινά από αμέτρητους περαστικούς/ταξιδιώτες ως ενδιάμεσος σταθμός στις μετακινήσεις τους. Θεωρεί ατελέσφορη την προσπάθεια της κοινωνίας να αποτυπώσει μια ταυτότητα, η οποία έχει χάσει πλέον την αξία της, αφού πουλήθηκε και καταναλώθηκε, ως “πολιτιστικό προϊόν”.

«Η Γενική Πόλη είναι η πόλη που έχει απελευθερωθεί από την αιχμαλωσία του κέντρου, από το ζουρλομανδύα της ταυτότητας. Η Γενική Πόλη θέτει τέρμα σε αυτό τον καταστροφικό κύκλο εξάρτησης: δεν είναι παρά μια αντανάκλαση της παρούσας ανάγκης και της παρούσας ικανότητας. Είναι η πόλη χωρίς Ιστορία. Είναι αρκετά μεγάλη για όλους. Είναι εύκολη. Δεν χρειάζεται συντήρηση. Αν γίνει πολύ μικρή, απλά επεκτείνεται. Αν παλιώσει, απλά αυτοκαταστρέφεται και ανανεώνεται. Είναι το ίδιο συναρπαστική -ή βαρετή- παντού. Είναι «επιφανειακή» -σαν ένα στούντιο του Χόλυγουντ, μπορεί να παράγει μια νέα ταυτότητα κάθε Δευτέρα πρωί.»⁴⁰

Η κενότητα αντιμετωπίζεται ως ελευθερία, ως αποδέσμευση από

39 Λεοντίδου Λ., Διαπολιτισμικότητα και ετεροτοπία στο μεσογειακό αστικό τοπίο: Από την αυθόρμητη αστικοποίηση στην επιχειρηματική πόλη, όπως αναφέρεται στο Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η. (επιμ.), Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, 2006, σελ. 27.

40 Koolhaas, R., *The Generic City*, Η σύγχρονη (ελληνική) πόλη, επιμ. Αίσωπος Γιάννης, Σημαιοφορίδης Γιώργος, metapolis press, Αθήνα, 2001, σελ 257-258

τον περιοριστικό χαρακτήρα της ταυτότητας. «Η Γενική Πόλη είναι η αποθέωση της έννοιας των πολλαπλών επιλογών: όλα τα τετραγωνάκια επιλεγμένα, μια ανθολογία όλων των επιλογών.(...) Σε αυτή την αποθέωση των πολλαπλών επιλογών, δε θα είναι ποτέ ξανά δυνατό να αναπλάσουμε το αίτιο και το αιτιατό. Λειτουργούν αυτό είναι όλο»⁴¹. Στην πόλη αυτή, ο δημόσιος χώρος καταλαμβάνεται πλέον από τα αυτοκίνητα και ο υπολειμματικός χώρος είναι αυτός που συγκρατεί τα κομμάτια της. «Η Γενική Πόλη είναι ρεαλιστική και λειτουργική. Στεγάζει το αρχέγονο και το μελλοντολογικό»⁴².

Η πραγματική ουσία, της Γενικής Πόλης, είναι η εκδήλωση της ταυτότητας της παγκόσμιας κοινωνίας, η οποία αποτελεί ακόμα και σήμερα μια σύγχρονη σχεδιαστική προβληματική των πολεοδόμων και των αρχιτεκτόνων. Με το κείμενο αυτό ο Koolhaas, αποδεσμεύει την

41 ό.π

42 ό.π

Εικόνα 1.20. Χανιά, 2015, Πηγή: Προσωπικό αρχείο

αρχιτεκτονική από τον τόπο και την αμεσότητα της χωρικής εμπειρίας. Η αποπία του αποτελεί μια ριζική ανατροπή της θεώρησης του τόπου και του χώρου. Δημιουργεί δεσμούς με τον τόπο με όρους κοντεξτουαλιστικούς δίνοντας έμφαση στο εφήμερο και το αποσπασματικό. Το αντίκτυπο των μεταβολών αυτών στην ανθρώπινη ύπαρξη είναι ένα αρκετά επίκαιρο ερώτημα. Μέχρι τότε θα μπορούμε να λέμε ότι «ανήκουμε» κάπου, να μιλάμε για γειτονιά – πόλη – χώρα;

*«Τα πάντα σήμερα είναι σε κάποιο βαθμό
αντανάκλαση κάτι άλλου»⁴³*

43 Gibson, W., *Pattern Recognition*, New York: G. P. Putnam's & Sons, 2003, σελ.68

Εικόνα 1.21. Αθήνα, 2015, Πηγή: Kevin Capps

40 1.6 | 6 Σημεία για την μετάπολη

Στη προσπάθεια να οριστεί καλύτερα η δομή και η λειτουργία της μετάπολης αρκετοί μελετητές κατηγοριοποίησαν τα βασικά στοιχεία της. Ο Soja αναφερόμενος στην «postmetropolis»⁴⁴ αναλύει με βάση έξι επίπεδα τυπολογικών αναφορών, την δομή της. Επηρεασμένος από την ραγδαία εξέλιξη του Los Angeles εξάγει ευρύτερα συμπεράσματα για τις προοπτικές εξέλιξης των σύγχρονων πόλεων. Οι δομές που εμπεριέχονται και αναπτύσσονται παράλληλα σε μια μητρόπολη είναι οι παρακάτω⁴⁵:

Flexcity

Ο όρος αναφέρεται στην μεταφορτική βιομηχανική μητρόπολη και θίγει την συνεχή σχέση εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης. Σχετίζεται με την εξέλιξη των οικονομικών μοντέλων σε μοντέλα «ευέλικτης συσσώρευσης» που προσαρμόζονται στις συνεχώς διαφοροποιούμενες προτιμήσεις των αγορών και στρέφονται προς τον τριτογενή τομέα παραγωγής.

Cosmopolis

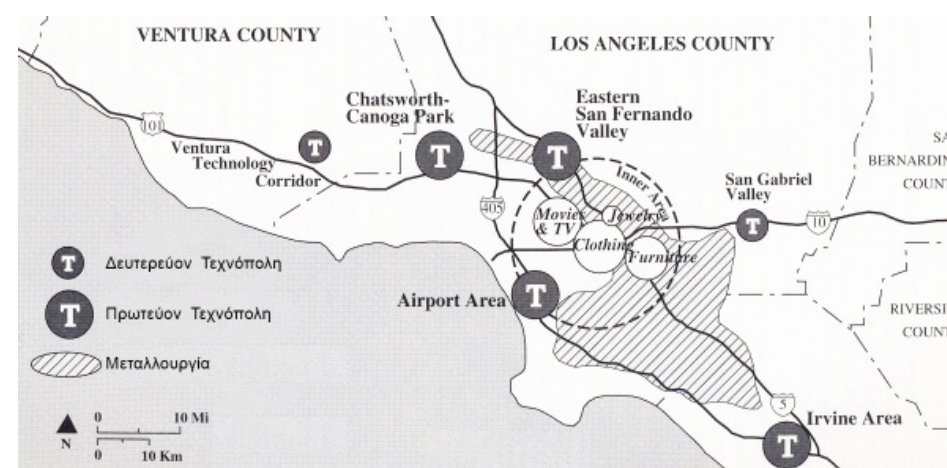
Η κοσμόπολη θίγει το ζήτημα της πολυπολιτισμικότητας των σύγχρονων πόλεων. Βασικό σημείο αποτελεί η παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου, του πολιτισμού και της εργασίας. Οι σύγχρονες πόλεις λειτουργούν ως χωνευτήρι διαφορετικών λαών και κοινωνικών ομάδων. Η συγκρότηση μιας πολύ-πολιτισμικής κοινωνίας προϋποθέτει την ύπαρξη ελαστικών ορίων ταυτότητας. Σημαντικοί διανοητές όπως οι Julia Kristeva και Homi Bhabha, θέτουν το ερώτημα : «πώς είναι δυνατό να ζήσουμε μαζί με τους άλλους χωρίς να τους απορρίψουμε ή να τους αφομοιώσουμε;»

Αναπόφευκτα εμφανίζεται το ζήτημα της περιθωριοποίησης

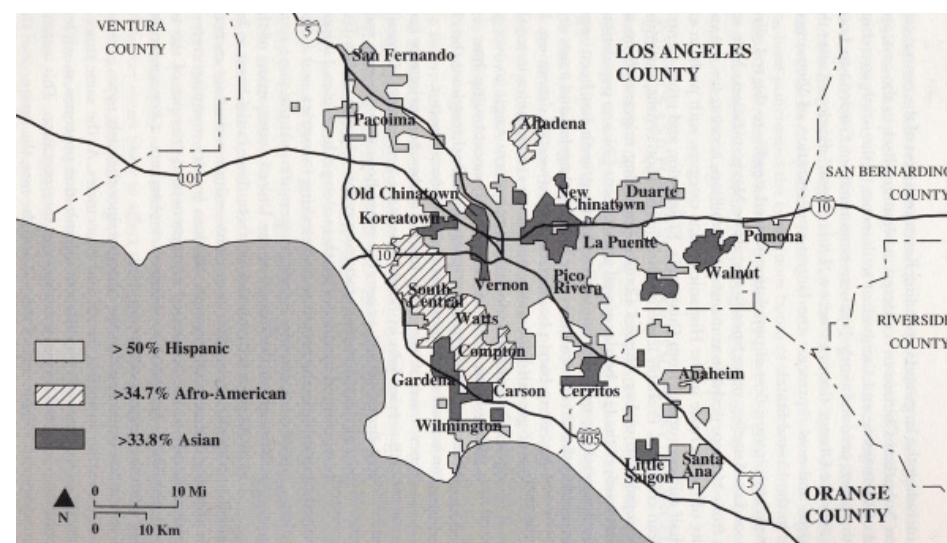
44 Χρησιμοποιεί τον όρο «postmetropolis» για να τονίσει τις διαφορές μεταξύ των σύγχρονων αστικών περιοχών και εκείνων που εδραιώθηκαν στα μέσα του 20ου αιώνα. Το πρόθεμα «post» σηματοδοτεί την μετάβαση της μοντέρνας μητρόπολης σε κάτι εμφανώς διαφορετικό, δηλαδή στις μεταμοντέρνες μορφές της αστικής ζωής.

45 Soja W. E., *Postmodern Urbanization: The Six Restructurings of Los Angeles*, in Sophie Watson and Kathy Gibson (eds.), *Postmodern Cities Spaces*, Oxford UK and Cambridge US: Blackwell Publishers, 1995, σελ. 125-137

του χώρου, τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο όσο και στο εσωτερικό των αστικών συγκεντρώσεων. Η Sandercock(1998) θέτει τη διαφορετικότητα (diversity) ως ένα από τα βασικότερα στοιχεία των μητροπόλεων. Σύγχρονες μελέτες για τον αστικό σχεδιασμό παρουσιάζουν αυξανόμενη βαρύτητα σε θέματα όπως η εθνική καταγωγή, η φυλή και το φύλο. Προς το παρόν βέβαια η δυνατότητα έκφρασης της διαφορετικότητας είναι ζητούμενο και όχι επίτευγμα.

Εικόνα 1.22. Los Angeles , Flexcity, Ed Soja, 1996

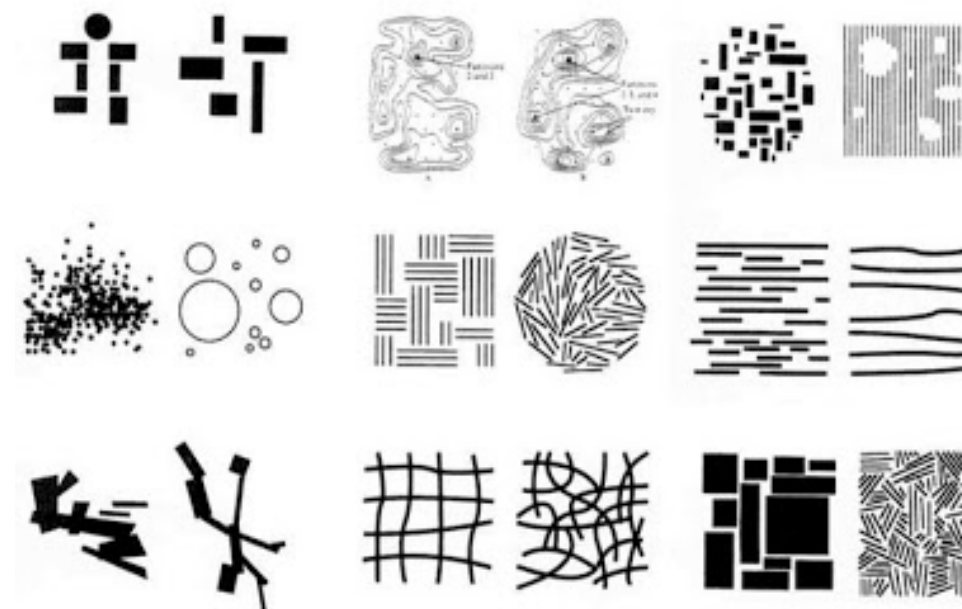
Εικόνα 1.23. Los Angeles , Cosmopolis, Ed Soja, 1996

Η εξώπολη αφορά τις νέες πολυκεντρικές δομές. Πρόκειται για μία έννοια που αφενός αναφέρεται στην ανάπτυξη των προαστίων (edge cities, outer cities) και αφετέρου στην δραματική αναδιάρθρωση του εσωτερικού της πόλης από την εισροή οικονομικών μεταναστών και την παράλληλη εγκατάλειψη του από τους μόνιμους κατοίκους. Η ανεξέλεγκτη αστική ανάπτυξη δημιούργησε υβριδικές καταστάσεις στα όρια των πόλεων ενώ επαναπροσδιόρισε την σημασία του κέντρου της πόλης. Πρόκειται για μια πόλη που το «μέσα» έχει γίνει «έξω», που τα όρια επαναπροσδιορίζονται και τα άτομα αδυνατούν να αισθανθούν «ότι ανήκουν σε μία ενιαία συνεκτική ενότητα».⁴⁶

Εικόνα 1.24. Σχολή της Καλιφόρνια: (Ed Soja, Mike Davis, Allen Scott, Frederick Jameson) – Μελέτη του Λος Άντζελες

Η αποσπασματική πόλη αναφέρεται στις αυξανόμενες κοινωνικές διαφοροποιήσεις και στην κοινωνική πόλωση. Πραγματεύεται την ανομοιογένεια και την συνύπαρξη αντιθετικών στοιχείων όχι μόνο σε επίπεδο χρήσεων γης αλλά κοινωνικής τάξης, φυλής και εθνικότητας. Δεν είναι ούτε συνεχής ούτε συμπαγής αλλά κατακερματισμένη με βασικό χαρακτηριστικό την εναλλαγή πυκνοτήτων χωρίς ιεράρχηση και ξεκάθαρη δομή.

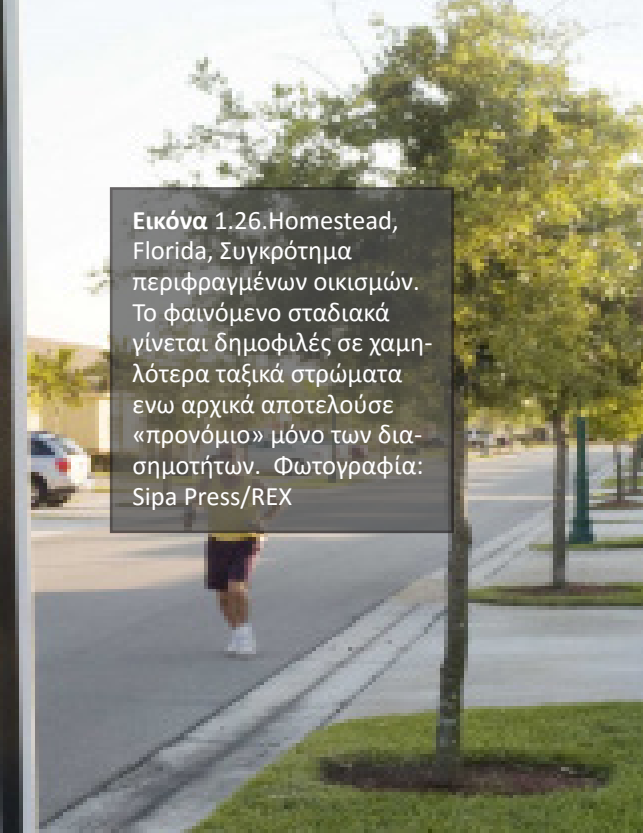
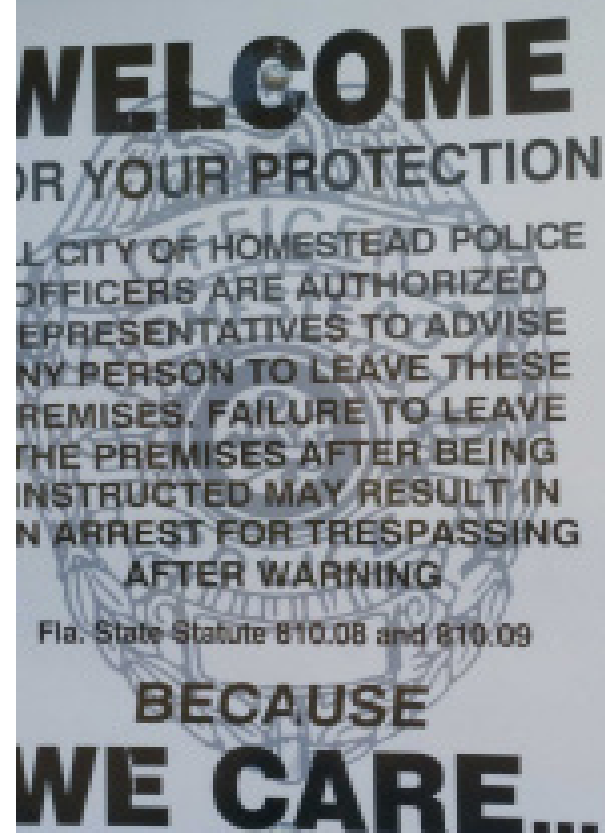

Εικόνα 1.25. Stan Allen, Διαγράμματα πεδίων, Χαρτογράφηση χωρικών ενότητων με σκοπό την ανάδειξη της ποικιλομορφίας του αστικού περιβάλλοντος. Οι διάφορες πραγματικότητες της πόλης απαιτούν και την αντίστοιχη αντιμετώπιση.

Carceral Archipelagos

Οι οχυρωμένες πόλεις αποτελούν ένα πολύ ιδιαίτερο στοιχείο της μετάπολης. Χώροι υπό συνεχή επιτήρηση, κάμερες ασφαλείας, πλούσιες γειτονίες με ελεγχόμενα περιβάλλοντα και ιδιωτικά security σε αντιδιαστολή με καταυλισμούς αθίγγανων, υποβαθμισμένα προάστια και εστίες εγκληματικότητας. Ως προϊόντα της κοινωνικής πόλωσης αντανakλούν την ετερογένεια της μεταφορντικής πόλης, τη βία και την απομόνωση. Η παγκοσμιοποίηση που συνθλίβει τα εθνικά σύνορα φαίνεται να ορθώνει νέα αδιαπέραστα όρια στο εσωτερικό των μητροπόλεων με μια σιδηρόφρακτη πύλη να χωρίζει τον μέσα από τον έξω κόσμο. Σήμερα το φαινόμενο εξελίσσεται ραγδαία ιδιαίτερα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Υπάρχουν πάνω από είκοσι χιλιάδες ιδιωτικές συνοικίες, χωριά και πόλεις που φιλοξενούν εννέα εκατομμύρια Αμερικάνων με οκτώ στα δέκα καινούργια οικιστικά προγράμματα να αφορούν οχυρωμένες κοινότητες. Οι πόλεις μετασηματίζονται σε ελεγχόμενες εδαφικές κοινότητες με την ελίτ να επιλέγει την εσωτερική εξορία και παράλληλα «ο άλλος μετατρέπεται σε ξένος ενώ η πόλη γίνεται μυστηριώδης και αλλόκοτη».⁴⁷

47 Παπαρίζου, Ανδρ., *Η νέα τεχνολογία στην υπηρεσία του κοινωνικού ελέγχου και η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτισμικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγληματολογίας, ΠΜΣ, *Η σύγχρονη εγκληματικότητα και η αντιμετώπισή της*, Αθήνα, 2005

Εικόνα 1.26. Homestead, Florida, Συγκρότημα περιφραγμένων οικισμών. Το φαινόμενο σταδιακά γίνεται δημοφιλές σε χαμηλότερα ταξικά στρώματα ενώ αρχικά αποτελούσε «προνόμιο» μόνο των διασημοτήτων. Φωτογραφία: Sipa Press/REX

Εικόνα 1.27. Buenos Aires, Πάνω slum La Cava και ακριβώς δίπλα περιφραγμένη προαστική κοινότητα. Εμφανής ο ταξικός διαχωρισμός. Φωτογραφία: Natacha Pisarenko/AP

Η μίξη εικονικού και πραγματικού αποτελεί διαρκώς αυξανόμενο φαινόμενο στις σύγχρονες κοινωνίες. Τα εμπορικά κέντρα, οι DisneyLands, τα waterparks ακόμα και κάποια από τα ιστορικά κέντρα των πόλεων βρίσκονται στο μεταίχμιο της αληθινής με την εικονική πραγματικότητα. Η απόλυτη προέκταση της φιλοσοφίας του θεματικού πάρκου (disney) για τον Archer, συναντάται στο Celebration City του Ορλάντο. Η συνειδητή δημιουργία τέτοιου είδους περιβάλλοντος έχει ονομαστεί κατασκευή τόπων (Imagineering).⁴⁸ Ο Sorkin(1992) γενικεύει το φαινόμενο των εικονικών τόπων σε επίπεδο πόλης, θεωρώντας ότι στη μεταμοντέρνα εποχή η πόλη αποτελεί ένα μεγάλο «θεματικό πάρκο» που παρουσιάζει μια πολύ διαστρεβλωμένη εικόνα της πραγματικότητας.⁴⁹ Ονομάζει τους χώρους αυτούς αγεωγραφία(ageografia).⁵⁰ Χαρακτηριστική κριτική στο θέμα των εικονικών τόπων αποτελεί η κινηματογραφική ταινία Trumanshow⁵¹ του Peter Weir. Η ταινία εξελίσσεται σε ένα απόλυτα ελεγχόμενο περιβάλλον (ακόμα και τα καιρικά φαινόμενα καθορίζονται από τον σκηνοθέτη), με ηθοποιούς στο ρόλο των πολιτών, ακόμα και της οικογένειας του πρωταγωνιστή, με τον μόνο που αντιλαμβάνεται ως πραγματικότητα την κατάσταση αυτή να είναι ο πρωταγωνιστής (Truman). Η σημαντικότερη πτυχή της σύγχρονης πραγματικότητας που παρουσιάζει αλληγορικά η ταινία είναι ότι η σημερινή κοινωνία έχει αποδράσει από την πραγματικότητά της, ζώντας τα πάθη μιας άλλης, κατασκευασμένης και ελεγχόμενης πραγματικότητας, μιμούμενη εν τέλει ακόμα και τις καταναλωτικές συνήθειες του πλασματικού αυτού κόσμου.⁵²

48 Knox P., Pinch S., ό.π., σελ. 84

49 ό.π.

50 ό.π.

51 Peter W., *A short history of the Truman Show*, Andrew Niccol, Peter Weir, The Truman show: The shooting script, Νέα Υόρκη, Newmarket Press, 1998

52 Τουρνικιώτης, Π., *Η αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή*, εκδ. futura – Μιχάλης Παπαρούνης, Αθήνα, 2006, σελ. 15.

Εικόνα 1.28. Σκηνή από την ταινία Truman show, Peter Weir, 1998, Η πόλη αποπνέει με κάθε τρόπο ένα παρελθόν, την ασφάλεια της μνήμης και τη συνέχιση της στο παρόν. Πρόκειται για ένα περιβάλλον αποστειρωμένο με απόλυτη τάξη ασφάλεια και ηρεμία που τίποτα δεν μπορεί να τη διαταράξει. Μια τέλεια πόλη. Το παράδοξο είναι ότι υπάρχει και βρίσκεται στη Florida, στο Seaside. Για την ανάγκη βέβαια των γυρισμάτων μετατράπηκε σε μια εικονική πόλη.

Εικόνα 1.29. Είσοδος του θεματικού πάρκου Celebration city, Los Angeles, 2007

1.7 | Καταναλωτική κουλτούρα – αισθητικοποίηση της κατανάλωσης

Οι βασικές κατευθύνσεις της παραγωγικής διαδικασίας στη σύγχρονη παγκόσμια αγορά δεν ολοκληρώνονται με την παροχή αγαθών πρώτης ανάγκης αλλά με την δημιουργία αναγκών χάριν της πολιτισμικής επιβίωσης. Η έννοια των αγαθών κύρους (positional goods)⁵³, δηλαδή των αγαθών που εκθέτουν την ανωτερότητα του καταναλωτή αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα στη μεταμοντέρνα πόλη. Οι άνθρωποι είναι ικανοί να επιλέξουν διάφορους τύπους ταυτότητας μέσα από τα αγαθά που καταναλώνουν.⁵⁴

Μέσα από τον συμβολικό χαρακτήρα που αποκτά το προϊόν ως μέσο διαφοροποίησης και ανάδειξης, αναγνωρίζεται σταδιακά η σχέση μεταξύ κατανάλωσης και διαμόρφωσης ταυτότητας που επεκτείνεται στον αυτοπροσδιορισμό μέσω των χώρων συναναστροφής και κατανάλωσης.⁵⁵ Η εξέλιξη αυτή έχει ονομαστεί αισθητικοποίηση της κατανάλωσης. «Η μόνη δραστηριότητα είναι τα ψώνια[...] Είναι δικό μας σφάλμα - δεν σκεφτήκαμε κάτι καλύτερο να κάνουμε»⁵⁶.

Ο ρόλος της κατανάλωσης στη διαμόρφωση ταυτοτήτων αποτελεί βασικό ζήτημα στην μεταμοντέρνα πόλη. Η συμμετοχική αντίληψη για την πόλη και το δημόσιο χώρο, υπό την επίδραση της νέας οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας, αλλάζει δραματικά. Το δικαίωμα του πολίτη στο δημόσιο χώρο αντικαθίσταται από το δικαίωμα του πελάτη, γεγονός που λειτουργεί καταχρηστικά έως και κατασταλτικά στη λειτουργία του κοινόχρηστου χώρου ως δημόσιου αγαθού.⁵⁷ Δημιουργείται έτσι ένα πλαίσιο αστικής ανάπτυξης με βάση την κατανάλωση.

53 Knox P., Pinch S., ό.π., σελ. 121.

54 Ό.π

55 Crewe L., Beaverstock J., *Fashioning the city: Cultures of consumption in contemporary urban spaces*, Department of Geography, University of Nottingham 1998

56 Koollaas R., *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*, Εκδότης Taschen, 2001, σελ. 252 - 265.

57 Καπετάνιος Αντώνης, ανάκτηση 10/05/2015, Σιωπηλές Πλατείες-Σκέψεις για την ελληνική πλατεία (Β μέρος), greekarchitects.gr

Εικόνα 1.30. Κατανάλωση και πρότυπα, τίτλος : NOT IF BUT WHEN, Hilman's New store, 1960, Φωτογραφία : BRIAN ULRICH

‘...κάθε επιθυμία, σχέδιο, ανάγκη, κάθε πάθος και σχέση συνοψίζεται ή υλοποιείται ως σημείο και ως αντικείμενο ώστε να αγορασθεί και να καταναλωθεί...’

Jean Baudrillard

Malls

Το σύγχρονο Εμπορικό Κέντρο, είναι ίσως το χαρακτηριστικότερο προϊόν ή και παραπροϊόν της καταναλωτικής κουλτούρας. Πρόκειται για ένα χώρο «συλλογικό» που ξεπερνά τα όρια της εμπορικής του λειτουργίας και λειτουργεί ως χώρος ελεύθερου χρόνου, ένα περιβάλλον ιδιωτικό που προορίζεται για δημόσια χρήση, ένας νέος πυκνωτής ανθρώπινης δραστηριότητας.⁵⁸ Το δημόσιο και το ιδιωτικό επαναπροσδιορίζονται με κοινό παρανομαστή την κατανάλωση.

Η σχέση του με την πόλη, είναι αυτή που καθορίζει και τη γέννησή του. Έτσι πέρα από τους τετριμμένους ορισμούς ενδιαφέρον έχει ότι πρόκειται για μία εγκατάσταση, που συνοδεύεται από οργανωμένο χώρο στάθμευσης. Το εμπορικό κέντρο γεννήθηκε, αναπτύχθηκε και επικράτησε χάρη στο αυτοκίνητο και χάρη στο φαινόμενο της αστικοποίησης των προαστίων. Το «τυπικό» εμπορικό κέντρο που σήμερα διεθνοποιείται, είναι περιφερειακό και είναι συνυφασμένο με τη χρήση και άρα τη διαχείριση του αυτοκινήτου.

Η λειτουργία του θεμελιώνεται στο πλαίσιο ενός σύγχρονου τρόπου ζωής, που περιβάλλεται από νέες πολιτισμικές αξίες, υπό την πίεση κυρίαρχων φαινομένων όπως η παγκοσμιοποίηση και η κατανάλωση. Η εφήμερη εμπειρία βασίζεται στην ταύτιση της κατανάλωσης με τη διασκέδαση, την ικανοποίηση όλων των αισθήσεων και τη δημιουργία εντυπώσεων.⁵⁹ Το βασικότερο χαρακτηριστικό του έγκειται στη δημιουργία ενός «τόπου» απαλλαγμένου από τα κακώς κείμενα της καθημερινότητας καθώς και από κάθε πολιτική, ιστορική και πολιτιστική συνθήκη.⁶⁰

Ο δημόσιος χώρος και η πλατεία μετασχηματίζονται από ελεύθερους χώρους συλλογικότητας σε ορισμένους χώρους συνεύρεσης,

58 Δανιήλ, Μ., *Τελικό αρχιτεκτονικό προϊόν και αντίληψη του χρήστη. Ζητήματα ταυτότητας και σχεδιασμού του Εμπορικού Κέντρου*, Τεχν. Χρον. Επιστ. Έκδ. ΤΕΕ, 2010, τεύχ. 2, σελ. 99

59 Crawford, J.H., *Carfree Cities*, International Books, 2000

60 Ό.π

δημιουργημένους από την κατανάλωση και βασισμένους σε αυτήν. Η κατανάλωση προηγείται του δημόσιου χώρου και αποτελεί προϋπόθεση ύπαρξής του. Αυτή είναι μία θεμελιώδης μεταστροφή που, οδήγησε εν μέρη στην αντικατάσταση του παραδοσιακού δημόσιου χώρου από τον «νέο δημόσιο χώρο» της κατανάλωσης και της ψυχαγωγίας, σε αυτόν του mall.⁶¹

Εικόνα 1.31. Ψωνίζω άρα υπάρχω, Barbara Kruger, 1980

61 Αίσωπος Γ., «Ο ελληνικός δημόσιος χώρος». Ομιλία στο Επιστημονικό Συνέδριο «Η αισθητική των πόλεων και η πολιτική των παρεμβάσεων». Οργάνωση: ΥΠΕ-ΧΩΔΕ, Υπουργείο Πολιτισμού, ΕΑΧΑ. Συντονιστής: Καθηγητής Α. Αραβαντινός. Αθήνα, 14/10/2003.

Εικόνα 1.32. Graffiti στον κόμβο του εμπορικού κέντρου Mediterranean Cosmos, Θεσσαλονίκη, Πηγή: Αρετή Σακελλαρίδου, Ευαγγελία Χατζηκωνσταντίνου

ΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΥΣΗ

ΤΟΠΙΑ ΠΟΥ ΜΟΛΙΣ
ΠΡΟΗΛΘΑΝ

ΑΠΟ ΤΟ ΧΑΟΣ

«Η πόλη είναι η προβολή της κοινωνίας πάνω στο έδαφος.»

Henri Lefebvre,

Το δικαίωμα στην πόλη

Η σύγχρονη πόλη μεταθέτει συνεχώς τα όρια της , απλώνεται και συρρικνώνεται , κινείται μέσα από λεωφόρους ταχείας κυκλοφορίας και ψωνίζει από πολυεθνικές και malls. Αδιαφορεί για την δημόσια ζωή και τα κοινά αφού μόνο η κατανάλωση και το κέρδος έχουν σημασία .

Η αντιμετώπιση του τοπίου δεν απόκλινε καθόλου από τα παραπάνω. Τόποι , μνήμες και ταυτότητα θυσιάστηκαν με μέγα άλλοθι την ανάπτυξη . Η υποβάθμιση οδήγησε στην ανεπανόρθωτη καταστροφή τόπων , ερχόμενοι σε ρήξη με την ταυτότητά μας ,ζώντας αλλότριοι στον τόπο μας . Σήμερα μιλάμε για άπειρες πόλεις και για αστική ανάπτυξη άνευ όρων προσπαθώντας να αναπροσδιορίσουμε έννοιες και σχέσεις με το παρελθόν . Η καταδίκη δεν είναι άλλη από το να ζούμε σε μη-τόπους.

2.1 | Πόλη ή ύπαιθρος

«Οι πόλεις είναι πλέον αδύνατο να περιγράψουν. Ούτε οι λέξεις και αριθμοί ούτε εικόνες μπορούν επαρκώς να αποδώσουν τις πολύπλοκες μορφές τους και την κοινωνική τους δομή».⁶²

Η αντίληψη σε βάθος του φυσικού τοπίου σήμερα δεν έγκειται σε έναν αυτόνομο ορισμό του αλλά στις αναμείξεις, τις μετατοπίσεις και στην ανεπανόρθωτη καταστροφή την οποία υφίσταται. Αυτό που καλούμαστε πλέον να ερευνήσουμε είναι οι μηχανισμοί εξάπλωσης της πόλης στο τοπίο καθώς και τους τρόπους με τους οποίους αυτό συνδέεται με την πόλη.

Εξ 'αρχής βρισκόμαστε αντιμέτωποι με τον αρχαίο δίπολο φύση – πολιτισμός που σήμερα μετουσιώνεται σε πόλη- ύπαιθρος . Δύσκολα όμως πλέον οι διαφορές αυτές είναι ευδιάκριτες. Πόλη και ύπαιθρος είναι συχνά αλληλένδετες και συμπίπτουν σε τέτοιο βαθμό που μας κάνουν να υποθέτουμε ότι βρισκόμαστε ενώπιον μιας σύμπτωσης αντιθέτων. Κανένας από τους παλιούς διαχωρισμούς δεν είναι σαφής και οριοθετημένος με κατανοητό τρόπο.⁶³ Οι συμπεριφορές και οι αντιλήψεις της αστικής ζωής εκτείνονται παντού.

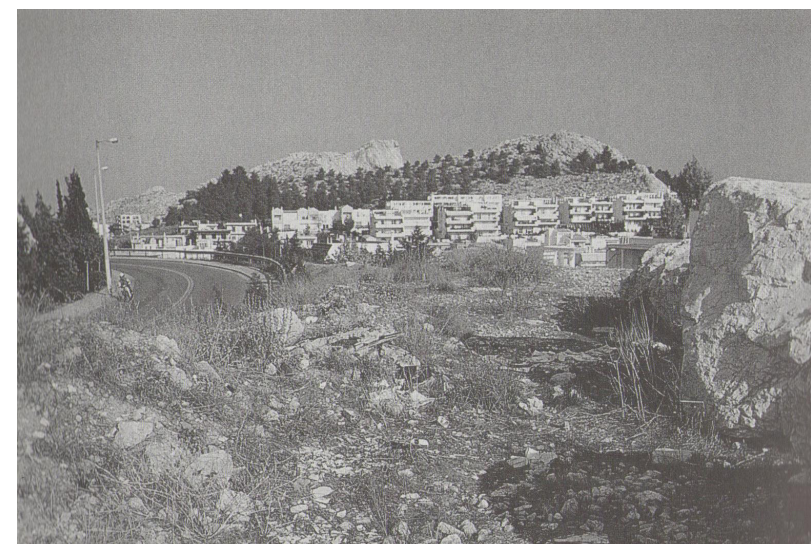
Η σύγχρονη κατάσταση περιγράφεται διεπιστημονικά με ποικίλους όρους «...κοινωνιολογικοί και φιλοσοφικοί όροι (edge city, telepolis, μη τόποι), οικονομικοί όροι (global city) , γεωγραφικοί όροι (οικουμενούπολη), ανθρωπολογικοί όροι (ανθρωπόπολη) και ιδέες που επιχειρούν να περιστοιχίσουν τις προηγούμενες προσεγγίσεις και να κατονομάσουν τις φυσικές μεταλλάξεις της πόλης (diffuse city, emergent city, μετάπολη)».^{64,65}

Διακατέχεται από μία ασάφεια, εξελίσσεται άμορφα και είναι αναπόσπαστο κομμάτι της παγκοσμιοποίησης. Το κέντρο και η

περιφέρεια χάνουν την σταθερότητα και τη σημασία τους. Στη στιγμή της γεωγραφικής έκρηξης, οι παλιές απόψεις για την πόλη έχουν χάσει την δύναμη και την αξία τους... η πόλη έχει χάσει τη θέση της, τείνει να είναι παντού και πουθενά: είναι ένας ακαθόριστος χώρος: ένα κοινό, από-σηματοδοτημένο σώμα το οποίο δεν συνιστά πια έναν οργανισμό , ένας υπέρ-εξερευνημένος χώρος που έχει εκραγεί.⁶⁶

Ένα νέο καθεστώς «τεχνητής εγγύτητας» αντικαθιστά τη «χωρική» εγγύτητα που ιστορικά αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση ανάπτυξης της πόλης και του τόπου.⁶⁷

«Ο περιαστικός χώρος μπορεί να γίνει αντιληπτός ως μια χωρική ζώνη γύρω από τις πόλεις που αποτελεί το μεταβατικό, ενδιάμεσο ή συνδυαστικό χώρο (Interface space) μεταξύ του πυκνοδομημένου αστικού ιστού και της περιβάλλουσας αγροτικής υπαίθρου.»⁶⁸ Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μεταβατικός χώρος μεταξύ πόλης και υπαίθρου που υποφέρει από αστικές πιέσεις.

Εικόνα 2.1. Τοπίο διάχυσης ,τίτλος:Σε απόσταση, Φωτογραφία: Νίκος Καζερός

62 Knox P. , Pinch S. , *Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων* , επ. Μαλούτας Θ., εκδ. Σαββάλας ,Αθήνα,2009,σελ. 44

63 Χαρίλεια, Χ., *Φαινόμενα διάχυσης της πόλης στο τοπίο, στο Ωραίο, φριχτό και απέριττο τοπίον!, Αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα* , Μανωλίδης Κώστας (επιμ.), 2003, σελ. 57

64 Σημαιοφορίδης , Γ., *Notes pour l'histoire culturelle entre l'incertitude et la condition* , στο Rem Koolhaas, (ed.) *Mutation*, ACTAR, Bordeaux, Barcelona 2000, σελ.414.

65 Castells M., *Informational city*, στο Ida Susser, (επ). *The Space of Flows, The Castells Reader on Cities, Social Theory*, Blackwell, Oxford, Malden 2002, σελ. 314- 366.

66 Tazi ,N., "Fragments of Net Theory", στο Rem Koolhaas, (επ.) ό.π. σελ. 42

67 Αίσωπος Γ. , *Η διάχυτη πόλη* , όπως αναφέρεται στο Γοσποδίνη Α. , *Μπεριάφτος Η. (επιμ.), Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, 2006, σελ. 107.

68 Γοσποδίνη , Α.,ό.π,σελ.38

58 2.2 | Sprawl - Το παράδειγμα της Αμερικής

Το αμερικάνικο *sprawl* αναφέρεται ακριβώς σε αυτή τη διάλυση της διάκρισης ανάμεσα στην πόλη, το προάστιο και την ύπαιθρο. Στα ελληνικά ο όρος αποδίδεται ως ξάπλωμα, ατάκτως εκτεινόμενη περιοχή, κτίσματα χωρίς ρυμοτομία ή ως το αμήχανο άπλωμα τμημάτων από ένα σώμα ή ένα σύνολο. Η ραγδαία ανάπτυξη των αμερικανικών πόλεων κατακερμάτισε το αστικό περιβάλλον σε αποσπασματικές δομές που συνδυάζονται και από-συνδυάζονται σε νέα κολλάζ.

Στο βιβλίο *Architecture must burn*⁶⁹ τονίζεται η σημασία του στη διαμόρφωση της σύγχρονης πόλης. «Ζούμε σε ένα κόσμο του *sprawl*. Οπουδήποτε γύρω μας οι πόλεις διαλύονται σε αλληλουχία κατοικιών, που απλώνονται σ' αυτό που θεωρούσαμε φύση. Το αποτέλεσμα είναι ένα υβριδικό, ανθρώπινα κατασκευασμένο τοπίο»⁷⁰. Είναι η συνέπεια της διάσπασης όλων εκείνων των οργανωτικών και εννοιολογικών δομών, οι οποίες είχαν εγκαταστήσει ασφαλή πλαίσια γύρω μας. Το βασικό αίτιο του *sprawl*, σύμφωνα με τον Betsky, δεν είναι άλλο από τη χάραξη των μεγάλων αρτηριών οδικής κυκλοφορίας προς την αμερικάνικη ύπαιθρο ενώ η χωρική οργάνωση αναπτύσσεται με βάση τα μνημεία της εποχής, τα *mall*.

«Το *sprawl* οργανώνει τον εαυτό του γύρω από πόλους έλξης. Αυτοί είναι τα *μνημεία της εποχής*, δηλαδή εμπορικά κέντρα, στάδια, αεροδρόμια. Η δομή του προκύπτει από τις αρτηρίες ταχείας κυκλοφορίας, παρακαμπτήριους δρόμους, οι οποίοι ολοένα και περισσότερο επεκτείνουν την αίσθηση που έχουμε για τον τόπο διαμέσου της κίνησης. Το *sprawl* κατοικείται βαθμιαία και σημειακά σε τόπους που μοιάζουν με αδιάφορους περιστρώνες. (...) Το *sprawl* έχει μορφή. Οι πόλεις δεν εξακολουθούν να αναπτύσσονται σε ομόκεντρους κύκλους. Έχουν αναγνωρίσιμα *patterns*, των οποίων οι μορφές των υλικών σχηματίζονται λόγω *stress*. Τοπία που μόλις **προήλθαν από το χάος**: επιταγές τόσο σύνθετες που οδηγούν στο σημείο της αναίρεσης, ώστε να μην είναι πλέον επιταγές.»⁷¹

69 Betsky A., Adigard E., *Architecture must burn. A Manifesto for an Architecture beyond building*, London: Thames and Hudson, 2000

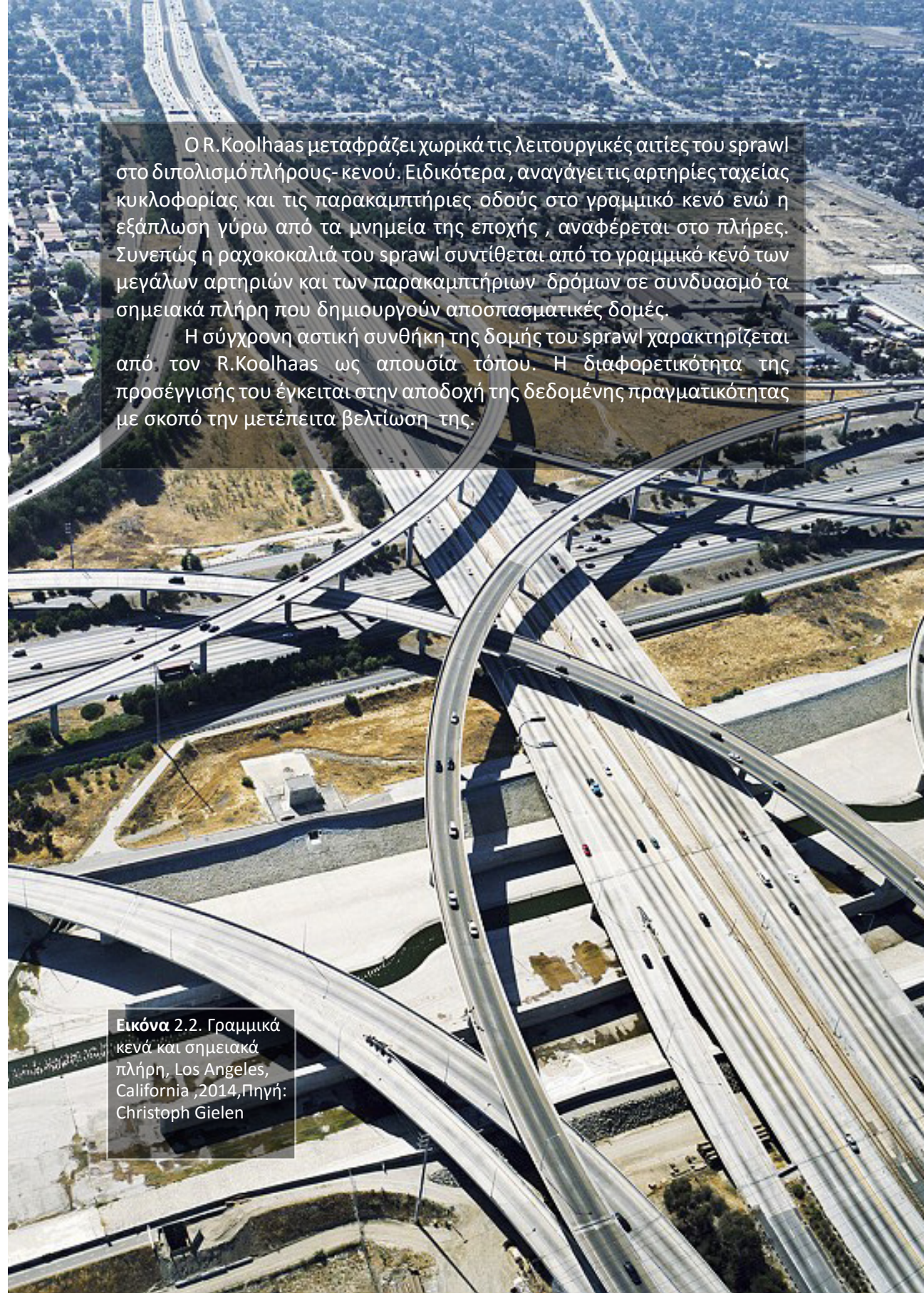
70 ό.π

71 ό.π

Ο R. Koolhaas μεταφράζει χωρικά τις λειτουργικές αιτίες του *sprawl* στο διπολισμό πλήρους-κενού. Ειδικότερα, αναγάγει τις αρτηρίες ταχείας κυκλοφορίας και τις παρακαμπτήριες οδούς στο γραμμικό κενό ενώ η εξάπλωση γύρω από τα μνημεία της εποχής, αναφέρεται στο πλήρες. Συνεπώς η ραχοκοκαλιά του *sprawl* συντίθεται από το γραμμικό κενό των μεγάλων αρτηριών και των παρακαμπτήριων δρόμων σε συνδυασμό τα σημειακά πλήρη που δημιουργούν αποσπασματικές δομές.

Η σύγχρονη αστική συνθήκη της δομής του *sprawl* χαρακτηρίζεται από τον R. Koolhaas ως απουσία τόπου. Η διαφορετικότητα της προσέγγισής του έγκειται στην αποδοχή της δεδομένης πραγματικότητας με σκοπό την μετέπειτα βελτίωση της.

Εικόνα 2.2. Γραμμικά κενά και σημειακά πλήρη, Los Angeles, California, 2014, Πηγή: Christoph Gielen

2.3 | Το δικτυακό μοντέλο

Οι παραδοσιακοί ορισμοί των προαστίων ή της περιφέρειας μετουσιώνονται σε ένα νέο, αποσπασματικό χωρικό μοντέλο που χαρακτηρίζεται από αντιθέσεις και ετερογένεια.⁷² Τα στοιχεία που συντίθενται στο μοντέλο αυτό παρότι γειτνιάζουν δεν χαρακτηρίζονται από κάποια συνοχή.

Εκπαιδευτικά ιδρύματα δίπλα σε αποθήκες εμπορευμάτων, εμπορικά κέντρα δίπλα σε εγκαταλελειμμένες βιομηχανικές εγκαταστάσεις, συγκροτήματα γραφείων σε επαφή με καλλιεργήσιμη γη, αθλητικά γήπεδα σε γειτνίαση με χωματερές. Η πόλη χάνει τη συμπαγή μορφή της και περιγράφεται ακριβέστερα με τον όρο της πυκνότητας, στην προσπάθεια να προσδιοριστεί η ρευστή και μεταβατική κατάστασή της. «Η σύγχρονη πόλη δεν είναι ούτε συνεχής ούτε συμπαγής, είναι μια πόλη όπου εναλλάσσονται διαφορετικές πυκνότητες με μεγάλα αστικά κενά.»⁷³

Η δομή του σύγχρονου τοπίου συγκροτείται από ένα σύστημα «κεντρικών» περιοχών με «περιφερειακούς» χώρους που απλώνονται μεταξύ τους.⁷⁴ Πρόκειται για μεταβατικούς χώρους, σε συνεχή αναπροσαρμογή. Το δικτυακό μοντέλο χαρακτηρίζεται από χώρους με κάποια στοιχεία αυτοοργάνωσης που ταξινομούνται⁷⁵ σε:

⁷² Zardini, M., *Green is the color*, στο Rem Koolhaas, (επ.) ό.π., σελ. 435.

⁷³ Χαρίλεια, Χ., ό.π., σελ. 59

⁷⁴ ό.π. σελ. 59-60

⁷⁵ Boeri, S., *Notes for a research program*, στο Rem Koolhaas, (επ.) ό.π., σελ. 342.

Εικόνα 2.3. Μαζική κατοίκηση στην περιφέρεια του Houston.
Πηγή: Alex MacLean

Εικόνα 2.4. Η πλειοψηφία των ανθρώπων ζούν, ταξιδεύουν και εργάζονται με βάση το χαοτικό δίκτυο των αυτοκινητόδρομων, Καλιφόρνια, Πηγή: Remi Jouan

- **Αυτόνομες περιοχές και κοινότητες διάσπαρτες στην περιφέρεια.** Η ανάπτυξη τους τις προηγούμενες δεκαετίες σχετίστηκε με την εκβιομηχάνιση των προαστίων, την περιφερειοποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων και την ανάμιξη κατοικίας με αγροτόσιτα και κτιριακά συγκροτήματα στα όρια της κάθε περιοχής. Παρουσιάζει έτσι αρκετά στοιχεία με αυτό που ονομάζουμε μετα-φορντική πόλη.

- **Γραμμική ανάπτυξη,** κυρίως κατά μήκος σημαντικών οδικών αξόνων ή παραθαλασσίων περιοχών. Ίσως ο σημαντικότερος παράγοντας της αστικής διάχυσης είναι η ταχύτατη ανάπτυξη των υποδομών του κυκλοφοριακού δικτύου.

- **Αυτόνομα στοιχεία.** Εμπορικά κέντρα, υπεραγορές, εγκαταστάσεις αθλητισμού και αναψυχής. Ο Garreau χαρακτηριστικά αναφέρει σε σχέση με την διάσπαρτη οικιστική ανάπτυξη ότι οι διάχυτες πόλεις «δεν έχουν δήμαρχο ή δημοτικό συμβούλιο, ούτε θεσμοθετημένα διοικητικά όρια πάνω στο χάρτη»⁷⁶, αλλά έχουν αστικό πυρήνα και κέντρο που δεν είναι άλλος από το εμπορικό κέντρο.
- **Αυτόνομα αστικά νησιά.** Προστατευμένες οικιστικές ζώνες, κέντρα υποδοχής μεταναστών, ζώνες παραγωγής, οικιστικές μονάδες στα προάστια με φυλασσόμενες εισόδους κτλ.
- **Ζώνες μετασχηματισμού**
Μεγάλα κομμάτια της περιφέρειας και του φυσικού τοπίου που βρίσκονται σε συνεχή αλλαγή.

⁷⁶ Garreau, J., *Edge City: Life in the Frontier*, New York: Anchor Books, 1991

Εικόνα 2.5.
Εμπορικό Κέντρο,
Hillsborough
County

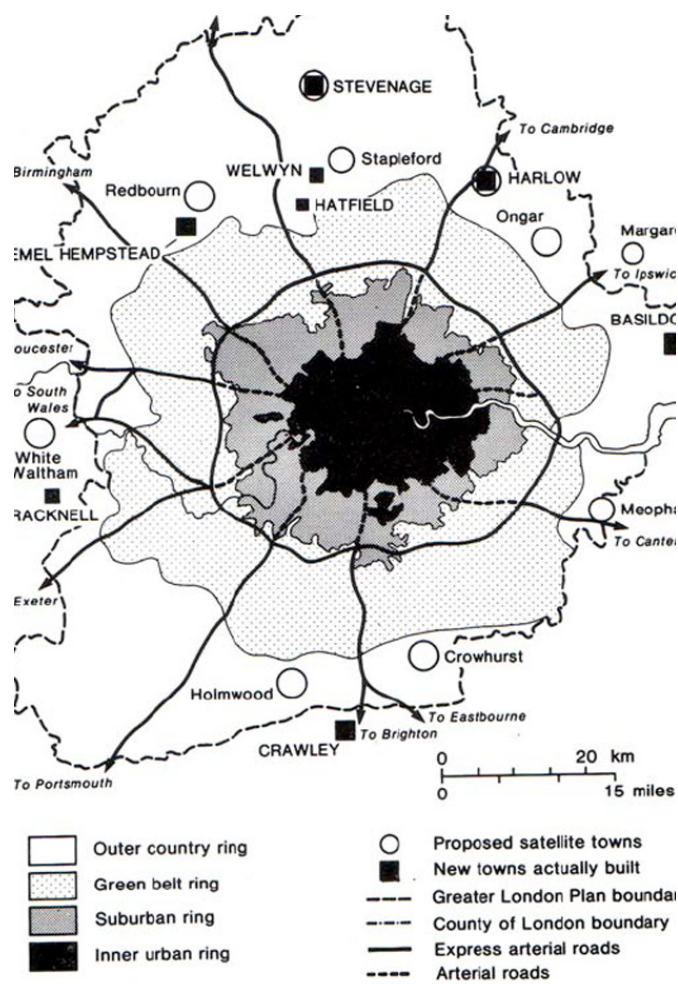

Εικόνα 2.6. Αυ-
τόνομα αστικά
νησιά, Chandler ,
Arizona , Πηγή: Alex
MacLean

Εικόνα 2.7. Ζώνες
μετασχηματι-
σμού, 2008, Detroit
Πηγή: Alex
MacLean

Στο κείμενο «Accelerating Darwin», ο Adrian Geuze, αναφέρει ότι η καινούργια πόλη είναι «μια ευάερη μητρόπολη με χωριά, αστικά κέντρα, προάστια, βιομηχανικές περιοχές, λιμάνια, αεροδρόμια, δάση, λίμνες, παραλίες και τη μονοκαλλιέργεια αγροτικών περιοχών υψηλής τεχνολογίας. Η πόλη έχει γίνει ένα ξεχειλωμένο αστικό τοπίο... Ο κάτοικος της πόλης έχει επίσης αλλάξει και δεν περιορίζεται πια στο άμεσο περιβάλλον του... Γίνεται εξερευνητής, εξαιρετικά κινητικός, έχει στη διάθεσή του όλα τα επιτεύγματα της τεχνολογίας και πρόσβαση σε πολλά μέσα, διασχίζει το τοπίο, κοιμάται και εργάζεται σε διάφορα μέρη, οι φίλοι και οι συγγενείς του δεν μένουν στον ίδιο δρόμο. Ο κάτοικος της πόλης χρησιμοποιεί όλο το τοπίο».

Εικόνα 2.8. Abecrombie, ρυθμιστικό σχέδιο Λονδίνου, σχηματική απεικόνιση, 1946, Το Λονδίνο αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα πόλης με έντονη αστική διάχυση.

Παράλληλα, τα νέα υβριδικά τοπία της σύγχρονης ανάπτυξης συντάσσουν αποσπάσματα κέντρου πόλης που όμως είναι ασύνδετα μεταξύ τους και διασκορπισμένα, χωρίς συνέχεια και ξεκάθαρη δομή. Το αστικό περιβάλλον θα μπορούσε να αναγνωστεί με βάση τρία αλληλεπικαλυπτόμενα δίκτυα, «το δίκτυο του νοικοκυριού, το δίκτυο της παραγωγής και το δίκτυο της κατανάλωσης».⁷⁷ Η κίνηση στην πόλη καθορίζεται από τη σχέση αυτών των δικτύων καθώς οτιδήποτε βρίσκεται έξω από αυτά αγνοείται και παραγκωνίζεται emphaticά.

Εικόνα 2.9. Πανόραμα Παλλήνης, Αναμένοντας τα προάστια, Πηγή: Ράνια Καραμούζη

77 Ghent Urban Studies Team. *The Urban Condition: Space, Community, and Self in the Contemporary Metropolis*, 010 Publishers, 1999, σελ. 46

2.4 | Η Αθήνα ως μετάπολη

Ελληνική διάχυτη πόλη

Η σύγχρονη ελληνική πόλη, μέσα από τον ανεξέλεγκτο οικοδομικό πυρετό των προηγούμενων δεκαετιών, διαμορφώθηκε ως διάχυτη πόλη. Η περίοδος της μαζικής αστικοποίησης χρονολογείται μεταξύ 1950 και 1980 όπου και δημιουργήθηκε το μεγαλύτερο τμήμα του αστικού ιστού που υπάρχει μέχρι σήμερα. Η διαδικασία δεν ήταν ούτε συνεχής ούτε γραμμική αλλά αποτέλεσμα της ανεξέλεγκτης ανάπτυξης καθοριζόμενης από πολλές και συχνά αντιφατικές παραμέτρους.

Οι πόλεις της Μεσογείου διαφοροποιήθηκαν από τις πόλεις της Δυτικής Ευρώπης και της Αμερικής, ήδη από το στάδιο της αστικοποίησης. Από το μεσοπόλεμο μέχρι τη δεκαετία του '60 τα λαϊκά στρώματα μέσω της εσωτερικής μετανάστευσης για την αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης, διαμόρφωσαν το αστικό περιβάλλον. Η διαδικασία δεν συνδέεται με κανενός είδους βιομηχανική επανάσταση αλλά θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως **αυθόρμητη αστικοποίηση**.⁷⁸ Επίσης σημαντική διαφοροποίηση παρουσιάζει η αγγλο-αμερικανική μεσοαστική προαστικοποίηση με τη μεσογειακή αυτοστέγαση των λαϊκών προαστίων. Η Ελλάδα αποτελεί από τα ευκρινέστερα παραδείγματα αυθόρμητης αστικοποίησης. Η εισροή προσφύγων το 1922 σηματοδότησε την έναρξη μιας μακρόχρονης διαδικασίας διαμόρφωσης της Αθήνας αλλά και άλλων μεγάλων πόλεων.

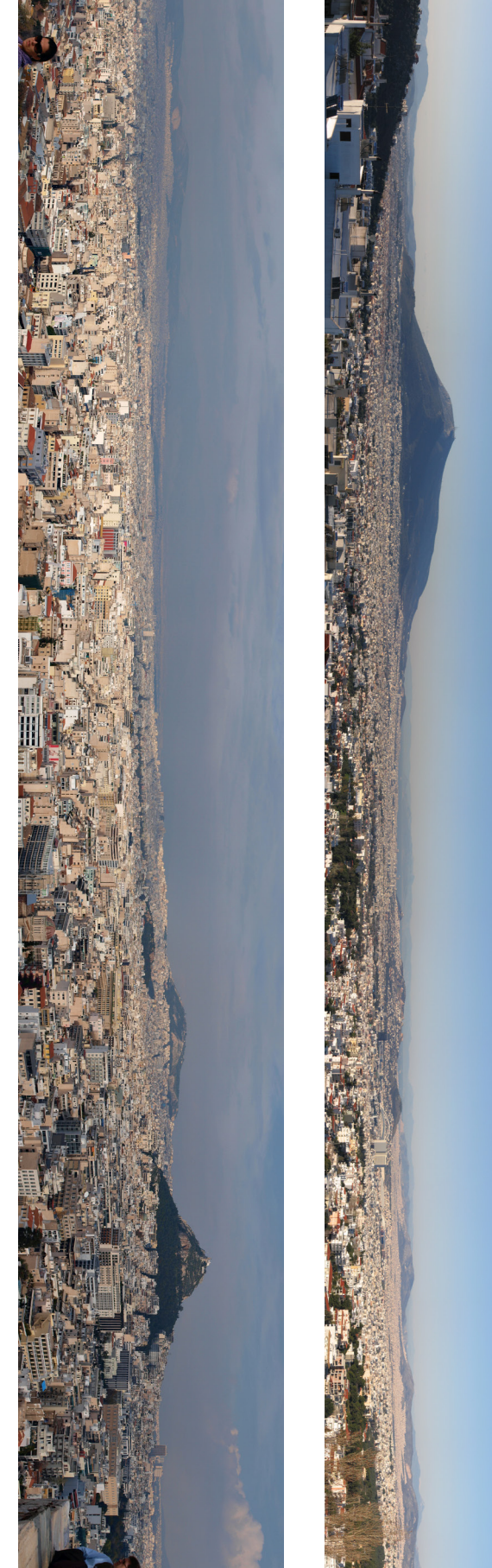
Το τοπίο της Μεσογειακής πόλης αντιστρέφεται στο μοντέλο της Σχολής του Σικάγου που παρουσιάστηκε νωρίτερα. Ενώ στο μοντέλο του Burgess τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα κατοικούσαν στο κέντρο και οι εύποροι στα προάστια, η μεσογειακή πόλη ακολουθεί αντίστροφη δομή όπως διαπιστώθηκε και σε πολλές τριτοκοσμικές πόλεις.⁷⁹ Οι αντιθέσεις αυτές ερμηνεύονται στα πλαίσια της άτυπης οικονομίας, της αυθόρμητης αυτοστέγασης και της έλλειψης σχεδιασμού.⁸⁰ Οι μεταβλητές

⁷⁸ Λεοντίδου Λ., Διαπολιτισμικότητα και ετεροτοπία στο μεσογειακό αστικό τοπίο: Από την αυθόρμητη αστικοποίηση στην επιχειρηματική πόλη, όπως αναφέρεται στο Γοσποδίνη Άσπα, Μπεριάτος Ηλίας (επιμ.), Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη, 2006, σελ. 74.

⁷⁹ Λεοντίδου Λ., Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1940- 1909, Αθήνα: ΕΤΒΑ και Θεμέλιο, 1989/2001

⁸⁰ ό.π

Εικόνες 2.10 , 2.11 , 2.12
,Πανοραμικές φωτογραφίες
Αθήνας

68

αυτές δημιούργησαν ένα πολύ διαφορετικό αστικό περιβάλλον απο το ζωνοποιημένο των αγγλο - αμερικάνικων πόλεων. Διακρίνεται απο μίξη των χρήσεων γης σε ένα τοπίο ζωντανό μέρα-νύχτα. «Έχει μεγάλη σημασία να συνδέσουμε το μικτό μεσογειακό αστικό τοπίο όχι με το προκαπιταλιστικό , όπως θα ήθελαν πολλοί άγγλοι ερευνητές(White 1984) αλλά με το μετανεωτερικό.»⁸¹

Στη μελέτη επιλέχθηκε ως σημείο αναφοράς η Αθήνα, ως αντιπροσωπευτικότερο δείγμα της ελληνικής πόλης, αφού συμπεριλαμβάνει σχεδόν όλες τις διεργασίες που αφορούν την πλειοψηφία των ελληνικών πόλεων.

Εικόνα 2.13. Τυπικές περιπτώσεις περιοχών αυθαιρέτων. Αριστερά: Κερατέα Αττικής,. Δεξιά: Ηράκλειο Κρήτης (νότια περιοχή). Πηγή: Σεργιάς και Ιωάννου 2006

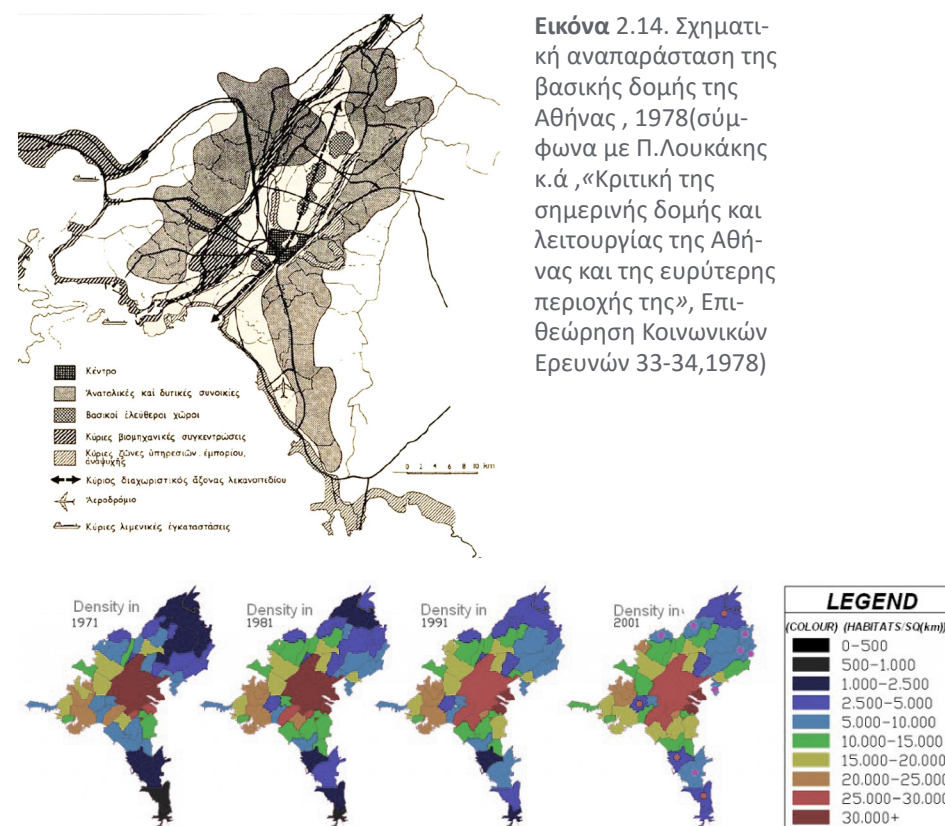
Η εξάπλωση λαμβάνει χώρα είτε μέσω διαδοχικών επεκτάσεων απο τα κέντρα της Αθήνας και του Πειραιά είτε μέσω ανάπτυξης μικρότερων οικισμών. Η συνήθης διαδικασία ανάπτυξης των προαστίων στη μεταπολεμική περίοδο ήταν η σταδιακή επέκταση κάποιου υφιστάμενου οικιστικού πυρήνα ώσπου να πλησιάσει και να αφομιωθεί απο τις γειτονικές πόλεις ή άλλους οικισμούς.⁸² Η επέμβαση του κράτους στη διαδικασία αυτή περιορίστηκε τις περισσότερες φορές στην «ένταξη στο σχέδιο πόλης» προσπαθώντας εκ των υστέρων να ανατρέψει την ήδη επιβαρυμένη κατάσταση. Ο κοινωνικός διαχωρισμός δεν άργησε να εμφανιστεί και γεωγραφικά με την Αθήνα να διασχίζεται απο έναν

81 ό.π , σελ 75.

82 Φιλίππιδης, Δ., *Για την ελληνική πόλη. Μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα. Αθήνα , Θεμέλιο, 1990

νοητό άξονα ανάμεσα στα δυτικά προάστια και στα βορειοανατολικά που διαχωρίζει την εργατική απο τη μεσοαστική τάξη. Όσο και αν οι διαχωρισμοί σταδιακά αμβλύνονται ο κοινωνικός αποκλεισμός παραμένει στις παρυφές της Αθήνας.⁸³

Ο απρογραμματίστος και ακανόνιστος χαρακτήρας του φαινομένου μετουσιώθηκε σε ένα χαοτικό αστικό περιβάλλον με διαδικασίες «ιδιωτικής αστικοποίησης», μέσω της επανάληψης της μονάδας της πολυκατοικίας. Δείγμα της ενδογενούς δυναμικής αποτέλεσε ο θεσμός της αντιπαροχής που ενίσχυσε την διαδικασία, ενώ ο συνδυασμός της με την «άτοπη» μονάδα της πολυκατοικίας δόμησε από το κέντρο της πόλης μέχρι τα προάστια και τις παραθαλάσσιες ακτές.

Εικόνα 2.15. Πυκνότητα στο λεκανοπέδιο Αττικής

83 ό.π, σελ.75.

Η ομοιογενής πόλη προήλθε ως φυσικό επακόλουθο, μαζί με σωρεία προβλημάτων όπως η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, η απαξίωση του δημόσιου χώρου σε υπολειμματικού και η ανεπανόρθωτη καταστροφή τόπων. Σήμερα ο κορεσμός του λεκανοπεδίου θεωρείται δεδομένος με την πόλη να έχει σκαρφαλώσει σε λόφους, να έχει θάψει ρέματα και να έχει κάψει δασικές εκτάσεις. Το φυσικό όριο της πόλης (οι κορυφογραμμές των δύο βουνών και το μέτωπο της θάλασσας) επεκτείνεται πέρα από το οπτικό πεδίο στα Μεσόγεια.

Η πολιτισμική συνέχεια και το παρελθόν του τόπου θυσιάστηκε στο βωμό του κέρδους, ερχόμενοι σε ρήξη με την ταυτότητά μας, ζώντας αλλότριοι στον τόπο μας. Η αναδιατύπωση του πνεύματος της εποχής αποτελεί επιτακτική ανάγκη για τη διαμόρφωση της ταυτότητας της ελληνικής και παράλληλα παγκόσμιας πόλης. Συμβαδίζει άραγε το νέο κατασκευασμένο αστικό τοπίο της ελληνικής διάχυτης πόλης με αυτό που περιγράφει ο Francois Ascher ως «μετάπολη»;

Οι απαντήσεις στο παραπάνω ερώτημα είναι διφορούμενες. Η μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας σίγουρα δεν έμεινε ανεπηρέαστη από τις διεθνείς εξελίξεις. Μελετώντας τα κομβικά σημεία του μετασχηματισμού⁸⁴ όπως η βελτίωση των αστικών μεταφορών, η μαζική εισροή μεταναστών διαφόρων πολιτισμικών καταβολών και οι ολυμπιακοί αγώνες του 2004 γίνεται προσπάθεια στην απάντηση του ερωτήματος. Τα σενάρια της εξέλιξης εντάσσονται στο πλαίσιο των αναλύσεων για την ευρωπαϊκή πόλη.⁸⁵

Εικόνα 2.16. Athens spread,
Φωτογραφία: Γιώργος Γερόλυ-
μπος, 2012

84 Ιωάννου Β., Πολυχρονόπουλος Δ., *Metapolis - Αποκλίσεις και μεταφορές στην πόλη της Αθήνας*, σελ. 205-213, στο *Πόλη και χώρος από τον 20ό στον 21ο αιώνα*, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό / Συλλογικό έργο, επιμέλεια Γιώργος Μ. Σαρηγιάννης, Δημήτρης Οικονόμου, Κωνσταντίνος Σερράος, 1η έκδ. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2004

85 Ο Αραβαντινός (2001) διατυπώνει τέσσερα σενάρια για την ευρωπαϊκή πόλη (ουτοπίας, καινοτομίας, ταυτότητας, ανατροπών). Οι ελληνικές πόλεις σχετίζονται με τα σενάρια της ταυτότητας και των ανατροπών.

Αγώνες ώρα μηδέν- Simcities

Κομβικό σημείο μετασχηματισμού της Αθήνας αποτέλεσαν οι Ολυμπιακοί αγώνες του 2004. Οι αγώνες υπήρξαν μια ευκαιρία και ταυτόχρονα μια πρόκληση για την Αθήνα. Μέχρι τότε η πόλη αποτελούσε μια μεγάλη μητρόπολη στην περιφέρεια της Ευρώπης χωρίς ιδιαίτερη επιρροή στην ευρύτερη περιοχή παρουσιάζοντας όλα τα αρνητικά μειονεκτήματα των μεγαλουπόλεων όπως μη σχεδιασμένες επεκτάσεις αυθαίρετης δόμησης, ελλιπείς υποδομές κλπ. Η διεθνής εμπειρία έδειξε ότι η οργάνωση τέτοιων mega events έδρασε καταλυτικά στην αναβάθμιση της ποιότητας του αστικού τοπίου και την ανέλιξη στην ιεραρχία του παγκόσμιου δικτύου. (πχ Βαρκελώνη) Η Αθήνα διαφοροποιείται από τη συνήθη στρατηγική που ακολούθησε η Βαρκελώνη, η Σεβίλη, το Μπιμπάο κ.α, που εκμεταλλεύτηκαν τις διεθνείς οργανώσεις για να αναβαθμίσουν μια κεντρική υποβαθμισμένη περιοχή, ακολουθώντας ένα μοντέλο πολυπυρηνικής αστικής ανάπτυξης. Έτσι τα έργα που συσχετίστηκαν με τους Ολυμπιακούς αγώνες του 2004 εμφανίζονται διασκορπισμένα στον ιστό της πόλης χωρίς κάποια ιδιαίτερη συγκέντρωση και όχι σε μία υποβαθμισμένη περιοχή όπως για παράδειγμα ο Ελαιώνας.

Επίσης, η στρατηγική της Αθήνας έρχεται σε αντίθεση με συμπεράσματα ερευνών σε ευρωπαϊκές πόλεις⁸⁶ που επιβεβαιώνουν ότι οι θετικές επιπτώσεις τέτοιων διοργανώσεων πολλαπλασιάζονται όταν οι επενδύσεις εστιάζουν σε μια συγκεκριμένη περιοχή της πόλης

αλλάζοντας ριζικά το αστικό τοπίο.

Παρα ταύτα, οι ολυμπιακοί αγώνες εισήγαγαν την πόλη, έστω και συμβολικά, στον παγκόσμιο χάρτη μέσα από διαδικασίες διαφήμισης

⁸⁶ Scott 1997, Newman and Smith 2000

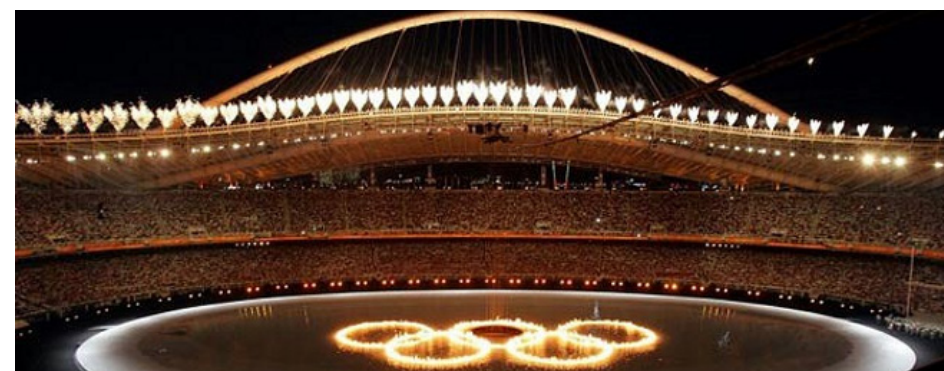
Εικόνα 2.17. Χάρτης Ολυμπιακών έργων, Αθήνα 2004

και μάρκετινγκ, στο πλαίσιο του χωρικού ανταγωνισμού των πόλεων. Η πόλη προβάλλει μια εικόνα προς τα έξω που οφείλει να έχει αισθητική ποιότητα που υλοποιείται μέσα από έργα βιτρίνας και αισθητικής αναβάθμισης όπως αναπλάσεις περιοχών, στάδιο ΟΑΚΑ κλπ.

Στο πλαίσιο της ενίσχυσης της ταυτότητας του τόπου το νέο παραγόμενο τοπίο χαρακτηρίζεται από την επανάληψη δύο αντιθετικών πόλων⁸⁷: α) της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς με τοπικές αναφορές που υλοποιείται με έργα αποκατάστασης ιστορικών μνημείων, έργα ανάπλασης ιστορικών περιοχών, σύνδεση ιστορικών μνημείων κλπ και β) του καινοτόμου σχεδιασμού του χώρου με παγκόσμιες αναφορές που υλοποιείται μέσω πρωτοποριακών μορφολογιών του αστικού χώρου και συνήθως αποτελεί προϊόν διεθνών αρχιτεκτονικών διαγωνισμών. Το νέο τοπίο που δημιουργείται, κάτω από τις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης, μπορεί να χαρακτηριστεί ως διεθνο-τοπικο-ποιημένο (glocalised).⁸⁸

«Παράλληλα με την Αθήνα που γνωρίζουν οι κάτοικοί της δημιουργείται και μια νέα «εικονική πόλη» η διάρκεια ζωής της και η σχέση που θα αναπτύξει με την πραγματική πόλη είναι επίσης ένα μεγάλο ερωτηματικό»⁸⁹.

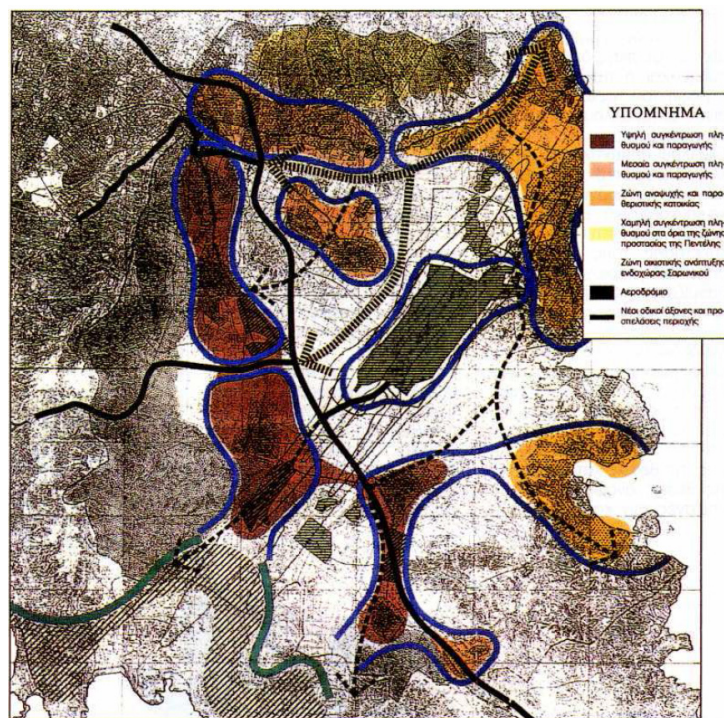

Εικόνα 2.18. Κεντρικό Ολυμπιακό Στάδιο ΟΑΚΑ, Μαρούσι Αττικής

⁸⁷ Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., Τα αναδυόμενα διεθνο-τοπικο-ποιημένα αστικά τοπία: Η περίπτωση της Αθήνας 2004, στο Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η. (επιμ.), Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, 2006, σελ. 173

⁸⁸ ό.π

⁸⁹ Ιωάννου Β., Πολυχρονόπουλος Δ., ό.π, σελ. 210

Εικόνα 2.19. Τάσεις ανάπτυξης της περιοχής Μεσογείων σύμφωνα με Ι.Π.Α., «Οικονομική ανάπτυξη και χωροταξικός σχεδιασμός», Πηγή: Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου & Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας, «Σχεδιασμός Μητροπολιτικής Περιφέρειας για μια Βιώσιμη Ανάπτυξη», Διεθνές Συνέδριο, Αθήνα, 22-24 Μαΐου 1996

Εικόνα 2.20. Τοπίο Αττικής οδού. Οι οδικοί άξονες επεκτείνουν την πόλη και εδραιώνουν νέες ανισότητες.

Μεταφορές και νέες ισορροπίες

Οι αγώνες αναμφίβολα εδραίωσαν στο αστικό τοπίο τις αντιφάσεις των σύγχρονων μεταπόλεων: «δικτυακή υποδομή με κόμβους - σημεία αναφοράς και επαναλαμβανόμενη, χαλαρή, διάχυτη και διαρκώς εξαπλούμενη στρώση του κτισμένου»⁹⁰. Ολόκληρη η πόλη μετατρέπεται σε περιφέρεια και η περιφέρεια σε ένα είδος διάχυτης πόλης. Νέες ισορροπίες και ιεραρχήσεις εγκαθιδρύονται. Η ανάγκη εξυπηρέτησης χιλιάδων θεατών και αθλητών δημιούργησε την ανάγκη ύπαρξης υποδομών μεταφοράς. Το διεθνές αεροδρόμιο των Σπατών, τα νέα δίκτυα αυτοκινητοδρόμων, η αττική οδός, το μετρό, το τραμ και ο προαστιακός άλλαξαν ολοκληρωτικά την εικόνα της πόλης. Νέες κεντρικότητες δημιουργήθηκαν στα σημεία συνάντησης των δικτύων, αποτελώντας τους νέους κόμβους και τα σημεία πύκνωσης. Το διευρυμένο δίκτυο κυκλοφορίας ενίσχυσε την ήδη διάχυτη πόλη εισάγοντας την αστική πυκνότητα ακόμα και στα Μεσόγεια, ένα σχετικά ημιαγροτικό τοπίο. Η δημιουργία μεταβατικών/υπολειμματικών τοπίων χωρίς συγκεκριμένη χρήση και δυνατότητα πρόσβασης ανάμεσα και εκατέρωθεν του γραμμικού κενού των δικτύων είναι το φυσικό επακόλουθο.

Αναπόφευκτα δημιουργούνται νέες χωρικές ανισότητες σε περιοχές με πρόσβαση σε δίκτυα και σε άλλες που δεν ευνοούνται από αυτά. Ο χρόνος μετακίνησης στο πολυσύνθετο δίκτυο της διάχυτης πόλης αποκτά πρωτεύοντα ρόλο σε βαθμό που εδραιώνει νέες ισορροπίες. Αποτέλεσμα της δεδομένης κατάστασης είναι να χωροθετούνται νέοι πόλοι ψυχαγωγίας, εμπορίου και μετακινήσεων (αεροδρόμιο Σπατών) έξω από τον αστικό ιστό αγκιστρωμένα και εξαρτώμενα από το νέο δίκτυο. Νέοι οικισμοί και αποσπάσματα αστικού περιβάλλοντος ως, αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης των παραπάνω, εγκαθιστούν την συνθήκη της διάχυτης μετάπολης στο ελληνικό τοπίο.

90 Γιάννης Αίσωπος, *Η διάχυτη πόλη*, στο Γοσποδίνη Άσπα, Μπεριάτος Ηλίας (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, 2006, σελ. 106

Cosmopolis - Ενδογενής δυναμική και πολιτισμική ταυτότητα

Η μαζική εισροή μεταναστών διαφόρων εθνικοτήτων διεύρυνε τα όρια της εδραιωμένης πολιτισμικής ταυτότητας. Η σύγχρονη Αθήνα είναι πολυπολιτισμική και παγκόσμια, φιλοξενώντας πληθώρα εθνικοτήτων και τρόπων ζωής. Το ουσιαστικό ερώτημα που προκύπτει είναι το αν και κατά πόσο οι νέες κοινωνικές ομάδες μετέχουν στην λειτουργία της πόλης;

Η Αθήνα συγκρινόμενη με τις υπόλοιπες δυτικοευρωπαϊκές χώρες φαίνεται αρκετά ανεκτική σε θέματα αφομοίωσης πληθυσμιακών ομάδων. Η διασπορά των οικονομικών μεταναστών στον αθηναϊκό ιστό υπήρξε ως ένα βαθμό ομαλή, αλλά δεν μπορούμε να μιλήσουμε για έκφραση διαφορετικότητας εφόσον δεν υπάρχουν αστικοί πυρήνες με ευδιάκριτη πολιτισμική ταυτότητα.⁹¹ Βέβαια πάντα υπάρχουν κατά περίπτωση εξαιρέσεις. Στο πλαίσιο αυτό και με βάση τις προηγούμενες παρατηρήσεις η Αθήνα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως «κοσμόπολη» αλλά μάλλον ως κοσμοπολίτικη μητρόπολη σε πρώιμη φάση.⁹²

Πάρα τούτα καθώς η Αθήνα πλησιάζει στη φυσιογνωμία της σύγχρονης μετάπολης η κλίμακα των επενδύσεων και το μέγεθος των αλλαγών μειώνουν την δυνατότητα επέμβασης των κατοίκων στην οργάνωση της πόλης. Η αντίφαση της σε σχέση με τις δυτικές μητροπόλεις έγκειται στο ότι ενώ οι μετασχηματισμοί σε αυτές επήλθαν σχεδόν νομοτελειακά σε επίπεδο κοινωνίας, οικονομίας και πόλης, η Αθήνα επηρεάζεται κυρίως από εξωγενείς παράγοντες όπως οι Ολυμπιακοί αγώνες και οι χρηματοδοτήσεις της ευρωπαϊκής ένωσης, με αποτέλεσμα να είναι αμφίβολο το κατά πόσο η κοινωνία και οι εξελίξεις συμβαδίζουν.

Εικόνα 2.21. Έντονη συνύπαρξη αντιθέτων. Αγροτικό τοπίο και στο φόντο το ΟΑΚΑ. Η εικόνα του οράματος της Ολυμπιάδας του 2004 και η εικόνα της εξοστρακισμένης πραγματικότητας. Πηγή: Προσωπικό αρχείο, 2015

91 Μαλούτας Θ., κ.ά., *Οι πόλεις. Κοινωνικός και οικονομικός Άτλας της Ελλάδος*, Αθήνα - Βόλος :ΕΚΚΕ - Παν.Εκδ.Θεσσαλίας, 2000, σελ.51

92 Ιωάννου Β., ό.π σελ. 212

Καθοριστικός παράγοντας στην ανάπτυξη της πόλης αποτέλεσε η έλλειψη ουσιαστικής κρατικής παρέμβασης σε θέματα πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού σε συνδυασμό με την αυθαίρετη δόμηση, που παρά τη σωρεία των αρνητικών επιπτώσεων, έδωσε ως ένα βαθμό το περιθώριο για οικειοποίηση και αυτοοργάνωση του χώρου από τον κάτοικο.⁹³ Αυτό είναι και το ιδιαίτερο στοιχείο ενδογενούς δυναμικής της ελληνικής διάχυτης πόλης που αντιφάσκει με τις διεθνείς μητροπόλεις. Σχολιάζοντας τη μετα-νεωτερική με τη μεσογειακή πόλη η Λ. Λεοντίδου αναφέρει ότι η σημερινή μεταβολή είναι συγκριτικά ομαλότερη σε σχέση με τις πόλεις του βορρά και αυτό γιατί «ίσως να προϋπήρχε μετα-νεωτερικό τοπίο στη Μεσόγειο εδώ και πολλά χρόνια, πριν ακόμα εισέλθει ο όρος στην ακαδημαϊκή μας ζωή»⁹⁴. Η άποψη αυτή στηρίζεται στο ότι στοιχεία όπως οι μικτές χρήσεις γης, ο κατακερματισμός και η ποικιλομορφία που χαρακτηρίζουν την μετάπολη είναι γνώριμα στις Μεσογειακές πόλεις.

93 Ιωάννου Β., ό.π σελ. 211

94 Λεοντίδου Λ., *Postmodernism and the city: Mediterranean versions. Urban Studies*, 1993, σελ. 949-965

03

ΑΠΟ ΤΟΝ

ΤΟΠΟ

ΣΤΟΝ

ΜΗ - ΤΟΠΟ

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΑ ΤΟΠΙΑ ΜΕΤΑΠΟΛΗΣ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΣΤΟΝ ΜΗ-ΤΟΠΟ

Ο Calvino Italo στο
βιβλίο *Αόρατες πόλεις* αναφέρει :

«Οι πόλεις είναι ένα σύνολο πραγμάτων: απομνημονεύσεων, επιθυμιών, σημείων μιας γλώσσας· οι πόλεις είναι τόποι ανταλλαγών, όπως εξηγούν όλα τα βιβλία της οικονομίας, αλλά οι ανταλλαγές αυτές δεν είναι μονάχα ανταλλαγές εμπορευμάτων, είναι και ανταλλαγές λέξεων, πόθων, αναμνήσεων. Το βιβλίο μου ανοίγει και κλείνει με εικόνες ευτυχισμένων πόλεων που συνεχώς αλλάζουν σχήμα και χάνονται, κρυμμένες μέσα σε δυστυχισμένες πόλεις...»⁹⁵

⁹⁵ Calvino, I., *Οι αόρατες πόλεις*, μετάφραση Ανταίος Χρυσοστομίδης. - Αθήνα : Εκδόσεις Καστανιώτη, 2004, οπισθόφυλλο

Στο κεφάλαιο αυτό με εργαλείο την φαινομενολογία θα αναλυθούν οι έννοιες του χώρου, του τόπου και του πολιτισμικού τοπίου. Οι φαινομενολογικές – υπαρξιστικές θεωρίες φέρνουν στο προσκήνιο την έννοια του τόπου ως μία ταυτοποιητική σταθερά επανασύνδεσης της κουλτούρας με την παράδοση και το ρίζωμα⁹⁶ σε αντίθεση με το διεθνιστικό χαρακτήρα και τη προσήλωση στην οικονομία και τον φονξιοναλισμό. Εστιάζουν σε συγκεκριμένες χωρικές και χρονικές ποιότητες καθώς και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου υλοποίησης της κάθε μελέτης. Σκοπός του κεφαλαίου είναι να αναλυθούν οι παραπάνω έννοιες ώστε σε δεύτερη ανάλυση να μελετηθεί πως επαναπροσδιορίζονται με βάση τα νέα δεδομένα που αναφέρθηκαν νωρίτερα.

Η μετατόπιση των γενικών αισθητικών αρχών σε μία αισθητική που παράγεται μέσα από τις βιωματικές εμπειρίες του υποκειμένου είναι το κύριο χαρακτηριστικό των προσεγγίσεων. Έτσι το βάρος μετατίθεται από την ανάλυση της αισθητικής εμπειρίας σε οπτικό /απτικό του Riegl, σε μια ευρύτερη θεώρηση που εστιάζει στη **διαντίδραση** ανάμεσα στο εγώ, τον κόσμο και την καθημερινή ζωή.⁹⁷

Σημαντική επιρροή θα ασκήσει με το κείμενο *Bauen, Wohnen, Denken* (Χτίζουμε, Κατοικούμε, Στοχαζόμαστε) ο γερμανός φιλόσοφος Martin Heidegger καθώς και ο M. Ronty με κοινή βάση τη Χουσερλιανή εγγύτητα για «**Επιστροφή στα ίδια τα πράγματα**».

Η φαινομενολογία αντί να επιβάλλει ένα πλαίσιο, ή ένα σύστημα πάνω σε κάτι, αναζητά να εκβάλλει ένα πλαίσιο από τα ίδια τα πράγματα.⁹⁸ Έτσι δεν επιχειρείται να θεμελιωθεί μια ήδη δοσμένη και κατασκευασμένη πραγματικότητα (πχ ιστορική) αλλά να την υπερβεί, με εφалτήριο τα ίδια τα πράγματα. Η αντίληψη αυτή μελετά τα φαινόμενα όπως αυτά εμφανίζονται στη συνείδηση υπερβαίνοντας τις αισθήσεις και την αντιληπτική εμπειρία εστιάζοντας στο πώς βιώνονται.

96 Χατζησάββα Δ., *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές - σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20^ο αιώνα*, ΑΠΘ, 2009, σελ 81.

97 ό,π, σελ 81

98 ό,π, σελ 81

3.1 | Πολιτισμικό τοπίο

Η έννοια του τοπίου, αν και ως ένα βαθμό όλοι γνωρίζουμε τι θα πει, παρουσιάζει ασάφεια ως προς το περιεχόμενό της. Αυτό συμβαίνει γιατί έχει επαναπροσδιοριστεί αρκετές φορές. Ο W.J.T Mitchell αναφέρει ότι «το τοπίο είναι μια φυσική σκηνή διαμεσολαβημένη από τον πολιτισμό. Είναι ο χώρος σε αναπαράσταση και σε παρουσία, σημαίνον αλλά και σημααινόμενο, ένα πλαίσιο και ότι αυτό πλαισιώνει, πραγματικός τόπος αλλά και το είδωλο του, μια συσκευασία αλλά και το προϊόν μέσα στη συσκευασία.»⁹⁹

Φαίνεται ότι ορισμός της έννοιας του τοπίου ξεπερνά τα αρχικά όρια της σημασίας του όρου που αναφέρεται στο τοπίο ως την απεικόνιση μίας θέας και τα μεταθέτει στην θέα αυτή καθαυτή. Μία από τις διασημότερες αναφορές που γράφτηκαν ποτέ για το τοπίο είναι η παρακάτω:

«Culture is the agent,
the natural area is the medium,
the cultural landscape is the result.»¹⁰⁰

Εικόνα 3.1. Τοπίο με θυσία στον Απόλλωνα, 1662, Claude Lorrain, Πηγή: E.H Gombrich

99 Mitchell, W.J.T, *Landscape and Power*, University of Chicago Press, 1994

100 SAUER, C, *The Morphology of Landscape. University of California Publications in Geography. Number 22.* σελ. 19-53

Ο ορισμός αυτός, ανακηρύσσει το πολιτισμικό τοπίο ως αποτέλεσμα μιας πολιτισμικής ομάδας ανθρώπων σε ένα δεδομένο φυσικό τόπο. Το τοπίο, συνεπώς δεν ορίζεται ως φύση αλλά ως μια ευρύτερη έννοια συμπεριλαμβανομένου και αυτή της φύσης. Πρόκειται για μια πολυδιάστατη οντότητα, μια σύνθεση χώρων, είτε ανθρωπογενών, είτε τροποποιημένων από τον ανθρώπινο παράγοντα, που χρησιμεύει ως υποδομή για τη συλλογική μας διαβίωση (Jackson 1984). Μία απτή τρισδιάστατη πραγματικότητα που γίνεται από κοινού αντιληπτή, ένα γενικό πλαίσιο ζωής που μαρτυρεί τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές δομές της κάθε εποχής καθώς και το πολιτιστικό της σύστημα. Σύμφωνα με τον γεωγράφο Denis Cosgrove «το τοπίο δεν είναι ο κόσμος που βλέπουμε γύρω μας, είναι μια κατασκευή, μια σύνθεση αυτού του κόσμου». Είναι ένας καθρέφτης της πραγματικότητας και παράλληλα το πλαίσιο που την περιβάλλει. Ο James Corner αναδεικνύει το τοπίο ως ένα ενεργό υπόβαθρο διαμόρφωσης της κουλτούρας λόγω της ικανότητάς του να εκφράζει και να εμπεριέχει ιδέες. Παρουσιάζεται ως δυναμικό πεδίο σε συνεχή εξέλιξη που εμπλουτίζει τον ανθρώπινο πολιτισμό. Σύμφωνα με την Θ.Τερκενλή¹⁰¹ οι σπουδαιότερες ιδιότητες του τοπίου που συναντώνται σήμερα είναι ότι:

- Το φυσικό τοπίο προσδιορίζεται ως διαχρονική κληρονομιά τόσο της φυσικής εξέλιξης όσο και της ανθρώπινης προσπάθειας.
- Όλα τα ανθρωπογενή τοπία είναι πολιτισμικά.
- Όλα τα τοπία είναι συμβολικά, δηλαδή εκφράσεις πολιτισμικών αξιών, κοινωνικής και προσωπικής συμπεριφοράς σε δεδομένη χωρική θέση στο διάστημα μίας χρονικής περιόδου. Θεωρούνται έτσι «δεξαμενές» νοημάτων και εννοιών, του παρόντος ή του παρελθόντος.
- Η αντίληψη του τοπίου δεν διαμορφώνεται με βάση αντικειμενικά χαρακτηριστικά αλλά εξαρτάται από το σύστημα αξιών, τις ιστορικές καταβολές και άλλες προσωπικές ιδιαιτερότητες.

¹⁰¹ Τερκενλή, Θ., *Το πολιτισμικό τοπίο : Γεωγραφικές προσεγγίσεις*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1996, σελ 18-19

Καταλήγουμε έτσι στο ότι δεν βλέπουμε όλοι το ίδιο τοπίο διότι «ένα οποιοδήποτε τοπίο δεν απαρτίζεται μόνο από αυτό που βρίσκεται μπροστά στα μάτια μας, αλλά και από αυτά που βρίσκονται μέσα στο μυαλό μας».¹⁰² Σημαντική όμως είναι η σχέση μεταξύ τοπίου και τόπου. Η συνολική αντίληψη ενός τόπου είναι το τοπίο, έτσι η έννοια του τόπου εμπεριέχεται σε αυτή του τοπίου. Το τοπίο είναι ταυτόχρονα ένα σύστημα τόπων και η ερμηνείες τους. Τι σημαίνει όμως τόπος και πως προσδιορίζεται; Ποιά είναι η διαφορά του με τον χώρο και πώς οι έννοιες αυτές σχετίζονται;

Εικόνα 3.2. Landscape with a River and a Bay in the Distance, J. M. W. Turner

¹⁰² Donald W. Meinig, *The beholding eye: ten versions of the same scene*, The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays. D. W. Meinig, (επιμ.), New York: Oxford University Press, 1979

3.2 | Τόπος και χώρος

Ο Jeff Malpas αναδεικνύοντας τη σημασία του τόπου για τον άνθρωπο, θεωρεί την ανθρώπινη ταυτότητα αδιαχώριστα συνδεδεμένη με την τοποθεσία. «Μόνο μέσα από μια εξερεύνηση της έννοιας του τόπου, είναι δυνατό να έρθει στο φως η ίδια του η σημασία».¹⁰³ Ο τόπος ορίζεται ως «χωρικό σύνολο με διακριτό χαρακτήρα και ατμόσφαιρα».¹⁰⁴ Συνδέεται έτσι με το φιλικό, ανθρώπινο περιβάλλον, εκεί που συμβαίνει η κατοίκηση.

Το 1945 ο Merleau – Ponty συνθέτει τα μέχρι τότε συμπεράσματα της ψυχολογίας της αντίληψης με τίτλο, Φαινομενολογία της αντίληψης (*Phenomenologie de la perception*)¹⁰⁵, θεμελιώνοντας με βάση την ψυχολογία, την ψυχιατρική, αλλά και τη φιλοσοφία τη διάκριση ανάμεσα στον «γεωμετρικό χώρο» και στον «ανθρωπολογικό, υπαρξιακό χώρο».¹⁰⁶ «Ο τόπος είναι χώρος με χαρακτήρα».¹⁰⁷

Ο Martin Heidegger υποστήριξε ότι ο άνθρωπος κατοικεί σε «τόπους» και όχι σε «χώρους» προσεγγίζοντας την κατοίκηση ως τον τρόπο ύπαρξης του ανθρώπου στον κόσμο. Τόπος και κατοίκηση βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση. Το καινούριο στοιχείο που πρόσθεσε ο Heidegger είναι η έμφαση που δίνεται στο γεγονός ότι η σχέση του ανθρώπου με το χώρο χτίζεται κυριολεκτικά και μεταφορικά.¹⁰⁸ «Το χτίσιμο δεν είναι μόνον το μέσο και ο δρόμος για την για την κατοίκηση, το ίδιο το χτίσιμο είναι εν εαυτό -από μόνο του - ήδη κατοίκηση».¹⁰⁹ Επίσης ο άνθρωπος γίνεται κάτι παραπάνω από το απόλυτο κέντρο αναφοράς. Χωρίς τον άνθρωπο ο χώρος δεν έχει υπόσταση. «Ο χώρος δεν είναι κάτι αντίκρυ στον άνθρωπο. Δεν είναι ούτε ένα εξωτερικό αντικείμενο ούτε ένα

εσωτερικό βίωμα. Δεν υπάρχουν άνθρωποι και έξω από αυτούς χώρος.»¹¹⁰

Ο Christian Norberg-Schulz υποστήριξε ότι «Το ενδιαφέρον του ανθρώπου για το χώρο έχει ρίζες υπαρξιακές»¹¹¹. Στόχος του είναι η προσέγγιση μιας φαινομενολογικής θεώρησης της αρχιτεκτονικής ή η κατανόηση της αρχιτεκτονικής με υπαρξιακούς όρους. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τον «τόπο», με τον τόπο να νοείται η εκδήλωση της κατοίκησης του ανθρώπου, του οποίου η ταυτότητα εξαρτάται από την αίσθηση ότι ανήκει κάπου. «Ο άνθρωπος κατοικεί όταν μπορεί να προσανατολιστεί μέσα σε ένα περιβάλλον και να ταυτιστεί με αυτό ή με απλά λόγια να νιώθει ότι το περιβάλλον που βιώνει έχει νόημα.»¹¹² Εισάγει μια ολιστική προσέγγιση του τόπου, που δεν μπορεί να περιοριστεί στις επιμέρους ιδιότητές του, χωρίς να διαφεύγει η συγκεκριμένη φύση του. Ο τόπος νοείται ως κάτι περισσότερο από μια αφηρημένη τοποθεσία. Αποτελείται από ανθρώπους, ζώα, άνθη, δέντρα, εναλλασσόμενες εποχές αλλά περιλαμβάνει και πιο άυλα φαινόμενα όπως τα συναισθήματα. Αυτό είναι που μας δίδεται, αυτό είναι το περιεχόμενο της ύπαρξης μας.¹¹³

«Όταν αντιμετωπίζουμε την αρχιτεκτονική αναλυτικά, χάνουμε τον συγκεκριμένο περιβαλλοντικό χαρακτήρα, δηλαδή ακριβώς εκείνο το στοιχείο που προσφέρει στον άνθρωπο τη δυνατότητα ταύτισης και το μόνο που μπορεί να του παράσχει μια αίσθηση υπαρξιακού ερείσματος.»¹¹⁴

103 Malpas J. E., *Place and experience: a philosophical topography*, 1999, σελ. 4

104 Norberg-Schulz, C., *Genius Loci :Το πνεύμα του τόπου : Για μια φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Φραγκόπουλος Μ., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π, Αθήνα, 2009, σελ. 7

105 Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenologie de la perception*, Parte, Editions Gallimard, collection «Bibliothèque des Idées» Paris, 1945

106 Λέφας, Π., *Αρχιτεκτονική και κατοίκηση : Από τον Heidegger στον Koolhaas*, 1η έκδ, Αθήνα : Πλέθρον, 2008, σελ. 153

107 Norberg-Schulz, C., ό.π, σελ. 12

108 Λέφας, Π., ό.π, σελ. 153

109 Heidegger, M., *Vortrage und Aufsätze*, G. Neske, Pfullingen 1954 (περιλαμβάνει το «Bauen Denken Wohnen» και το «...dichterisch wohnet der Mensch...»).

110 ό,π

111 Norberg-Schulz, C., *Existence Space and Architecture*, Studio Vista, London 1971, σελ. 9

112 Norberg-Schulz, C., *Genius Loci :Το πνεύμα του τόπου : Για μια φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Φραγκόπουλος Μ., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π, Αθήνα, 2009, σελ. 6

113 ό.π, σελ. 9

114 ό.π, σελ. 6

3.3 | Δομή του τόπου

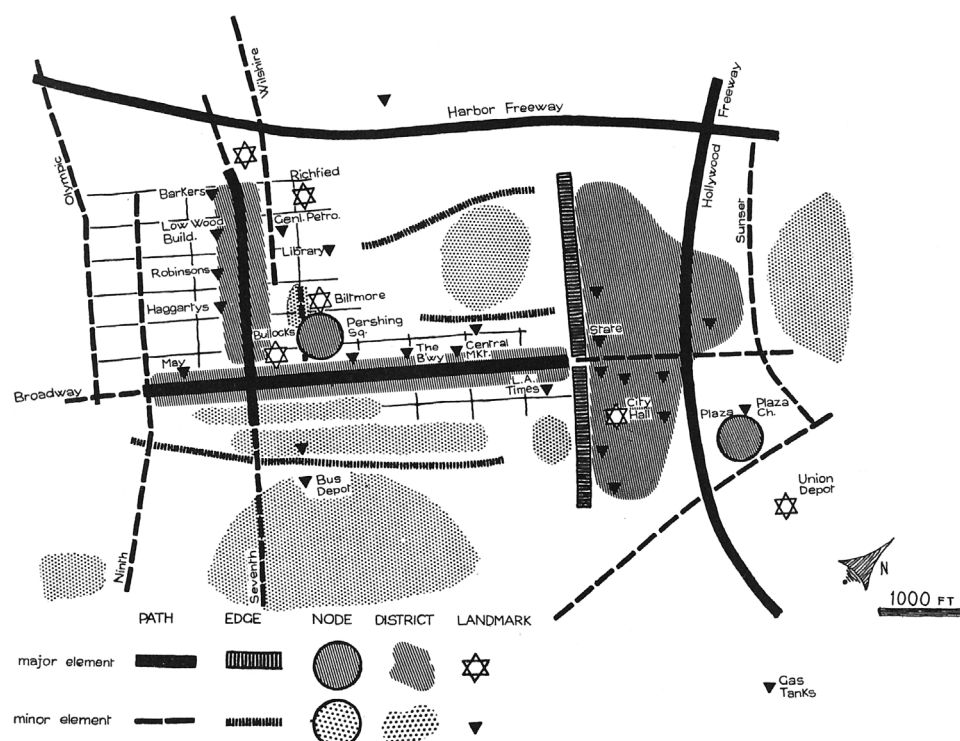
Η εξέταση των φαινομένων του τόπου οδήγησε σε κάποιους διαχωρισμούς. Ο τόπος, σύμφωνα με τον Schulz¹¹⁵, διακρίνεται σε φυσικά και ανθρωπογενή στοιχεία ή με συγκεκριμένους όρους, σε «τοπίο» και «εγκατάσταση». Οι χωρικές σημάνσεις των κατηγοριών εισάγουν την μεταβλητή του «χώρου» και του «χαρακτήρα» με τον χώρο να ορίζεται όχι ως ο γεωμετρικός χώρος αλλά ως υπαρξιακός. Η έννοια του «χαρακτήρα» καθορίζει το πώς είναι τα πράγματα και παρέχει μια θεμελίωση στα συγκεκριμένα φαινόμενα του καθημερινού κόσμου. Ο χαρακτήρας δηλώνει τη γενική «ατμόσφαιρα» του κάθε τόπου. Ο συνδυασμός της έννοιας του χαρακτήρα και του χώρου μας οδηγεί στη συνολική έννοια του «βιωμένου χώρου». Ο Schulz επαναφέρει την έννοια του «Genius Loci» για να δηλώσει τον ξεχωριστό χαρακτήρα του κάθε τόπου. Σύμφωνα με τις ρωμαϊκές δοξασίες genius είναι ένα δαιμόνιο που υπάρχει σε κάθε ον και καθορίζει την ουσία και τον χαρακτήρα του. «Το Πνεύμα του Τόπου», είναι ο ξεχωριστός χαρακτήρας ενός τόπου, εκπροσωπεί τη συγκεκριμένη πραγματικότητα προς την οποία πρέπει να προσαρμοστεί ο άνθρωπος. Έτσι, η αρχιτεκτονική ορίζεται ως η φανέρωση του genius loci και το έργο του αρχιτέκτονα είναι να δημιουργεί τόπους με νόημα μέσω των οποίων βοηθιέται ο άνθρωπος να κατοικήσει και να βρίσκει νοήματα στη ζωή του.

Οι έννοιες του υπαρξιακού χώρου και του χαρακτήρα αντιστοιχούν στις βασικές ψυχικές λειτουργίες του **προσανατολισμού** και της **ταυτότητας**. Οι έννοιες αποτελούν πλευρές μιας συνολικής σχέσης, ενώ παράλληλα διαθέτουν μια ορισμένη αυτονομία εντός του συνόλου. Για να αποκτήσει υπαρξιακό έρεισμα, ο άνθρωπος πρέπει να είναι ικανός να προσανατολιστεί, πρέπει να ξέρει που βρίσκεται. Αλλά πρέπει επίσης να ταυτιστεί με το περιβάλλον δηλαδή πρέπει να ξέρει πως και ο ίδιος είναι ένας συγκεκριμένος τόπος. Παρά ταύτα πολλές φορές είναι εύκολο να προσανατολιστεί κανείς σε ένα χώρο αλλά χωρίς απαραίτητα να ταυτιστεί.

Η ταύτιση προϋποθέτει το αίσθημα του οικείου. Η πραγματική αίσθηση του ανήκειν όμως απαιτεί και τις δύο ψυχολογικές λειτουργίες πλήρως αναπτυγμένες. Το να ανήκεις σε ένα τόπο σημαίνει να αποκτάς ένα υπαρξιακό έρεισμα, σε μια συγκεκριμένη καθημερινή έννοια. Η

ανθρώπινη ταυτότητα προϋποθέτει την ταυτότητα του τόπου.

Όσο αναφορά τον προσανατολισμό σημαντική είναι η συνεισφορά του Kevin Lynch που χρησιμοποιεί τις έννοιες του «κόμβου», του «μονοπατιού» και της «περιοχής» για να δηλώσει τις βασικές δομές του χώρου. Η συγκρότηση της περιβαλλοντικής εικόνας προκύπτει από τον συσχετισμό των στοιχείων αυτών. Μια καλή περιβαλλοντική εικόνα προσφέρει στον κάτοχό της μια σημαντική αίσθηση σημαντικής ασφάλειας. Αν το σύστημα είναι ασθενές, η συγκρότηση της εικόνας καθίσταται δύσκολη και ο άνθρωπος νιώθει χαμένος. «Ο τρόμος της αίσθησης ότι έχεις χαθεί προέρχεται από την ανάγκη ενός κινούμενου οργανισμού να είναι πάντα προσανατολισμένος μέσα στον περίγυρό του.»¹¹⁶ Την περιβαλλοντική ιδιότητα που προστατεύει τον άνθρωπο από την απώλεια προσανατολισμού ο Lynch την ονομάζει «απεικονισιμότητα».

Εικόνα 3.3. Ανάλυση του Los Angeles με βάση τα γραμμικά στοιχεία, τα όρια, τους κόμβους, τις περιοχές και τα τοπία, Πηγή: Kevin Lynch

- **γραμμικά στοιχεία:** οδοί, πεζοδρόμια, ίχνη

- **όρια:** αντιληπτά όρια όπως οι τοίχοι, κτήρια και ακτές

- **κόμβοι:** σημεία εστίασης, διατομές ή γεωμετρικοί τόποι

- **περιοχές:** σχετικά μεγάλα τμήματα της πόλης που διακρίνεται από κάποιο ταυτότητα ή χαρακτήρα

- **τοπία:** εύκολα προσδιορίσιμα αντικείμενα που χρησιμεύουν ως σημεία αναφοράς

Εικόνα 3.4. Γραμμικά στοιχεία, όρια, κόμβοι, περιοχές και τα τοπία, Πηγή: Kevin Lynch

92 3.4 | Το όριο

Τα τοπία χαρακτηρίζονται από μια ποικιλόμορφη, αλλά βασικά συνεχή, έκταση, ενώ οι οικιστικές εγκαταστάσεις είναι περικλειστά σύνολα. Οικισμός και τοπίο έχουν, μια σχέση μορφής - φόντου ενός ζωγραφικού πίνακα.¹¹⁷ Γενικά κάθε οικισμός εμφανίζεται ως μια μορφή σε σχέση με το εκτεταμένο φόντο του τοπίου. Ο οικισμός χάνει την ταυτότητα του αν διαταραχθεί η σχέση αυτή, όπως και το τοπίο χάνει τη δική του ταυτότητα ως συνολική έκταση. Σημαντικός παράγοντας στην διατήρηση ή όχι των σχέσεων είναι το όριο. Σύμφωνα με τον Heidegger «το όριο δεν είναι εκεί όπου κάτι τελειώνει αλλά, όπως το αντιλήφθηκαν οι Έλληνες, το όριο είναι εκεί όπου κάτι αρχίζει την παρουσία του.»¹¹⁸ Στο όριο ο χαρακτήρας και ο χώρος σμίγουν. Ο Venturi ορίζει την αρχιτεκτονική ως το τοίχο μεταξύ του μέσα και του έξω. Όμως όσο και αν τα όρια ενός τόπου είναι παγιωμένα, η δομή του δεν αποτελεί μια σταθερή αιώνια κατάσταση. Κατά κανόνα οι τόποι αλλάζουν, ορισμένες φορές γοργά. Προϋπόθεση για να λάβει χώρα ή να πιάσει τόπο κάτι, είναι να διατηρήσει ο τόπος την ταυτότητά του για κάποιο χρονικό διάστημα. Η σταθερότητα του τόπου είναι αναγκαία συνθήκη για την ανθρώπινη ζωή.¹¹⁹

3.5 | Από τον «χώρο των τόπων» στον «χώρο των ροών»

Η δραματική αύξηση του πληθυσμού των πόλεων και η ταυτόχρονη εξάπλωση του αστικού στην ύπαιθρο επέφερε αν όχι την κυριολεκτική εξαφάνιση των πόλεων, την ουσιαστική μετάλλαξη τους. Η πληροφορική, οι τηλεπικοινωνίες και οι μεταφορές έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία αυτή.

Η νέα «εποχή της πληροφορίας» όπως ονομάστηκε, με βασικά εργαλεία τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, την τηλεόραση και το κινητό, διαμόρφωσαν μια εντελώς διαφορετική αίσθηση του τοπικού. «Τα συναφή ζητήματα της ταυτότητας, των τρόπων διαβίωσης και του ρόλου του δημοσίου χώρου θέτονται υπό αμφισβήτηση, συζητούνται

και επαναπροσεγγίζονται».¹²⁰ Συνεχώς αντιπαρατίθενται ο ρευστός, ομογενοποιημένος και ασταθής χώρος των ροών με τον χώρο των τόπων, τον σχετιζόμενο με την ιστορία, τη γλώσσα, τα ήθη, το τοπίο και την ταυτότητα της κάθε κοινωνίας.¹²¹ Ο χώρος των ροών είναι ο χώρος όπου οι πολιτικοοικονομικές αποφάσεις λαμβάνουν χώρα και ενώ βασίζεται σε συγκεκριμένους τόπους, με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά είναι αποδεσμευμένος από όποιες τοπικότητες. Ο Castells (1997) τονίζει ότι οι μεταβολές συνιστούν μια μετάβαση προς μια νέα χωρική λειτουργία αυτό που αποκαλεί «χώρο των ροών». Ο Soja (2000) στηρίζει ότι εφόσον μετακινούμαστε από το *χώρο των ροών* στο *χώρο των δικτύων* τότε παράλληλα απορυθμίζεται η κοινωνία των τόπων (*space of places*) και δημιουργείται μια νέα κοινωνία των δικτύων.

Οι χώροι των τόπων δεν εξαλείφονται αλλά συνεχίζουν να υπάρχουν κάτω από νέες ισορροπίες. Αυτή τη νέα συνθήκη μελετά ο Marc Augé αναφερόμενος στους μη τόπους.

117 Norberg-Schulz, C., ό.π, σελ.15

118 Heidegger, M., *Poetry, Language, Thought* (Harper Perennial Modern Thought), επιμ. Albert Hofstadter, New York, 1971, σελ. 154

119 Norberg-Schulz, C., ό.π, σελ. 21

120 Αίσωπος Γ. , *Η διάχυτη πόλη* , όπως αναφέρεται στο Γοσποδίνη Α. , Μπεριάφτος Η. (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, 2006, σελ. 108

121 ό.π , σελ. 106

94 3.6 | Μη τόποι

Στον αντίποδα του τόπου, όπως περιγράφηκε νωρίτερα, ο Marc Auge όρισε τους μη-τόπους (non-lieux, 1992). Τόποι απρόσωποι, ομοιότροποι, χωρίς ταυτότητα και χαρακτήρα. Αναφερόμενος στους μη-τόπους της υπερ-μοντερνικότητας, υποστηρίζει ότι, αν οι ανθρωπολογικοί χώροι δημιούργησαν ένα οργανικό δεσμό, οι μη-τόποι δημιουργούν μια συμβατική μοναχικότητα. Ο όρος ουσιαστικά αποτελεί το διαμετρικά αντίθετο σημείο αναφοράς από αυτό του τόπου με τον τόπο να νοείται η εκδήλωση της κατοίκησης του ανθρώπου, του οποίου η ταυτότητα εξαρτάται από την αίσθηση ότι ανήκει κάπου.¹²² Χώροι κατανάλωσης και μετακίνησης όπως εμπορικά κέντρα, mall, αεροδρόμια και σταθμοί περιλαμβάνονται σε αυτή την κατηγορία.

Η διάκριση ανάμεσα στον «χώρο» και στον «τόπο», του Michel de Certeau, με σκοπό να περιγράψει τα σύγχρονα αστικά περιβάλλοντα, ορίζει τον «χώρο» ως λιγότερο προσδιορισμένο στην κοινή συνείδηση από τον «τόπο». Οι μη-τόποι συνεπώς, είναι χώροι από τους οποίους λείπει κάθε προσδιοριστικό στοιχείο.¹²³ «Αν η αναγνώριση του τόπου δεν είναι δυνατή τότε δεν υπάρχει τόπος.»¹²⁴

122 Norberg-Schulz, C., ό.π,σελ. 9

123 Michel de Certeau, *L'invention de quod-tien*, Gallimard, Paris, 1990,σελ. 156

124 Λέφας, Π., ό.π,σελ.187

Εικόνα 3.5. Μη-τόποι, Φωτο-γραφία: Ben Price, 2012

Εικόνα 3.6. Winrock shopping Center,- Φωτογραφία: Brian Ulrich, 2010

Η έμφαση στη λειτουργία τους, που συνήθως σχετίζεται με την κατανάλωση, τους καθιστά δύσκολα οικειοποιήσιμους παρόλο που η συχνότητα επίσκεψης σε αυτά είναι μεγάλη. Ο υβριδικός χαρακτήρας τους έρχεται σε ρήξη με τους παραδοσιακούς δημόσιους χώρους επαναπροσδιορίζοντας την έννοια τους. Για παράδειγμα το mall είναι χώρος «συλλογικός» που ξεπερνά τα όρια της εμπορικής του λειτουργίας και λειτουργεί ως χώρος ελεύθερου χρόνου, ένα περιβάλλον ιδιωτικό που προορίζεται για δημόσια χρήση, ένας νέος πυκνωτής ανθρώπινης δραστηριότητας.¹²⁵

Ο μη-τόπος ως αντίποδα του τόπου, όπως περιγράφηκε από τον Heidegger, αποτέλεσε βασική θεματική στην συζήτηση γύρω από το σύγχρονο δομημένο περιβάλλον. Οι μη-τόποι για τον ίδιο, είναι τα ενδιάμεσα δύο σημαντικών σημείων, τόπων.¹²⁶ Το βασικότερο χαρακτηριστικό ενός μη τόπου έναντι του τόπου είναι η έλλειψη ιστορικότητας και μνήμης. Αυτό συμβαίνει γιατί ο τόπος ορίζεται σε αναφορά με το ιστορικό όν, τον άνθρωπο, σε μια συγκεκριμένη, τοπικά και χρονικά πραγματικότητά του.¹²⁷

Ο Marc Auge αναφέρει «ότι με τους όρους τόπος και μη-τόπος εννοούμε ταυτοχρόνως πραγματικούς χώρους και τη

125 Δανιήλ, Ν. Μαρία, *Τελικό αρχιτεκτονικό προϊόν και αντίληψη του χρήστη. Ζητήματα ταυτότητας και σχεδιασμού του Εμπορικού Κέντρου*, Τεχν. Χρον. Επιστ. Έκδ. ΤΕΕ, 2010, τεύχ. 2,σελ. 99

126 Αίσωπος Γ., ό.π,σελ. 106

127 Λέφας, Π., ό.π,σελ.189

σχέση που διατηρούν οι χρήστες τους μ' αυτούς...Ένας χώρος όπου ούτε η ταυτότητα, ούτε η σχέση, ούτε η ιστορία δεν είναι συμβολοποιημένες θα οριστεί ως μη-τόπος, όμως ο ορισμός αυτός μπορεί και πάλι να εφαρμοστεί σε έναν συγκεκριμένο εμπειρικό χώρο ή στην αναπαράστασή του που σχηματίζουν όσοι τον χρησιμοποιούν. Ότι είναι τόπος για ορισμένους μπορεί για κάποιους άλλους να είναι μη-τόπος, και αντιστρόφως...»¹²⁸

Συνεπώς, οι μη τόποι του χθες είναι εν δυνάμει τόποι του σήμερα και αντίστροφα.¹²⁹ Ότι θεωρείται για κάποιον οικείο και φιλόξενο μπορεί σε κάποιον άλλον να φαίνεται ανοίκειο και ξένο.

128 Auge, M., *Pour une anthropologie des mondes contemporains*, Aubier, Paris 1994· ελλ. έκδοση: *Για μια Ανθρωπολογία των Σύγχρονων Κόσμων*, μτφρ. Δέσποινα Σαραφίδου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999,σελ. 157

129 Λέφας,Π., ό.π, σελ.189

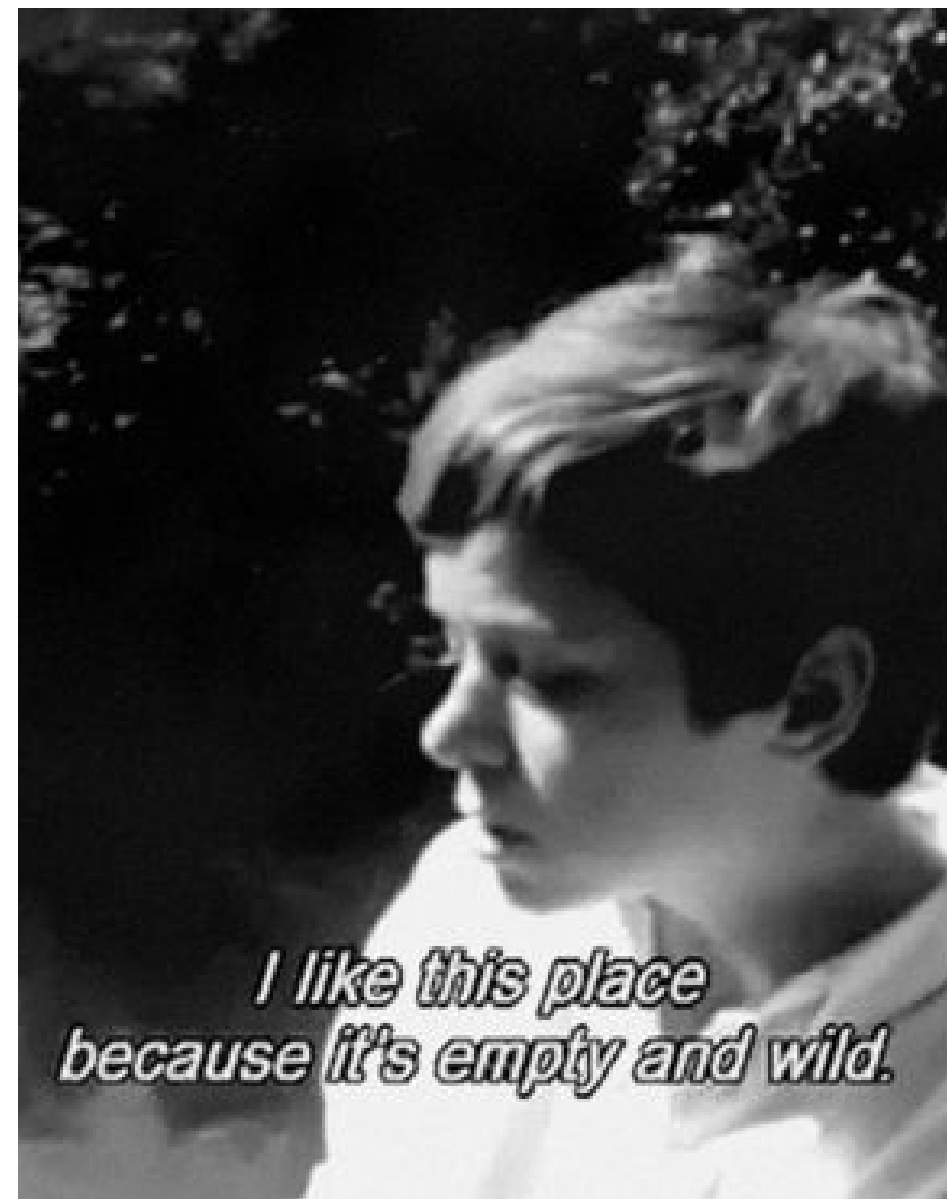
04

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΑ ΤΟΠΙΑ

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΝ ΤΟΠΟ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΜΗ - ΤΟΠΟ

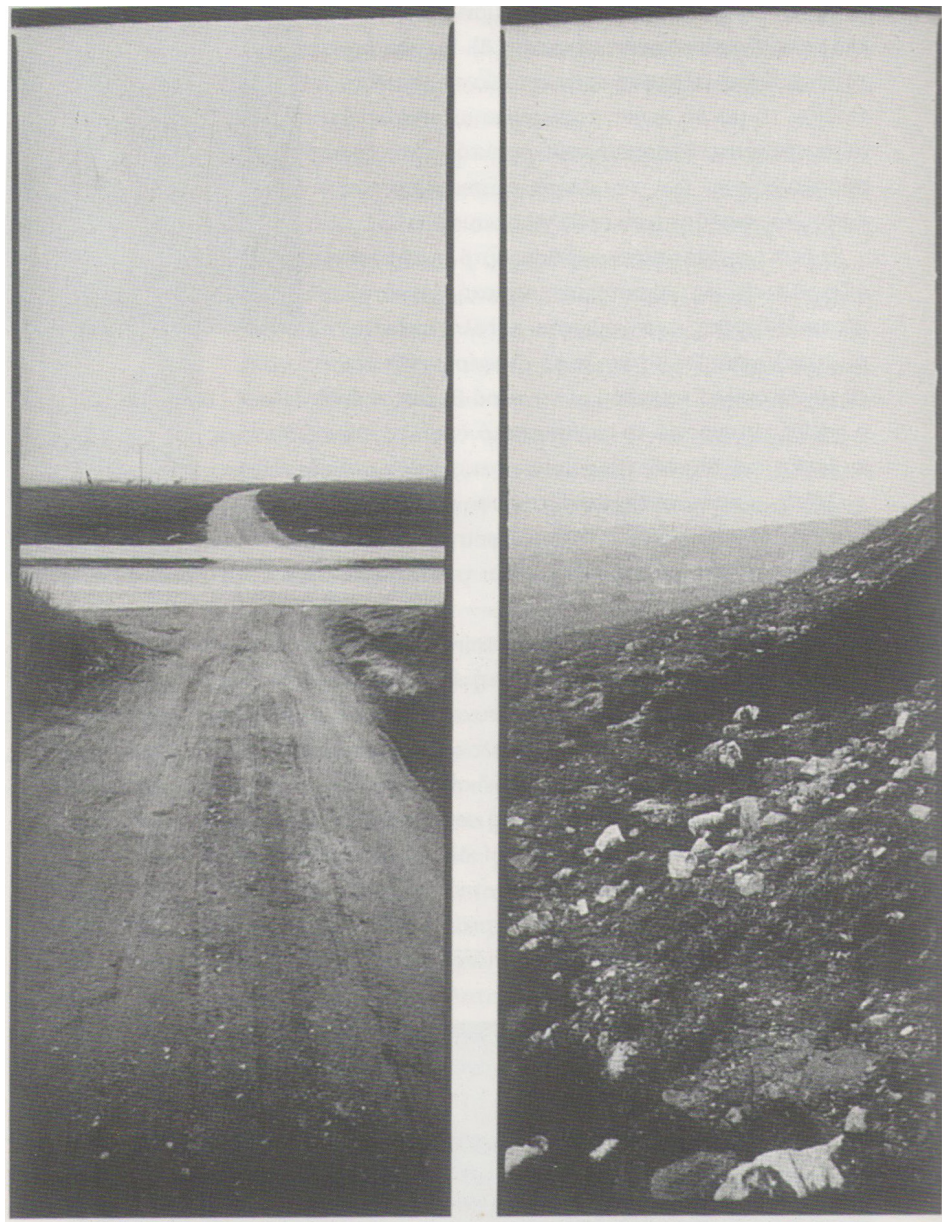
ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΑ ΤΟΠΙΑ ΜΕΤΑΠΟΛΗΣ

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΑ ΤΟΠΙΑ

Εικόνα 4.1. Eric Rohmer,
«Nadja à Paris», α-
πόσπασμα απο την
ταινία, 1964

100 4.1 | Ανάμεσα στον τόπο και το μη-τόπο, Μεταβατικά τοπία

Εικόνα 4.2. Εικόνες πεδινής χώρας I & II, Θεόφιλος Στουπιδής, 1998

Η εξέλιξη των πόλεων θόλωσε τα όρια της πόλης και δημιούργησε υβριδικά τοπία στο ενδιάμεσο μεταξύ αστικού και υπαίθριου. Η μελέτη των χώρων αυτών υπόκειται σε μια συνολική θεώρηση που δεν διαχωρίζει τις έννοιες (πόλη-ύπαιθρος) αλλά τις μελετά ταυτόχρονα και συνολικά ως ένα νέο, ενιαίο φαινόμενο. Τα μεταβατικά τοπία της διάχυτης πόλης, παρα τη σωρεία των αρνητικών που αναφέρθηκαν νωρίτερα, αποτελούν μια ευκαιρία για την περιφέρεια της πόλης να ανακτήσει την συνοχή, την ταυτότητα και τη σχέση της με το φυσικό τοπίο. Στο μεταίχμιο μετά-πολης και τοπίου μπορεί να επαναπροσδιοριστεί η σχέση με τον τόπο δημιουργώντας δεσμούς ικανούς για ένα κατοικείν, με τους όρους του Heidegger.

Η έννοια των μεταβατικών τόπων προσεγγίζεται μέσω της ανάλυσης των επιμέρους θεωριών που το περιλαμβάνουν. Η χρήση του όρου Μεταβατικά τοπία προήλθε ως απόρροια πάνω στις έννοιες Vernacular Landscape του J.B.Jackson που ορίζεται ως ο χώρος στον οποίο οι «ενδείξεις πολιτικής οργάνωσης είναι κατά πολύ ή εντελώς απύσυχες»¹³⁰ και των μη-τόπων του Marc Auge ως «των χώρων που δεν είναι συναφείς, ή ιστορικοί ή συσχετισμένοι με την ταυτότητα.»¹³¹

Η διαφοροποίηση μεταξύ των εννοιών Vernacular Landscape, των μη-τόπων και των Μεταβατικών τόπων καθώς και των παραπλήσιων θεωριών (drosscapes, stim and dross) είναι κυρίως εννοιολογική παρά πραγματολογική¹³² αφού όλες οι θεωρήσεις αποτελούν γενικές κατηγορίες πολλαπλών αποχρώσεων πάνω στο μεταβατικό χώρο. Έχουν κατά μία έννοια ως κοινό παρανομαστή τα υποβαθμισμένα τοπία της σύγχρονης πόλης.

130 Birckenhoff, J., *Discovering the Vernacular Landscape*, Yale University Press, London, 1984, σελ. 149

131 Auge, M., ό.π, σελ. 75

132 Σκουφιάς, Μ., *Μεταβατικά τοπία και η ανάγνωση τους στη φωτογραφία*, στο *Ωραίο, φριχτό κι απέριττο τοπίο: Οργανώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα*, επιμέλεια Κώστας Μανωλίδης, 1η έκδ. - Σκόπελος: Νησίδες, 2003, σελ. 81

Οι Μεταβατικοί χώροι είναι οι ενδιάμεσοι χώροι σε διαδικασία μετασχηματισμού από υπαίθριο σε αστικό περιβάλλον με σχετική χρηστική αδράνεια η οποία τους εμφανίζει ως πάρεργο της ανθρώπινης δράσης.¹³³ Ίσως το βασικότερο χαρακτηριστικό τους αποτελεί η γεωγραφική μετακινησιμότητα καθώς και το εφήμερο καθεστώς τους που λειτουργεί δυσμενώς στο να εξεταστούν και να αξιολογηθούν.

Η μετατόπισή τους γίνεται «ακούσια και απρόθυμα, όχι σαν έκφραση ανησυχίας και αναζήτηση βελτίωσης αλλά ως μια ατελείωτη, καρτερική προσαρμογή στις περιστάσεις»¹³⁴.

Όταν οι συνθήκες απαιτούν την επέκταση του αστικού χώρου για οποιοδήποτε λόγο, τα όρια των μεταβατικών χώρων θα εισχωρήσουν βαθύτερα στην ύπαιθρο.

«Ως περιθώριο της πόλης, οι Μεταβατικοί χώροι στερούνται εμφανών συνόρων, συμβόλων, μνημείων και συνεπώς γοήτρου.»¹³⁵

Ανήκουν στις απωθημένες εικόνες της πόλης, τοπία «χωρίς ιστορία», που ίσως θα προτιμούσαμε να μην υπάρχουν.

Σε επίπεδο χρήσεων γης, γίνονται συχνά υποδοχείς χώρων εργασίας όπως συνεργεία, βιομηχανίες και βιοτεχνίες ενώ συχνά εξυπηρετούν και μικρές καλλιέργειες λειτουργώντας ως τοπία μετάβασης στο αστικό τοπίο από την περιφέρεια και αντίστροφα. Παράλληλα αναπτύσσεται και ένα είδος υποβαθμισμένης κατοίκησης που

Εικόνα 4.3. Μεταβατικό τοπίο, Άνω Λιόσια, 2015, Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 4.4. Αχαρνές, Μενίδι, Φωτογραφία: Σπύρος Στάβερης, 2015

απαντάται σε δυο εκδοχές. Η πρώτη είναι με το σχηματισμό παραγκουπόλεων και η δεύτερη, αρκετά συνηθέστερη για τα ελληνικά δεδομένα, ένα είδος διασκορπισμένης οικοδόμησης, που επιδίδεται σε ευφάνταστες ασκήσεις προσαρμοστικότητας.¹³⁶ Η μόνη «κατάλληλη» χρήση είναι αυτή των παιδοτόπων αφού τόσο η αχανής αδόμητη έκταση όσο και η προκλητικότητα του ακατέργαστου και του τυχαίου αποτελούν γόνιμο έδαφος για την παιδική φαντασία και το παιχνίδι. «Στην περίπτωση αυτή, οι Μεταβατικοί χώροι μεταμορφώνονται σε παραγωγικότερες πλατφόρμες προβολής των παιδικών φαντασιώσεων»¹³⁷.

Το μεταβατικό τοπίο ορίζεται επίσης μέσα από υπολειμματικούς χώρους όπως νησίδες ανάμεσα σε λεωφόρους ταχείας κυκλοφορίας και περιοχές που εγκλωβίστηκαν στα όρια της πόλης καθώς αυτή τις υπερέβη προς μια νέα επέκταση. Οι τόποι αυτοί γίνονται αντιληπτοί ως «δοχεία» εν αναμονή περιεχομένου με την αναμονή να αποτελεί το εντονότερο χαρακτηριστικό τους.¹³⁸

Ο Rem Koolhaas σχολιάζει το υπολειμματικό τοπίο λέγοντας ότι δε θα μπορούσε να σχεδιαστεί και ίσως δε θα είχε και νόημα, εφόσον η δομή του βρίσκεται σε μια διαδικασία συνεχούς μεταβολής, χωρίς όμως να εξελίσσεται. «Οι αρχιτέκτονες ποτέ δεν μπόρεσαν να ορίσουν τον χώρο, οι υπολειμματικοί χώροι (junkspace) είναι η

136 ό.π

137 ό.π

138 Πολυχρονόπουλος, Δ., *Το κενό ως τόπος*, Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, τεύχος 55 – περίοδος Β, Ιανουάριος/Φεβρουάριος 2006, σελ. 31

133 Σκουφιάς, Μ., ό.π, σελ. 82

134 Birckenhoff, J., ό.π. σελ. 151

135 Σκουφιάς, Μ., ό.π, σελ. 82

τιμωρία μας για τη αστικοποίησή τους»¹³⁹.

Σε συναφή εννοιολογικά πλαίσια ο Alan Berger με τον όρο drosscapes¹⁴⁰ αναφέρεται στα αστικά κενά και στις περιοχές της αστικής διάχυσης ως τα «παραπροϊόντα» της σύγχρονης πόλης. Δεν τα κρίνει ούτε ως θετικά ούτε ως αρνητικά, αλλά ως φυσικά υπολείμματα της βιομηχανίας, της κοινωνίας και του καταναλωτισμού που ως ένα βαθμό αποτελούν δείκτη υγιούς ανάπτυξης. Παραφράζοντας το landscape σε drosscape σχολιάζει τη σχέση τοπίου και πόλης, δηλώνοντας το πρώτο ως μέρος του δεύτερου και αντίστροφα. Μολυσμένα τοπία, πρώην βιομηχανικές εγκαταστάσεις, αεροδρόμια, στρατιωτικές μονάδες, περιοχές υγειονομικής ταφής απορριμμάτων κ.α συμπεριλαμβάνονται στον όρο. Αναλύοντας το πρώτο συνθετικό του όρου, η λέξη dross αναφέρεται σε υλικά ξένα, φθαρμένα και ακάθαρτα, άνευ αξίας.¹⁴¹ Η λέξη έχει καταστεί συνώνυμη του αποβλήτου και του ευτελούς.

Η πρώτη αναφορά στο dross έγινε από τον Lars Lerup με τον όρο stim & dross, το 1995, που διέκρινε το αστικό τοπίο σε stim δηλαδή αναπτυγμένες περιοχές ενταγμένες στο παραγωγικό σύστημα και σε dross δηλαδή σε υποβαθμισμένα υπολειμματικά τοπία.¹⁴² Τοπία που αν και παραμελημένα διαθέτουν μια ιδιαίτερη δυναμική. Η άποψή του ουσιαστικά ήταν ότι ενώ τα τοπία της οριζόντιας πόλης μοιάζουν χαοτικά λόγω της πολύπλοκης διαπλοκής υπαίθριου και αστικού, ανήκουν στη φυσική εξέλιξη της που για να αναπτυχθεί παράγει απόβλητα.

Η αποδοχή όμως της επέλασης του καπιταλισμού σε βάρος της υπαίθρου δεν συνοδεύεται με προτάσεις ή έστω κριτήρια προσέγγισης τέτοιων χώρων. Έτσι η τελική συνεισφορά στην πολεοδομία και στο χωροταξικό σχεδιασμό παραμένει αρκετά νεφελώδης.

«Η σκωρία ως το περιττό, από το πεδίο των απορριμμάτων γίνεται προσπάθεια να αποδοθεί ως αποδεκτή κατάσταση μιας διαδικασίας που ούτως ή άλλως υφίσταται, ως ο μοναδικός τρόπος του κτίζειν και

139 Koolhaas, R., *Junkspace*, The MIT Press, 2002, σελ. 175-190

140 Berger, A., *Drosscapes - Wasting Land in Urban America*, Princeton Architecture Press, New York, 2006

141 Ανανάδου Μ.-Τζημπούλου, *Αστικά ή μητροπολιτικά πάρκα και δίκτυα πράσινων χώρων. Πρόταση για την περιβαλλοντική αναβάθμιση της Θεσσαλονίκης*, Σ.Τσιούρης-Μ. Ανανάδου-Τζημπούλου (επιμέλεια), 3^ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: *Κλιματική Αλλαγή, Βιώσιμη Ανάπτυξη Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Συμβούλιο Περιβάλλοντος, εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη, 2009

142 Lerup, L., *Stim and Dross: Rethinking the Metropolis*, Assemblage 25. Cambridge, MA: The MIT Press, 1995, σελ. 83-101.

του κατοικείν, εφόσον το σκέπτεσθαι μπορεί να λαμβάνει τον ρόλο του μεσάζοντα στην διαμόρφωση της περαιτέρω μετάβασης, όταν οι συνθήκες είναι πλέον δεδομένες και ο σχεδιασμός δεν θα μπορεί να κινηθεί παρά μόνον επιβεβαιώνοντας ειλημμένες τοποθετήσεις και πρακτικές.¹⁴³»

143 Σκουτέλης, Ν., *Στα όρια του δημοσίου χώρου. Όταν η φύση ανακάμπτει*, Ανακοίνωση στο συνέδριο: Δημόσιος χώρος...Αναζητείται, Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 20-22, 2011,

Εικόνα 4.5. Παραθεριστές ανέμελοι προσπερνούν τον σκουπιδότοπο, Φωτογραφία: Πάνος Κοκκινιάς, 2012

Εικόνες 4.6. , 4.7. , 4.8. , Μεταβατικό τοπίο, Κα-
106 ατερό Αττική, 2015, Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνες 4.9. , 4.10. , 4.11. , 4.12 , Αχαρνές, Μενί-
107 δι, Φωτογραφία : Σπύρος Στάβερης, 2015

108 4.2 | Ομογενοποιημένη περιφέρεια - Το Μενίδι

Ο δήμος του Μενιδίου αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μεταβατικού τοπίου. Αντιπροσωπεύει μια μορφή κατοίκησης που ενηλικιώνεται πάντα στην προσωρινότητα και σε καθεστώς διωγμού. Πολλοί μελετητές προσπάθησαν να βρουν νόημα στις παρυφές της πόλης και στο μεταβατικό τοπίο καταλήγοντας στο ότι οι περιοχές αυτές μοιάζουν μεταξύ τους σαν να μην ανήκουν σε μια συγκεκριμένη πόλη. Ο Γ.Τζιρτζιλιάκης αναφέρει:

«Γιατί σήμερα μας ενδιαφέρουν οι εικόνες και οι ανθρώπινες καταστάσεις που αναπτύσσεται σε περιοχές όπως αυτή, ενοποιώντας λίγο πολύ όλες τις περιφέρειες του πλανήτη; Οι κοινωνιολόγοι υποστηρίζουν ότι εκεί μπορούμε να δούμε καθαρότερα ότι ο κόσμος που δημιουργήσε ο σύγχρονος βιομηχανικός πολιτισμός δεν ισοδυναμεί αναγκαστικά με την πρόοδο.»¹⁴⁴

Κάθε συζήτηση επί του θέματος επαναφέρει στο προσκήνιο το θέμα του μη-τόπου. Η περιγραφή αυτή σκιαγραφεί μια ευρύτερη κατάσταση της περιφέρειας τόσο στη πόλη της Αθήνας όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Προφανώς, δεν συνδέεται με τα φανταχτερά προάστια πλουσίων αλλά με διαδικασίες αυθόρμητης-αυθαίρετης αστικοποίησης και χαρακτηρίζονται από στοιχεία μετασχηματισμού, μεταβατικότητας, διαφορετικότητας και υβριδικότητας. Φυσικά εκφράζονται επιφυλάξεις σε κάθε γενίκευση διότι οι τοπικές ιδιαιτερότητες και η ενδογενής δυναμική κάθε τόπου διαφέρει. Χαρακτηριστικά παραδείγματα λαϊκών συνοικιών συναφή με τα αυθαίρετα της Αθήνας είναι οι παραγκουπόλεις της Λισσαβόνας και τα *gecekondu* της Κωνσταντινούπολης. Χώροι με αναγνωρίσιμη ταυτότητα που αναπαράγουν την περιθωριοποίηση και τον αποκλεισμό.

Οι σύγχρονοι μελετητές θα μπορούσαν να αποκαλέσουν το φαινόμενο ως σύγχρονο νομαδισμό σε ένα είδος διάχυτης πόλης. Η δύναμη του μητροπολιτικού τυφώνα σε συνδυασμό με την ιδέα ενός αυτοσχέδιου οικισμού δεν προτείνει κάποια νέα αισθητική θεωρία αλλά

144 Τζιρτζιλιάκης, Γ., *Suburborama. Συναρμογές της διάχυτης πόλης*, στο Καζερός Ν., Παύλος Λ., *Χωρίς όρια, Οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων*, Εκδόσεις futura, 2003, σελ. 145

Εικόνες 4.13. - 4.18. : Μεταβατικά τοπία, Δυτική Αττική, 2015, Πηγή: Προσωπικό αρχείο, 2015

την τυχαιότητα. Κοινωνικά και ανθρωπολογικά δεδομένα ενώνονται κάτω από την ανεκτικότητα και τη συνύπαρξη¹⁴⁵.

4.3 | Μνήμη και μεταβατικά τοπία

Η μνήμη και η πόλη πάντα βρίσκονταν σε συνεχή συσχετισμό. Ο Leonie Sandercock χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «οι πόλεις είναι αποθήκες μνήμης και κειμένων μνήμης... οι επιφάνειες της πόλης μαρτυρούν χρόνο και ιστορίες...»¹⁴⁶. Τα ίχνη αυτών που τις κατοίκησαν παραμένουν ανεξίτηλα με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. «Αόρατες κοινότητες νεκρών και αυτών που δεν έχουν ακόμα γεννηθεί»¹⁴⁷. Η μνήμη υποβοηθείται, συμπληρώνεται και καθορίζεται από τόπους.¹⁴⁸ Τέτοιοι τόποι είναι στην περίπτωση του δομημένου περιβάλλοντος είναι τα κτίρια. Όμως η πόλη μεταλλάσσεται και από τα γεγονότα, τους ανθρώπους δημιουργώντας ένα είδος συλλογικής μνήμης που φτιάχνεται μέσα από εμπειρίες, ιστορίες, μύθους, μη ορατά δεδομένα και όχι μόνο από αρχιτεκτονική, κτίρια και δρόμους.

Τι γίνεται όμως όταν οι πόλεις ξεπερνούν κατά πολύ τα υλικά στοιχεία που τις συγκροτούν; Όταν τα όρια χάνονται και βρίσκονται σε μια συνεχή αναπροσαρμογή στις περιστάσεις; Πως αντιλαμβανόμαστε στο συλλογικό ασυνείδητο τα μεταβατικά τοπία;

Ξεκινώντας από την πεποίθηση του Marc Auge ότι «η λήθη είναι η ζωντανή δύναμη της μνήμης και η ανάμνηση το προϊόν» βρισκόμαστε ενώπιον αντίθετων που όμως συσχετίζονται. Στην πραγματικότητα μνήμη και λήθη συνυπάρχουν σε μια σχέση αλληλεξάρτησης. Η ανθρώπινη μνήμη έχει την τάση να διαγράφει πληροφορίες που δεν τις θεωρεί πολύτιμες ή έστω να τις διατηρεί για ένα μικρό χρονικό διάστημα. Η διαδικασία αυτή θεωρείται αναγκαία για τον σύγχρονο άνθρωπο που κατακλύζεται από άχρηστες πληροφορίες έτσι ώστε διαγράφοντας τα ασήμαντα να μένει χώρος για τα σημαντικά, δηλαδή τα σημεία αναφοράς που μας τοποθετούν μεταξύ του παρόντος και του παρελθόντος. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Π.Τουρνικιώτης «Πρέπει να ξεχνάς για να θυμάσαι».

¹⁴⁵ ό.π

¹⁴⁶ Leonie Sandercock, *Practising Utopia: Sustaining Cities*, Ανακοίνωση στην ετήσια συνάντηση του International Network of Urban Research and Action (INURA) στη Φλωρεντία, τον Σεπτέμβριο του 2001. Δημοσιεύτηκε στο D/SP, 148, 4/2002, 4 κ.ε, σελ. 4

¹⁴⁷ ο.π

¹⁴⁸ Λέφας Π.,ό.π,σελ.184

Για αυτό το λόγο ενώ διασταυρωνόμαστε συχνά με μεταβατικά τοπία δεν αφήνουν ίχνη στην μνήμη μας. Η ομοιομορφία και η ασημαντότητά τους λειτουργούν αποτρεπτικά στην ανάγνωση τους, εκτός και αν σχετίζονται με κάποιο από τα δίκτυα του νοικοκυριού, της παραγωγής και της κατανάλωσής μας.

Σημαντικό ρόλο στη διαδικασία αυτή έχει το εφήμερο καθεστώς τους. Πρόκειται για χώρους σε διαρκή διαδικασία μετασχηματισμού με ασαφή όρια και χαρακτήρα. Η οικιστική ανάπτυξη άλλαξε δραματικά την εικόνα του περιαστικού χώρου μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα αποτρέποντας την αφομοίωση των αλλαγών από τον πληθυσμό.

«Οι Μεταβατικοί χώροι, παρότι έχουν διάρκεια ως φαινόμενο, δεν αφήνουν ίχνη πέρα από τις όποιες αναφορές στη μνήμη μας.»¹⁴⁹

Εικόνα 4.30. Σχηματική αναπαράσταση της διαδικασίας ξεθωριάσματος της μνήμης
Εικόνα 4.31.- 4.33. Η ομοιογενής ελληνική πόλη και η αμήχανη σχέση με το τοπίο, Προσωπικό αρχείο, 2015

112 4.4 | Ταύτιση και προσανατολισμός

Το ά-μορφο , ομοιογενές και ά-τοπο τοπίο της «παγκόσμιας» και κατ' επέκταση της ελληνικής πόλης δυσχεραίνει τις διαδικασίες του προσανατολισμού και της ταύτισης. Η ταύτιση προϋποθέτει το αίσθημα του οικείου. Η πραγματική αίσθηση του ανήκειν απαιτεί και τις δύο ψυχολογικές λειτουργίες πλήρως αναπτυγμένες .

Όσο αναφορά τα μεταβατικά τοπία η χαμηλή θεαματικότητα σε συνδυασμό με την απουσία πανοραμικότητας και κατ' επέκταση ελέγχου, δημιουργεί υποσυνείδητα στον θεατή μια αίσθηση ανασφάλειας.¹⁵⁰ Ψυχαναλυτικές εξηγήσεις μιλούν για την έννοια της στειρότητας που προκαλεί το άγονο των μεταβατικών τοπίων. Αυτοί οι τόποι ίσως μας κάνουν να νιώθουμε άβολα με το «να μας θυμίζουν την εφημερότητα της δικής μας ύπαρξης.»¹⁵¹ Η αποτρεπτική φύση των τοπίων αυτών έγκειται στην κινητικότητα και στο ακαθόριστο των ορίων τους . Δυσχεραίνουν έτσι τον εντοπισμό αναγνωρίσιμων στοιχείων.

Όπως αναφέρει ο Τζιρτζιλιάκης Γ. «το προαστιακό τοπίο δεν είναι μόνο ειδυλλιακό , ανυπόφορα υπερφωτισμένο και λιτό , ευγενικό και πολύπλοκο αλλά εμπεριέχει και μία υπόμνηση θανάτου...»¹⁵². Χώροι που αγγίζουν τον ορισμό της ανοικειότητας όπως ο Φρόντ τον διατύπωσε: «ανοίκιο δεν είναι κάτι ξένο, κάτι απόμακρο αλλά κάτι κοντινό...»¹⁵³

Ο άνθρωπος μπορεί εύκολα να ταυτίσει τον εαυτό του με την εστία του, δύσκολα όμως και με την πόλη, μέσα στην οποία βρίσκεται η εστία αυτή. Το «να ανήκεις» είναι μια βασική συναισθηματική ανάγκη που οι συνειρμοί της είναι της απλούστερης τάξης. Από το «να ανήκεις» – ταυτότητα προκύπτει το πλούσιο συναίσθημα της φιλικής συμπεριφοράς των γειτόνων. Το μικρό στενό δρομάκι της φτωχογειτονιάς πετυχαίνει εκεί που τα ευρύχωρα αναπτυξιακά προγράμματα αποτυγχάνουν.¹⁵⁴

150 Γούλα, Μαρία, ό.π σελ. 82

151 Καμβασινού Κ., άρθρο Μεταβατικό τοπίο Moving Landscape , IO Ιντερνέτ Περιοδικό , Άνοιξη 2000 , σελ. 1

152 Τζιρτζιλιάκης Γ., *Suburboroma. Συναρμογές της διάχυτης πόλης*, στο «Χωρίς όρια , οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων», επιμέλεια Καζερός Ν., Λεφας Π., εκδόσεις futura , 2003, σελ. 154

153 Freud S., *Das Unheimliche* , ιταλ μτφρ. «il perturbante» , στο Opere, τομ. IX , Τορίνο 1977

154 Frampton K., *Μοντέρνα Αρχιτεκτονική – Ιστορία και κριτική*, Αθήνα εκδ. Θεή μέλιο, 1999, σελ. 243

4.5 | Επαναπροσδιορίζοντας το τοπίο

Η διάσπαση των ορίων στη νέα συνθήκη της διάχυτης πόλης, αναδύει την ανάγκη του επαναπροσδιορισμού της έννοια του τοπίου. Όπως προαναφέρθηκε το τοπίο είναι ένα ενεργό υπόβαθρο διαμόρφωσης της κουλτούρας λόγω της ικανότητάς του να εκφράζει και να εμπεριέχει ιδέες. Ποιά μορφή παίρνει στη σύγχρονη μετάπολη; Ποιες είναι οι νέες προοπτικές εξέλιξης στο μεταβατικό καθεστώς της διάχυσης;

Η ασάφεια των ορίων και του χαρακτήρα του περιαστικού τοπίου δημιουργεί την ανάγκη δημιουργίας μιας νέας αισθητικής θεώρησης για τον προσδιορισμό του. Η χαοτική φύση της διαρκώς διευρυνόμενης πόλης δημιουργεί μια νέα κατάσταση που μετασχηματίζει το φυσικό τοπίο και την ίδια την πόλη επηρεάζοντας παράλληλα την ταυτότητα αυτών που κατοικούν στον χώρο και κατασκευάζουν τις αναπαραστάσεις του.¹⁵⁵

Η παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα στο φυσικό και το τεχνητό δεν υφίσταται. Χαρακτηριστικά όπως η ετερογένεια, η υπερβολική ποικιλία και η δυσαρμονία που κάποτε θεωρούνταν αρνητικά στοιχεία της πόλης συνιστούν σήμερα τις ιδιότητες του νέου τοπίου. Η νέα συνθήκη πηγάζει από την παρατήρηση των αντιθέσεων και όχι των όμοιων μερών όπως συνηθίζονταν. Η αποδοχή της ετερογένειας δεν είναι απλά και μόνο ένα αισθητικό γεγονός αλλά πολιτικό, κοινωνικό και ηθικό.¹⁵⁶

Η νέα κατάσταση αντανakλά σε μεγάλο βαθμό την κινητικότητα της σύγχρονης κοινωνίας. Η διαδικασία ανάπτυξης δεν είναι ούτε γραμμική ούτε ευθύγραμμη, δεν στηρίζεται απαραίτητα στο διαχωρισμό των κοινωνικών τάξεων και δεν υπόκειται σε σαφείς κανόνες με ομογενοποιημένα μέρη. Αυτό συμβαίνει γιατί το φαινόμενο της διάχυσης, επί το πλείστον, δεν συμβαίνει με την προσθήκη νέων ομοιόμορφων μερών αλλά με την εκτεταμένη επανάληψη μικρών δομικών αλμάτων.¹⁵⁷ Χωρικά αυτό εμφανίζεται μέσω της συνύπαρξης αστικών στοιχείων σε ένα φυσικό/αγροτικό τοπίο. Συνυπάρχουν, έτσι ετερογενείς χρήσεις όπως μικρές βιοτεχνίες και αποθήκες με μονοκατοικίες και εμπορικά κέντρα αντανakλώντας ένα θρυμματισμένο και αποσπασματικό

155 Γούλα, Μαρία, ό.π σελ. 62

156 Γούλα, Μαρία, ό.π σελ. 62

157 Γούλα, Μαρία, ό.π σελ. 82

114 κοινωνικό μοντέλο.

Η καινούργια πόλη είναι μια «ευάερη μητρόπολη με χωριά, αστικά κέντρα, προάστια, βιομηχανικές περιοχές, λιμάνια, αεροδρόμια, δάση, λίμνες, παραλίες και τη μονοκαλλιέργεια αγροτικών περιοχών υψηλής τεχνολογίας. Η πόλη έχει γίνει ένα ξεχειλωμένο αστικό τοπίο...¹⁵⁸ Ο Francois Ascher μέσα από τον ορισμό της μετάπολης, αναδύει την αποσπασματικότητα και την ασυνέχεια της σύγχρονης πόλης.

«Μια μετάπολη αποτελεί γενικώς ένα πεδίο εργασίας, κατοίκησης και δραστηριοτήτων. Οι χώροι που συνθέτουν μια μετάπολη είναι κατ' ουσία ετερογενείς και όχι εξ' ανάγκης συνεχείς. Στην σύγχρονη κοινωνία φαίνεται να μην υπάρχει πια χώρος για το Χώρο, ενώ διαμορφώνεται ένας τρόπος ζωής που στέλνει το χώρο πίσω στο φόντο, αποδίδοντάς του το ρόλο του άψυχου σκηνικού. Θεωρώντας οικείο και γνώριμο μόνο τον προορισμό του (κατοικία - εργασία - χώροι κατανάλωσης), το άτομο αψηφά το ρόλο του μεταβατικού για εκείνον χώρο. Εστιάζει την προσοχή του στο στόχο και δεν ανταποκρίνεται σε πληθώρα ερεθισμάτων που λαμβάνει στη διαδρομή, καθώς θεωρεί πως δεν τον αφορούν. Σήμερα, ο καθημερινός, ανοιχτός, δημόσιος χώρος δεν βιώνεται καθ' ολοκληρίαν του, καθώς ο σύγχρονος τρόπος ζωής δεν δίνει τη δυνατότητα στο χρήστη να τον διαβάσει και να τον ερμηνεύσει. [...] Η εμπειρία του δημόσιου χώρου συνοψίζεται σε μια εφήμερη βίωση της πόλης, σε μια φευγαλέα ματιά του περίγυρου του. [...] Τα πολλαπλά ερεθίσματα που δέχεται ο άνθρωπος από το σύγχρονο περιβάλλον, του προκαλούν σύγχυση δυσχεραίνοντας την αφομοίωσή τους.»¹⁵⁹

Σημαντικό ρόλο στη νέα κατάσταση διαδραματίζει ο επαναπροσδιορισμός ζητημάτων του δημοσίου χώρου, της τυπολογίας της κατοικίας και της προστασίας του φυσικού αδιαμόρφωτου τοπίου.¹⁶⁰ Όπως αναφέρθηκε ο δημόσιος χώρος της διάχυτης πόλης δεν προσφέρει επαρκή κοινωνική πυκνότητα. Το άμορφο και ομοιογενές τοπίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ανάδειξη δημοσίων χώρων που προσφέρουν στοιχεία συλλογικότητας. Το σημαντικό είναι να υπάρξει οργανικός

¹⁵⁸ Adriaan Geuze, Wildernis, στο Anne-Me Delvoder, ed De Alexanderpolder, Bussum, 1993, σελ. 43

¹⁵⁹ Francois Ascher, Metapolis ou l' Avenir des Villes, Odile Jacob, Paris, 1995,

¹⁶⁰ Γιάννης Αίσωπος, Η διάχυτη πόλη, στο Γοσποδίνη Άσπα, Μπεριάτος Ηλίας (επιμ.), Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη, 2006, σελ. 114

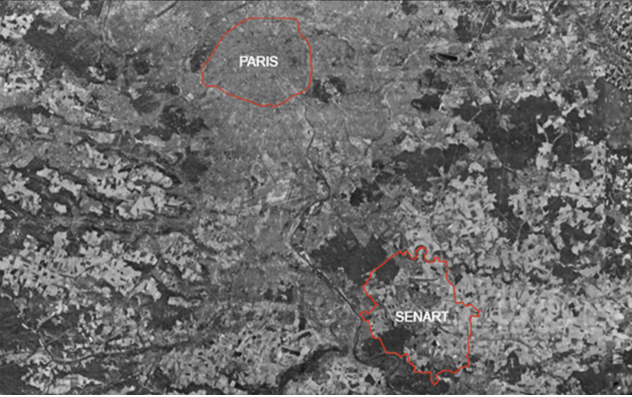
δεσμός μεταξύ δημόσιων χώρων και κατοικίας τόσο σε επίπεδο γειτονιάς όσο και σε επίπεδο πόλης. Μέσω του δημοσίου χώρου που θα λειτουργεί ως σημείο αναφοράς της διάχυτης πόλης μπορεί να δημιουργηθεί μια νέα ταυτότητα των μεταβατικών τοπίων που να εκφράζει και να ενισχύει τη συνοχή της εκάστοτε τοπικής κοινωνίας.

Η τυπολογία της κατοικίας πρέπει να βρει μια καινούρια έκφραση που να συσχετίζεται με το νέο υβριδικό τοπίο και να ενσωματώνει τα χαρακτηριστικά του εκάστοτε τόπου. Για τα ελληνικά δεδομένα, ο επαναπροσδιορισμός της άτοπης μονάδας της πολυκατοικίας μπορεί να προσφέρει ελπιδοφόρα αποτελέσματα.

Το σημαντικότερο όμως είναι να δημιουργηθεί μια ολοκληρωμένη άποψη για το αδιαμόρφωτο φυσικό τοπίο. Στο καθεστώς της διάχυτης πόλης το τοπίο αποτελεί συνήθως το υπόλειμμα του κτισμένου ενώ στην πραγματικότητα προσφέρεται μια ευκαιρία επαναπροδιορισμού της πόλης με τη φύση σε όλες τις κλίμακες σχεδιασμού.

Στο μεταβατικό τοπίο που περιγράφεται ο κάτοικος της πόλης έχει την ευκαιρία από αντικείμενο του χαώδους περιβάλλοντος να γίνει υποκείμενο του, έχοντας τη δυνατότητα να το διαχειριστεί και η αρχιτεκτονική διεκδικεί μια επαναδιαπραγμάτευση της ταυτότητας.¹⁶¹

¹⁶¹ Τζιρτζιλάκης, Γ., Suburborama. Συναρμογές της διάχυτης πόλης, στο Καζερός Ν., Παύλος Λ., Χωρίς όρια, Οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων, Εκδόσεις futura, 2003, σελ. 136

Εικόνες 4.19. , 4.20.: Περιοχή Senart σε σχέση με το κέντρο του Παρισιού

Εικόνες 4.21. - 4.23. : Το τοπίο της περιοχής μελέτης

4.6 | Σχεδιάζοντας το κενό

Περιοχή: Ville Nouvelle Melum -Serart

Γαλλία

Διαγωνισμός, 1987

Ομάδα μελέτης: Rem Koolhaas, Yves Brunier, Xaveer de Geyter, Mike, GuyerLuc Reuse

Το θέμα του διαγωνισμού θέτει ξεκάθαρα το ερώτημα: Αν αναπόφευκτα πρέπει να επεκταθεί η πόλη στην ύπαιθρο πως θα σχεδιαστεί μια τέτοια περιοχή; Κάτω από ποιες ισορροπίες ή ανισορροπίες θα συνυπάρξει το δίπολο πόλη - ύπαιθρος.

Το Παρίσι μέσα από τη συνεχή πολεοδομική ανάπτυξη έχει μετασχηματιστεί σε αυτό που ορίστηκε νωρίτερα ως διάχυτη μετάπολη. Ξεπερνώντας κατά πολύ τα ιστορικά του όρια δημιουργήθηκε στην περιφέρεια ένα χαοτικό και κατακερματισμένο αστικό τοπίο από περιοχές που βρίσκονται στο μεταίχμιο αστικού και υπαίθριου, αυτό που ορίζουμε ως μεταβατικό τοπίο. Το ζητούμενο του διαγωνισμού είναι να σχεδιαστεί μια τέτοια περιοχή.

Η ομορφιά του φυσικού τοπίου δημιουργεί αμφιβολίες για το αν πρέπει να σχεδιαστεί μια καινούρια πόλη στην περιοχή ή να βρεθεί ένας τρόπος να τη διασώσουμε.

Θεωρεί ότι μετά από τόσες αποτυχίες «οραμάτων» σε επίπεδο σχεδιασμού δεν μπορούμε να ισχυριζόμαστε ότι ο αστικός ιστός ορίζεται μέσω της πολεοδομίας, λόγω της διαρκής και συχνά αντιφατικής επίδρασης των κοινωνικοπολιτικών δεδομένων στη διαδικασία ανάπτυξης του. Εφόσον δεν μπορεί να σχεδιάσει το πλήρες της διαδικασίας αυτής επιλέγει να λειτουργήσει αντίστροφα σχεδιάζοντας το κενό. Όπως αναφέρει το έργο αυτό είναι μια συζήτηση στο τι δεν θα πρέπει να γίνει στο Melum -Serart παρά στο τι πρέπει να γίνει.

Η περιοχή οριοθετείται από έναν αυτοκινητόδρομο ανατολικά και περιλαμβάνει κάποια μικρά χωριά, δύο μεγάλα δάση, καλλιεργήσιμη γη και ένα πολύ όμορφο τοπίο μεταξύ των δασών. Μέσω της διαδικασίας του αποκλεισμού αποφασίστηκε ότι αυτά πρέπει να σωθούν. Τα υπόλοιπα; «Τα υπόλοιπα θα παραδοθούν στο χάος»¹⁶².

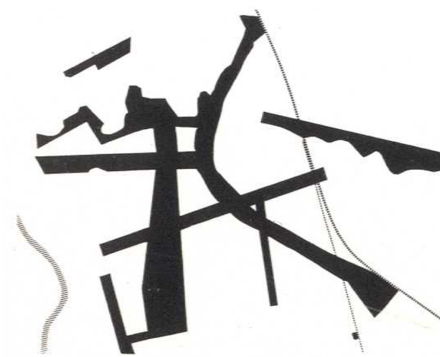
Η πρόταση

Τα βασικά στοιχεία της πρότασης ταξινομούνται σε **ζώνες** (the bands) και **νησιά** (the islands).

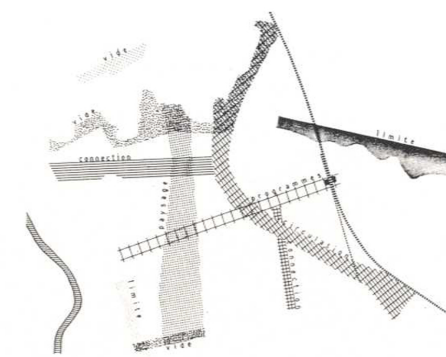
Οι ζώνες έχουν πολλαπλό ρόλο και υλοποιούνται άλλοτε με γραμμικά και άλλοτε με ακανόνιστα κενά με σκοπό τη διατήρηση περιοχών με ιστορικό ή φυσικό κάλλος. Τα γραμμικά κενά χρησιμοποιούνται σε σημεία παράλληλα των λεωφόρων για να γίνουν ελκυστικά στην χρήση τους από αστικά στοιχεία με εμπορικές και διοικητικές χρήσεις ή γραμμικά κτίρια γραφείων. Επίσης χρησιμοποιούνται παράλληλα του σιδηροδρομικού δικτύου για την μείωση του θορύβου. Τα ακανόνιστα κενά «καδράρουν» τις όψεις των δασικών εκτάσεων ενώ άλλα ενσωματώνουν χρήσεις που προβλέπονται από το λειτουργικό πρόγραμμα καθώς και ένα καινούριο πανεπιστήμιο.

Τα κενά ορίζουν ένα «αρχιπέλαγος» υπολειμματικών νησίδων (islands) που ποικίλουν σε μέγεθος, σχήμα και χαρακτήρα. Πρόκειται για τις περιοχές που θα σχηματιστούν και θα αναπτυχθούν οι πόλεις. Τονίζει ότι για να αποφευχθεί η ομογενοποίηση κάθε νησί θα σχηματιστεί σαν ένα ξεχωριστός μικρόκοσμος με ξεχωριστή ταυτότητα ενώ η αλληλεπίδραση με τα κενά (bands) θα συμβάλλει στη διαδικασία αυτή. Τέλος, καταλήγει ότι το μοντέλο του «αρχιπελάγους» επιβεβαιώνει σε τελική ανάλυση ότι η μέγιστη αυτονομία του κάθε «νησιού» ενισχύει την συνοχή του συνόλου.

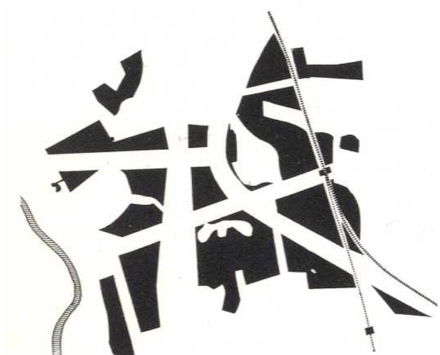
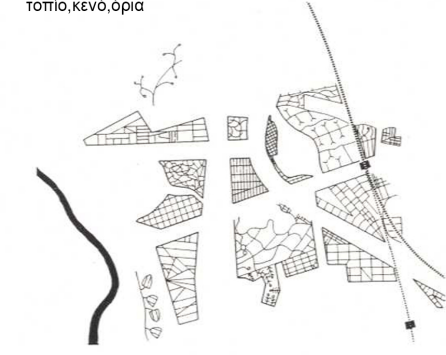
Το μοντέλο του μητροπολιτικού αρχιπελάγους προβάλλεται όλο και περισσότερο ως πρότυπο των σύγχρονων γεωγραφικών μεταλλαγών. Ο όρος δίνει έμφαση στην χωρίς όρια ανάπτυξη της πόλης στην περιφέρεια και στη δημιουργία αποσπασμάτων πόλης (νησίδων) με υψηλή πυκνότητα και ποικιλία χρήσεων γής. Παρά το θετικό του περιορισμού της αστικής διάχυσης μέσω περιοχών με υψηλή πυκνότητα, δημιουργεί αρκετά ερωτήματα για τις ανισότητες και τις διακρίσεις μεταξύ τόπων - νησιών και περιοχών έξω από αυτά. Πως δηλαδή ένα πρότυπο που κατακερματίζει τον αστικό χώρο και αποτρέπει την όσμωση διαφορετικών κοινωνικών ομάδων συμβαδίζει με το αίτημα της κοινωνικής συνοχής.

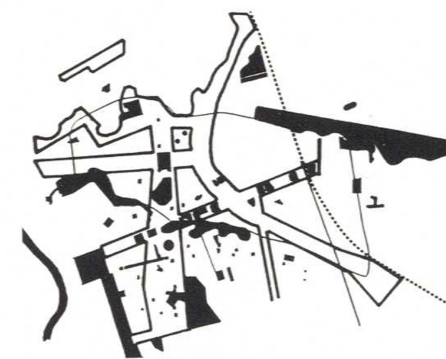
Ζώνες

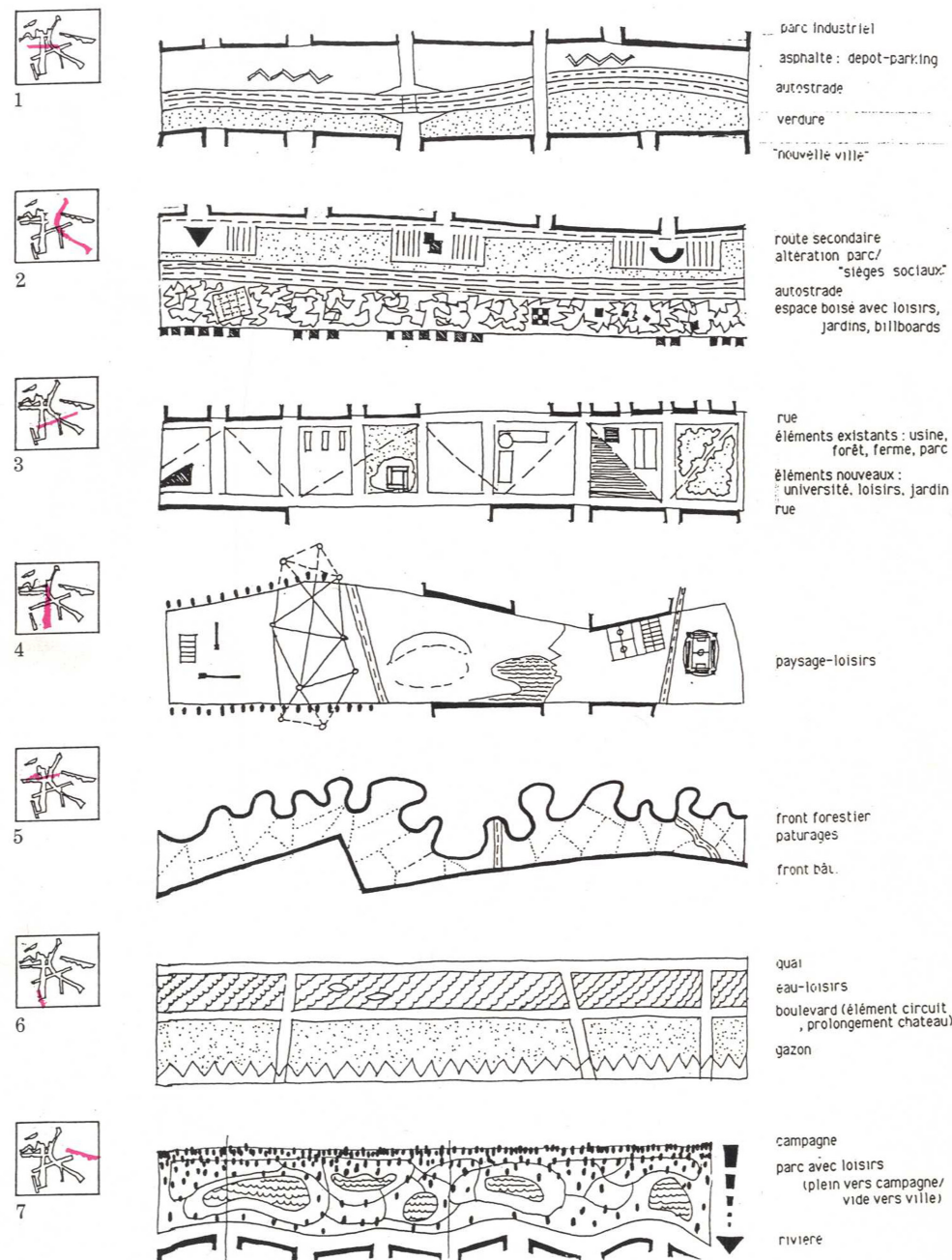
Οι Ζώνες και ο προσδιορισμός τους: Συνδέσεις, κυκλοφορία, χρήσεις, τοπίο, κενό, όρια

Ανάμεσα στις ζώνες:
Το αρχιπέλαγος των υπολειμματικών νησιών

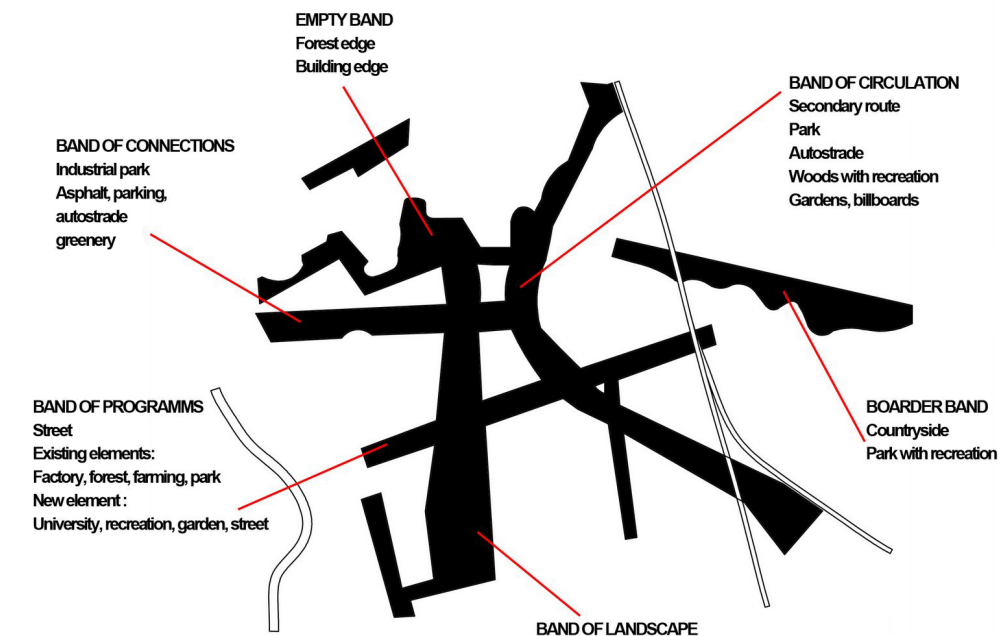
Κυκλοφορία στα νησιά

Κύρια κυκλοφορία:
Βασικοί άξονες

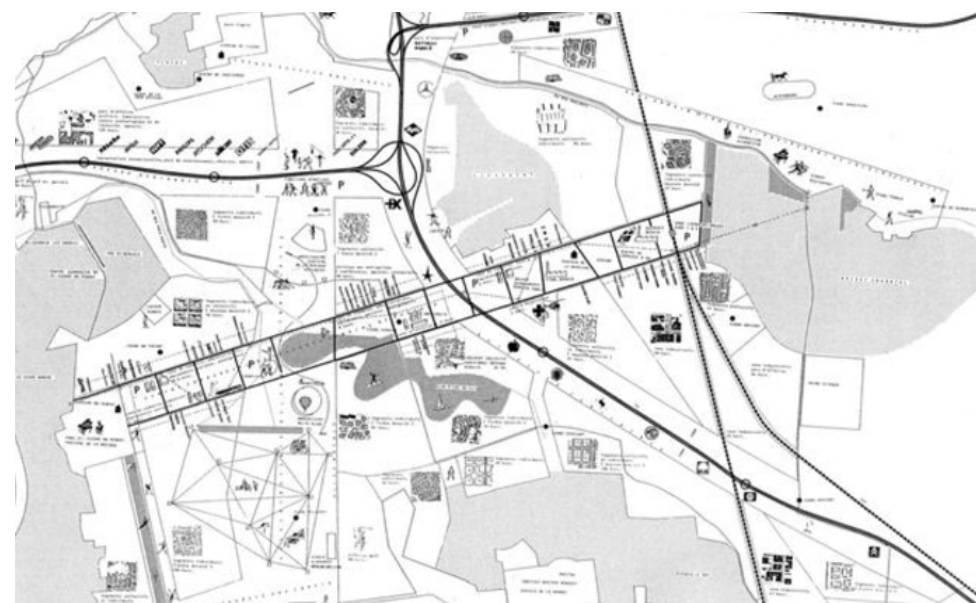
Ψυχαγωγικές εγκαταστάσεις

Εικόνες 4.23. : Σκαριφήματα των ζωνών ,Πηγή: OMA architects

Εικόνες 4.24. : Τα κενά και οι χρήσεις τους , Πηγή: OMA architects

Εικόνες 4.25. : Master plan , Πηγή: OMA architects

Ένας άλλος παράγοντας που καθορίζει την εικόνα των μεταβατικών τοπίων είναι η απουσία πυκνοδομημένου πολεοδομικού ιστού, καθορισμένους δημόσιους χώρους και αναγνωρίσιμα όρια. Το υβριδικό τοπίο, που περιγράφεται ως συνοθύλευμα αντιθέσεων και ετερογενειών, δεν διασφαλίζει επαρκή χαρακτηριστικά ικανά να δημιουργήσουν την περιβαλλοντική εικόνα του υποκειμένου. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα μια καλή περιβαλλοντική εικόνα προσφέρει στον κάτοχό της μια σημαντική αίσθηση ασφάλειας, ενώ αν το σύστημα είναι ασθενές, η συγκρότηση της εικόνας καθίσταται δύσκολη και ο άνθρωπος νιώθει χαμένος.

Στη δεύτερη μπιενάλλε ελλήνων αρχιτεκτόνων προτείνεται η δημιουργία «αστικών μαγνητών» σε περιοχές αστικής διάχυσης με σκοπό τον καθορισμό του ά-μορφου τοπίου από δημοσία κτίρια που λειτουργούν ως πυκνωτές της αστικής ζωής, εδραιώνοντας ένα νέο «τόπο». Με τον τρόπο αυτό ενισχύεται η έννοια της συλλογικότητας και του δημόσιου χώρου σε περιοχές που είναι σχεδόν ανύπαρκτη.

4.7 | Μεταβατικά τοπία κινητικότητας

Η διάχυτη μετάπολη, σύμφωνα με τα παραπάνω, χαρακτηρίζεται από έντονη κινητικότητα ανάμεσα στα δίκτυα της κατοικίας, της εργασίας και της κατανάλωσης. Το αυτοκίνητο αποκτά κυρίαρχο ρόλο στην καθημερινότητα καθώς και αναγκαία προϋπόθεση της διάχυτης πόλης, μεταλλάσσοντας ριζικά τις ανθρώπινες σχέσεις, και το αστικό περιβάλλον. Ο Alvin Toffler επηρεασμένος από τις έντονες αλλαγές σε επίπεδο μεταφορών χαρακτηρίζει την εποχή ως **"Θάνατο της Μονιμότητας"**¹⁶³. Ο αυτοκινητόδρομος αναδύεται ως το νέο μεταβατικό τοπίο, η νέα εικόνα της πόλης, που ενώνει, χωρίζει και διαμορφώνει αστικά και περιαστικά τοπία. Σε ευρύτερη κλίμακα το αεροδρόμιο αποτελεί το νέο μεταβατικό τοπίο.

Αυτοκινητόδρομος

Το τοπίο του αυτοκινητοδρόμου αποτελεί μια νέα μορφή των τοπίων της νεωτερικότητας που ο Marc Auge χαρακτήρισε ως μη τόπους. Αποτελώντας το ενδιάμεσο μεταξύ δύο σημαντικών σημείων το μεταβατικό τοπίο αγνοείται και ο χρόνος μετακίνησης σε αυτό ταυτίζεται με τον χαμένο χρόνο.

«Οι εθνικοί οδικοί άξονες και οι μεγάλοι αυτοκινητόδρομοι θέτουν σε αμφισβήτηση το που αρχίζει και που τελειώνει η πόλη. Οι <μη τόποι> των αυτοκινητόδρομων, τα βενζινάδικα, οι τουριστικές εγκαταστάσεις, οι διάσπαρτοι οικισμοί, τα πολυκαταστήματα, οι αποθήκες, τα διαφημιστικά ταμπλό και οι βιομηχανικές ζώνες δεν είναι παρά μια εκδήλωση μιας υπερτοπικής και ακανόνιστης μητροπολιτικής διάχυσης. Βρισκόμαστε μπροστά σε γραμμικές πόλεις που εκτείνονται προς την ύπαιθρο, μέσω των οδικών αξόνων, με ακανόνιστη δομή και σχήμα.»¹⁶⁴

¹⁶³ Blowers A., Hamnett C., Sarre P., *Η πόλη του μέλλοντος*, 1987, σελ 20

¹⁶⁴ Καζερός Ν., Παύλος Λ., *Χωρίς όρια, οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων*, Εκδόσεις futura, 2003, σελ 146

Η ιδιαιτερότητα του αυτοκινητοδρόμου οδήγησε στην θεώρηση του ως τεχνικό έργο παραμερίζοντας σημαντικές σχεδιαστικές παραμέτρους όπως η αισθητική ποιότητα και η βιωματική σχέση με το περιβάλλον. Παρά ταύτα η βίωση του αυτοκινητοδρόμου είναι μια κιναισθητική εμπειρία που μπορεί να παρομοιαστεί με το σινεμά.¹⁶⁵ Θέες, φυγές, ανοίγματα, σημεία αναφοράς, αποκαλύψεις, εκπλήξεις και εναλλαγές σχηματίζουν ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο τοπίο. Κινητικό και στατικό την ίδια στιγμή ανάλογα της οπτικής γωνίας του χρήστη. Υπεισέρεται έτσι το στοιχείο της διϋποκειμενικότητας και το ζήτημα της τοποθετημένης γνώσης.

Ο Martinotti προτείνει το μοντέλο των «5 πληθυσμών» για την ανάγνωση της πόλης με βάση το είδος του χρήστη και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του στην ανάγνωση της πόλης. Διακρίνει τους χρήστες σε κάτοικους, commuters (εργαζόμενοι που μετακινούνται καθημερινά προς τα κέντρα των οικονομικών δραστηριοτήτων), επισκέπτες, επιχειρηματίες και μετανάστες. Ο διαχωρισμός αυτός συσχετίζει τον χρήστη με τον τρόπο που αντιλαμβάνεται και παρατηρεί το περιβάλλον του. Έτσι για παράδειγμα ο επισκέπτης παρατηρεί το τοπίο με ενδιαφέρον εστιάζοντας στην εξερεύνηση του ενώ οι κάτοικοι ή οι commuters συνηθίζουν να αγνοούν πολλά σημαντικά στοιχεία του παρόλο που διέρχονται καθημερινά από το ίδιο μέρος.

Η θεωρητική αναζήτηση γύρω από τα οδικά τοπία επικεντρώνεται σε ζητήματα όπως¹⁶⁶:

- Η κατανόηση του τοπίου μέσα από την μετακίνηση και όχι ως στατικά ως επαλληλίες εικόνων.
- Το τοπίο ως εικόνα περιεχομένου, με την ίδια κινητικότητα, πέρα από αυτή που προκύπτει από την κίνηση στο δρόμο.
- Η αντίληψη του τοπίου από τον μετακινούμενο συναρτηθεί της ταχύτητας ή της θέσης
- Η βιωματική σχέση και αντίληψη του τοπίου του αυτοκινητόδρομου ανάλογα με τον είδος του χρήστη.

Η βιωματική εμπειρία στο νέο τοπίο

Η έννοια της κίνησης επέδρασε καθοριστικά στο τρόπο που βλέπουμε και αντιλαμβανόμαστε το τοπίο. Ο γάλλος ιστορικός Michel Conan υποστήριξε ότι η γραφικότητα (picturesque) προώθησε μια στατική εικόνα του τοπίου με την κίνηση να απουσιάζει. Το καθεστώς κινητικότητας δημιούργησε ένα νέο τοπίο ένα νέο χώρο γεγονότων, μια ακολουθία συναντήσεων, με πολλαπλές διαστάσεις και κλίμακες. Διαδοχές φευγαλέων και προσωρινών στιγμιότυπων από φυσικά τοπία, οικισμούς και πόλεις. Ο χρόνος διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη βίωση μεταλλάσσοντας την εμπειρία. Η συνεχόμενη κίνηση και η φευγαλέα χρονική παρατήρηση του περιβάλλοντος εκμηδενίζει τη σημαντικότητά του.

¹⁶⁵ Lynch Kevin, Donald Appleyard, John R. Myer, The view from the road, 1964, σελ 4

¹⁶⁶ Μαχαίριδου Δέσποινα, Το μεταβατικό τοπίο στις πόλεις – δρυφόρους. Η έννοια του τόπου στο τοπίο εν κινήσει. Η περίπτωση Έδεσσας - Θεσσαλονίκης, Μεταπτυχιακή διατριβή, ΑΠΘ, 2011, σελ 27

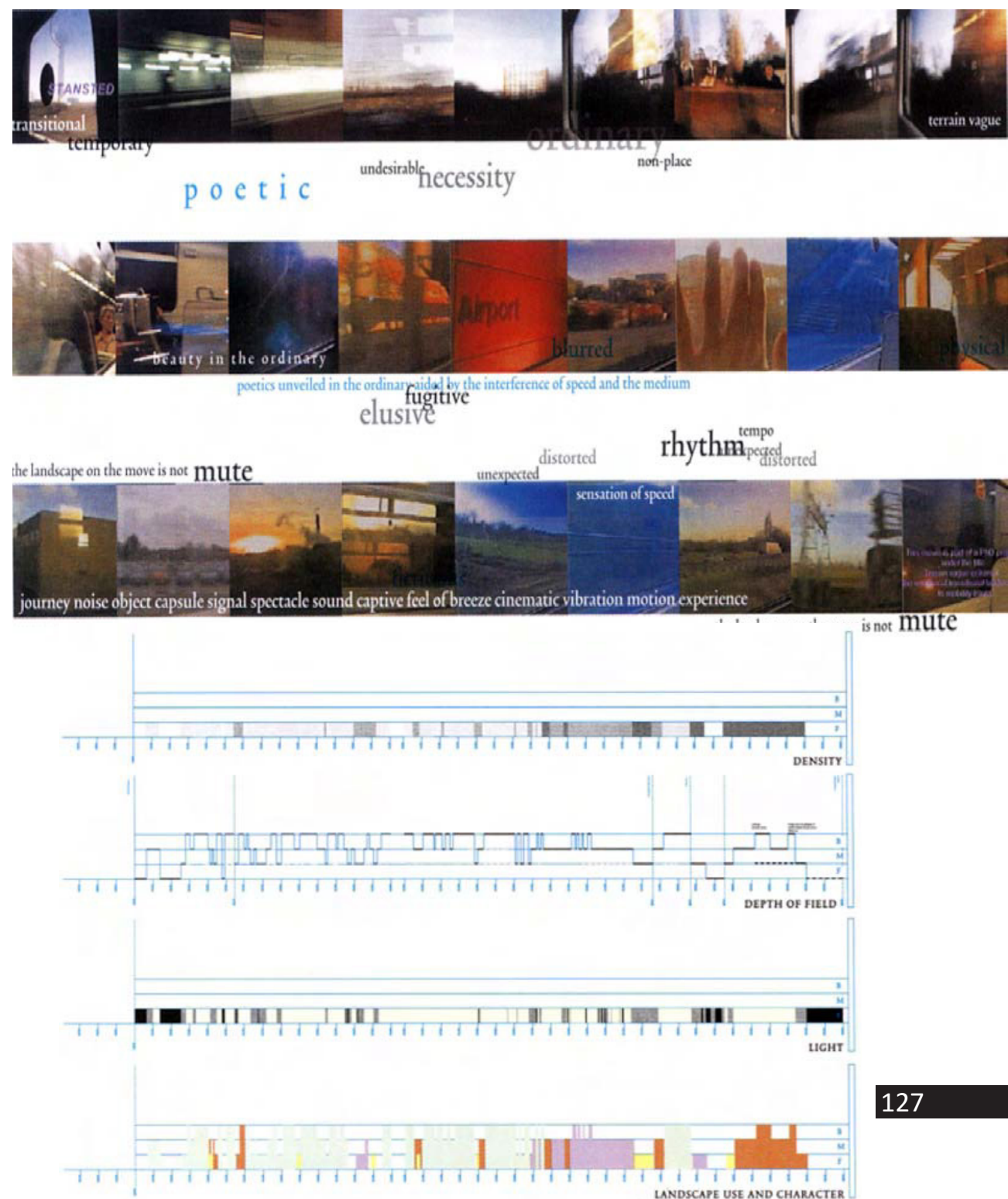
Εικόνα 4.26. Αυτοκινητόδρομος, Los Angeles, 2009, Φωτογραφία: Remi Jouan

Το μεταβατικό τοπίο ως κινητικό περιβάλλον (kinetic environment) αποτέλεσε μέρος της διδακτορικής διατριβής της Kamvasinou K. με τίτλο *Transitional Landscapes: an investigation into motion perception and its implications for landscape design*¹⁶⁷. Η μελέτη, με μια σειρά πειραμάτων στο μεταβατικό ταξίδι με το τρένο από το αεροδρόμιο Stansted του Λονδίνου, επικεντρώθηκε στο μοτίβο του τοπίου και στην μετακίνηση λαμβάνοντας υπόψη τους παράγοντες της ταχύτητας και τις καιρικές συνθήκες. Τα μεταβατικά τοπία αντιμετωπίζονται ως χώροι διεπαφής μεταξύ πόλης και υπαίθρου, οι οποίοι συνήθως βιώνονται κατά την κίνηση από αυτούς που μετακινούνται και γίνονται αντιληπτοί ως ασήμαντοι και άνευ αντικειμένου. Ωστόσο, προτείνουν ένα νέο είδος τοπίου, προϊόν της κινητικότητας ως προϋπόθεση της νεωτερικότητας.

Διαχειριζόμενη την έννοια του εδάφους, υποστηρίζει πως χρησιμοποιείται για να σκιαγραφήσει τη μεταβατικό τοπίο ως μια περιοχή με μια κρυφή ποιητική και ως ένα νέο είδος δημόσιου χώρου. Θεμελιώδους σημασίας είναι ο επανακαθορισμός της σχέσης της κίνησης με τον μετακινούμενο. Η μελέτη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα μεταβατικά τοπία μπορούν να καταστούν επιθυμητά τόσο αισθητικά όσο και οικονομικά με τη μεσολάβηση της αντίληψης κατά την κίνηση.

Εικόνα 4.27. , 4.28.
Μελέτη μεταβατικού
τοπίου, Καμβασινού K.,
2006

167 Kamvasinou K., *Reclaiming the Obsolete in Transitional Landscapes: perception, motion, engagement*, Journal of Landscape Architecture, 2006/2, σελ. 16-27

128 **Αεροδρόμιο**

«Αν ο τουρισμός και οι μετακινήσεις αποτελούν το lifestyle του 21ου αιώνα, τότε το αεροδρόμιο είναι το πιο αντιπροσωπευτικό μνημείο της μεταβιομηχανικής διάχυτης πόλης.»¹⁶⁸ Το δίκτυο των αεροδρομίων δημιουργεί μια νέα αόρατη πρωτεύουσα, ένα νέο παγκόσμιο αόρατο προάστιο. Οι αποστάσεις αμβλύνονται και ο τόπος διαμονής αποδυναμώνεται. «Τα αεροδρόμια του πλανήτη είναι ήδη προάστια μίας αόρατης πρωτεύουσας του κόσμου» αναφέρει ο J.G Ballard.

Σήμερα περισσότερο από ποτέ όποιος έχει τη δυνατότητα επιλέγει μια ζωή που δεν είναι ταυτισμένη με ένα τόπο. Ενώ στο παρελθόν η κινητικότητα ήταν χαρακτηριστικό των χαμηλότερων στρωμάτων¹⁶⁹, η κατάσταση αυτή αντιστρέφεται τελείως σήμερα. Οι εύποροι επιλέγουν αυτό που αποκαλούμε σήμερα νομαδικό τρόπο κατοίκησης μετακινούμενοι συνεχώς ανάμεσα στα οικονομικά κέντρα (Ν.Υόρκη, Παρίσι κλπ) ενώ οι φτωχοί είναι αγκιστρωμένοι σε ένα τόπο, στην ίδια δουλειά, στην ίδια κατοικία.

Ο χώρος του ταξιδιώτη εμφανίζεται ως το αρχέτυπο του **μη-τόπου**. Αναδύεται η αίσθηση του ανέστius, το αεροδρόμιο αντιπροσωπεύει την αποδέσμευση από τις γεωγραφικές συντεταγμένες και τον τόπο. Τυποποιημένοι χώροι με κυλιόμενες σκάλες, σημάνσεις, ψευδοροφές και ελεγχόμενο κλιματισμό οριστικοποιούν στην συνείδηση μας το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης.

Το μεταβατικό και το εφήμερο επανέρχεται στο προσκήνιο, σε παγκόσμια ισχύ και κλίμακα. Η ταύτιση με ένα σταθερό τόπο αποδυναμώνεται και με τη βοήθεια της τεχνολογίας μεταφέρουμε αναφορές του παρελθόντος και όνειρα του μέλλοντος. Σκιαγραφώντας τη νέα κατάσταση ο Betsky αναφέρει «Εναπόκειται στην αρχιτεκτονική να μας εκτοξεύσει έξω από τον τόπο, στον χώρο χωρίς να χαθούμε.

168 Τζιρτζιλάκης Γ., *Suburborama. Συναρμογές της διάχυτης πόλης*, στο «Χωρίς όρια», οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων», επιμέλεια Καζερός Ν., Λεφας Π., εκδόσεις futura, 2003, σελ. 133

169 Τον 19ο αιώνα «Στη μεγάλη Βρετανία ...λιγότερο από το 20% των οικογενειών παραμένουν στην ίδια διεύθυνση για περισσότερα από 10 χρόνια ...το 1/4 περίπου του πληθυσμού μετακομίζει κάθε χρόνο [...] στο Παρίσι, κατά τη δεκαετία του 1890 γύρω στο 13-18% των εκλογέων αλλάζουν συννοικία κάθε χρόνο...»

Πηγή: Jean-Luc Pinol, *le monde des villes au XIX siecle*, Hachette, Paris 1991 ελλ. έκδοση: Ο κόσμος των πόλεων τον 19ο αιώνα, μτφρ. Ιωάννα Δουραμπέτη - Έφη Κάρνερ, επιστημονική επιμέλεια Ευγενία Μπουρνόβα, Πλέθρον, Αθήνα 2000, σελ. 199

Εναπόκειται στην αρχιτεκτονική να δημιουργήσει χώρους που είναι εντελώς πραγματικοί, ανοίγοντας μας στις άπειρες δυνατότητες του διάχυτου σύμπαντος μας»¹⁷⁰.

Εικόνα 4.29. Departures: The Novel, the Non-Place and the Airport, Φωτογραφία: Gabriel Li, 2009

170 Betsky A., Adigard E., *Architecture Must Burn: a manifesto for an architecture beyond building*, Thames and Hudson, 2000, κεφ. 4.7

130 **Συμπεράσματα**

Είναι πλέον έκδηλο ότι οι σύγχρονες πόλεις έχουν περάσει σε ένα νέο στάδιο εξέλιξης ή εισήλθαν σε μια διακριτή μεταβατική φάση που αντικατοπτρίζεται στη φύση της αστικής ανάπτυξης και στους μετασχηματισμούς της πόλης. Οι ρίζες της εντοπίζονται στη δυναμική του **καπιταλισμού**, της **αστικοποίησης** και ιδιαίτερα στην **παγκοσμιοποίηση** (globalization).

Η ομογενοποίηση οδήγησε διαφορετικές κοινωνίες σε ίδιες καθημερινότητες αναπαράγοντας τους ίδιους τρόπους οργάνωσης και συμπεριφοράς. Η τοπικότητα εξαλείφθηκε ενώ ο περιφερειακός χώρος αντιμετωπίστηκε ως ένα ουδέτερο πεδίο συστηματοποίησης της κοινωνίας με την λειτουργικότητα και την αποτελεσματικότητα να κάνουν τις πόλεις να μοιάζουν μεταξύ τους.

Οι μεταφορές και οι τηλεπικοινωνίες επέδρασαν καθοριστικά στην μετάλλαξη αυτή ενώ η επιβολή παγκόσμιων καταναλωτικών προτύπων δημιούργησε μια καθαρά υλιστική κοινωνία. Τη στιγμή που τα όρια συνεχώς μεταβάλλονται γίνεται πιο σημαντική η κατανόηση του μηχανισμού ελέγχου τους παρά τα ίδια τα όρια. Το φαινόμενο παράγει μια νέα δυναμική μεταξύ δύο τάσεων, αυτή της ομογενοποίησης και αυτή της διαφορετικότητας δημιουργώντας συνεχώς μεταβαλλόμενες σχέσεις για την ενότητα και τη συνοχή της πόλης.

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω επήλθε η ανεπανόρθωτη καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, η απαξίωση του δημόσιου χώρου και η αποδυνάμωση της έννοιας της συλλογικότητας με ότι αυτό συνεπάγεται. Η αυξημένη κοινωνική πόλωση και η δημιουργία αποσπασμάτων πόλης πολλαπλών διαστρωματώσεων και ανισοτήτων είναι η νέα κατάσταση που έχουμε να αντιμετωπίσουμε. Η Αθήνα αποτελεί αδιαμφισβήτητα μια πόλη που επηρεάστηκε από τους μετασχηματισμούς αυτούς. Η ενδογενής δυναμική του ελληνικού λαού αν και ως ένα βαθμό εξαφανίστηκε στο βωμό του κέρδους επέδρασε καθοριστικά στον σχηματισμό της σημερινής πόλης χωρίς αυτό να συνεπάγεται απαραίτητα και θετικά αποτελέσματα.

Στη νέα συνθήκη της διάχυσης, οι πόλεις ξεπερνούν κατά πολύ τα υλικά στοιχεία που τις συγκροτούν, το παραδοσιακό κέντρο χάνει την ισχύ του και η πόλη τείνει να είναι παντού και πουθενά, ένας ακαθόριστος χώρος που έχει εκραγεί. Τα όρια του τεχνητού και του φυσικού

επαναπροσδιορίζονται ενώ δημιουργούνται υβριδικές καταστάσεις στο «μεταίχμιο» των πόλεων.

Οι έννοιες του τόπου, της ταυτότητας και της συλλογικής μνήμης έρχονται στο προσκήνιο, ενώ ο επαναπροσδιορισμός της σημασίας τους με βάση τα σημερινά δεδομένα αποτελεί επιτακτική ανάγκη, την στιγμή που ο κίνδυνος εξάλειψής τους γίνεται εμφανής. Όσο η συζήτηση για τον μη τόπο γιγαντώνεται τόσο επιβεβαιώνεται η ανάγκη της κοινωνίας για τόπους με ταυτότητα και χαρακτήρα. Το σημαντικό είναι οτι τόπος - μη τόπος, που αναγάγετε στο δίπολο τοπικό - παγκόσμιο, συνυπάρχουν σε πραγματικούς χώρους κάτω από συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Το εγχείρημα ήταν να ερευνήσω αυτή τη σχέση σε τοπία που ενώ παραγκωνίζονται και απωθούνται διατηρούν μια ιδιαίτερη ισορροπία μεταξύ των εννοιών, τα Μεταβατικά τοπία. Θεωρήθηκε οτι εκεί μπορεί να εδραιωθεί μια νέα συνθήκη με το φυσικό περιβάλλον και τις τοπικές συνθήκες της κάθε κοινωνίας. Στο μεταβατικό τοπίο ο κάτοικος της πόλης αποκτά την ευκαιρία από αντικείμενο του χαώδους περιβάλλοντος να γίνει υποκείμενο του, να το διαχειριστεί, να το διεκδικήσει και να δημιουργήσει δεσμούς με τον τόπο μέσα από μια καινούρια σχέση που κτίζεται, κατοικείται και στοχάζεται.

132 **Επίλογος**

Το ζήτημα της πόλης θα παραμένει πάντα επίκαιρο και ανοιχτό. Είτε αποδεχτούμε το χάος και την αβεβαιότητα της σημερινής κατάστασης είτε στηριχτούμε στην γνώση του παρελθόντος, το σίγουρο είναι ότι δεν θα μπορέσουμε να εξάγουμε κάποιο καθολικό συμπέρασμα. Όπως τόνισε ο Kooolhaas , εκεί που η αρχιτεκτονική θέτει βεβαιότητες, η μεγάλη κλίμακα θέτει αμφιβολίες. Εξάλλου, δεν μπορεί να υπάρξει μια ελεύθερη αντιφάσεων εικόνα για την πόλη. Η καλή πόλη υφίσταται μέσα από τις αντιθέσεις της: ανάμεσα στην τάξη και το χάος, ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό, ανάμεσα στην αποξένωση και την ταύτιση, ανάμεσα στη ζούγκλα και τη γειτονιά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**_Ελληνική**

Αίσωπος Γ. , Σημαιοφορίδου Ολ., Τζιρτζιλάκης Γ. (επιμ.), Γιώργος Σημαιοφορίδης, *Διελεύσεις: Κείμενα για την αρχιτεκτονική και τη μετάπολη*, Metapolis Press, Αθήνα, 2005

Ανδρικοπούλου Ε. , Καυκαλάς, Γρ., (επιμέλεια) , *Ο Νέος Ευρωπαϊκός Χώρος. Η Διεύρυνση και η γεωγραφία της Ευρωπαϊκής Ανάπτυξη* , Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 2000

Γοσποδίνη Α. , Μπεριάτος Η. (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, Αθήνα , Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, 2006

Δανιήλ , Μ. , *Τελικό αρχιτεκτονικό προϊόν και αντίληψη του χρήστη. Ζητήματα ταυτότητας και σχεδιασμού του Εμπορικού Κέντρου* , Τεχν. Χρον. Επιστ. Έκδ. ΤΕΕ, 2010, τεύχ. 2

Καζερός Ν. , Παύλος Λ. , *Χωρίς όρια , Οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων*, Εκδόσεις futura , 2003

Κουρλιούρος, Η. , *Διαδρομές στις θεωρίες του χώρου : Οικονομικές γεωγραφίες της παραγωγής και της ανάπτυξης* . Ηλίας Α. Κουρλιούρος επιμέλεια σειράς Λίλα Λεοντίδου. - 1η έκδ. - Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 2001

Λάββας Γεώργιος , *Επίτομη Ιστορία της Αρχιτεκτονικής* , Θεσσαλονίκη εκδ. University Studio Press , 2002

Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά* , 1909 -1940 , Αθήνα : ΕΤΒΑ και Θεμέλιο, 1989/2001

Λέφας , Παύλος, *Αρχιτεκτονική και Κατοίκηση : Από Heidegger στον Kooolhaas* , εκδόσεις πλέθρον, 2008

Μανωλίδης, Κώστας , *Ωραίο, φριχτό και απέριττο τοπίον!*, Αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα , (επιμ.), 2003

Οικονόμου Δ., Σαρηγιάννης Γ., Σερράος Κ. , *Πόλη και χώρος από τον 20ό στον 21ο αιώνα*, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό / Συλλογικό έργο , 1η έκδ. Βόλος : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2004

Παπαρίζου, Ανδρ., *Η νέα τεχνολογία στην υπηρεσία του κοινωνικού ελέγχου και η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτισμικών Επιστημών , Τμήμα Κοινωνιολογίας , Τομέας Εγληματολογίας , ΠΜΣ Η σύγχρονη εγκληματικότητα και η αντιμετώπισή της , Αθήνα, 2005

Συλλογικό, Αθήνα 2002: *Απόλυτος ρεαλισμός* , Τ. Κουμπής, Θ. Μουτσόπουλος, R. Scoffier, (επιμ.), Αθήνα , εκδ. Futura , 2002

Συλλογικό έργο, *Μεταλλασσόμενες πόλεις*, Αρχιτεκτονικός τύπος, 1999

Συλλογικό, *Η μετάβαση της Αθήνας* , επιμέλεια Χριστ. Κάλμπαρη & Κώστα Ντάφλου, Αθήνα εκδ. Futura , 2005

Τενκερλή, Θ., *Το πολιτισμικό τοπίο : Γεωγραφικές προσεγγίσεις* , εκδ. Παπαζήση , Αθήνα, 1996

Τουρνικιώτης Π., *Η αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή: Ζητήματα θεωρίας και κριτικής των τελευταίων πενήντα χρόνων στο ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο της σύγχρονης κοινωνίας*, εκδ. futura – Μιχάλης Παπαρούνης, Αθήνα , 2006

Ξένη

Ascher F. , *Metapolis ou L' avenir des villes* , Παρίσι: Odile Jacob, 1995

Auge, M., *Pour une anthropologie des mondes contemporains*, Aubier, Paris 1994 | ελλ. έκδοση: Για μια Ανθρωπολογία των Σύγχρονων Κόσμων, μτφρ. Δέσποινα Σαραφίδου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999

Augé, Mark , *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, London: New York, NY: Verso, 1995

Berger, Alan , *Drosscape: Wasting Land in Urban America* , New York, NY: Princeton University Press, 2006

Betsky A. , Adigard E. , *Architecture Must Burn: a manifesto for an architecture beyond building*, Thames and Hudson, 2000

Birckenhoff, J., *Discovering the Vernacular Landscape*, Yale University Press, London, 1984

Blowers, A., *Η πόλη του μέλλοντος* , επιμ. Andrew Blowers, Chris Hamnett, Philip Sarre. - Αθήνα: Π.Κουτσούμπος, 1987

Burgess. E.W. , *The Growth of the City: An Introduction to a Research Project*, εκδ. American Sociological Society 18, 1924

Calvino, I., *Οι αόρατες πόλεις* , μετάφραση Ανταίος Χρυσόστομίδης. - Αθήνα : Εκδόσεις Καστανιώτη, 2004

Castells, M., (2002b), *The Space of Flows στο Susser, I. (ed.), The Castells Reader on Cities and Social Theory*, Mass. and Oxford: Blackwell Publishers, Malden

Castells, Manuel , *The Informational City: Informational Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*. Oxford: Blackwell, 1989

Castells, M., *The Castells Reader on Cities and Social Theory*, Ida Susser (επιμ.), Blackwell Publishers, Malden, Mass. και Oxford, 2002

Corner, James, *Recovering Landscape: Essays in Contemporary Landscape Architecture*, Princeton Architectural Press, 1999

Crewe L., Beaverstock J., *Fashioning the city: Cultures of consumption in contemporary urban spaces*, Department of Geography, University of Nottingham, 1998

Davis, M., *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*, New York: Vintage Books, 1992

Donald W. Meinig, *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*, D. W. Meinig, (επιμ.), New York: Oxford University Press, 1979

Frampton, K., *Μοντέρνα Αρχιτεκτονική. Ιστορία και Κριτική*, εκδόσεις Θεμέλιο, 1999

Freud, Sigmund, *Το ανοίκειο*, μτφρ. Ε Βαϊκούση, Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον, 2009

Ghent Urban Studies Team (GUST), *The Urban Condition: Space, Community, and Self in the Contemporary Metropolis*, Rotterdam: 010 Publishers, 1999

Grahame, S., *The Emergence of Landscape Urbanism. In Waldheim*, επ. Charles. *The Landscape Urbanism Reader*, NY: Princeton University Press, New York, 2006

Heidegger, M., *Poetry, Language, Thought (Harper Perennial Modern Thought)*, επιμ. Albert Hofstadter, New York, 1971

Heidegger, M., *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι*, μτφρ Γ. Ξηροπαίδης, Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον, 2008

Howard E., *Garden Cities of Tomorrow*, London: S. Sonnenschein & Co., 1902

Kamvasinou, Krystallia, *Reclaiming the Obsolete in Transitional Landscapes: perception, motion, engagement*, Journal of Landscape Architecture, 2006/2

Κnox P., Pinch S., *Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων*, επ. Μαλούτας Θ., εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2009

Koolhaas R., *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*, Εκδότης: Taschen, 2001

Koolhaas R., Mau B., *S,M,L,XL*, The Monacelli Press, 1997

Koolhaas Rem, *The Generic City: Η σύγχρονη (ελληνική) πόλη*, επιμ. Αίσωπος Γιάννης, Σημαιοφορίδης Γιώργος, metapolis press, Αθήνα, 2001

Lefebvre, Henri, *The Production of Space*, (Trans. Donald Nicholson-Smith), Oxford: Blackwell, 1991

Lerup, Lars, *Stim and Dross: Rethinking the Metropolis*, Assemblage 25, Cambridge, MA: The MIT Press, 1995

Lynch Kevin, Donald Appleyard, John R, Myer, *The view from the road*, The MIT Press, 1964

Lynch, Kevin, *The Image of the City*, Cambridge, MA: The MIT Press, 1960

Malpas J. E., *Place and experience: a philosophical topography*, Cambridge University Press, 1999

Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenologie de la perception*, Parte, Editions Gallimard, collection «Bibliothèque des Idées» Paris, 1945

Michel de Certeau, *L'invention de quoditien*, Gallimard, Paris, 1990

Norberg-Schulz, C., *Existence Space and Architecture*, Studio Vista, London 1971

Norberg-Schulz, C., *Genius Loci : Το πνεύμα του τόπου : Για μια φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Φραγκόπουλος Μ., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π, Αθήνα, 2009

Sayer A., Walker R., *The New Social Economy: Reworking the Division of Labour*, Oxford: Blackwell

Sennett Richard, *Η τυραννία της οικειότητας – Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, μτφρ. Γ. Μέρτικας, Αθήνα εκδ. Νεφέλη, 1999

Simmel Georg, Ritter Joachim, Gombrich Ernst H., *Το Τοπίο*, εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα, 2004

Sitte Camillo, *Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές*, μτφρ. Κ. Σεργιάς, Αθήνα εκδ. ΕΜΠ, 1992

Soja W. E., *Postmetropolis. Critical studies of Cities and Regions*, εκδ. Wiley-Blackwell, 2000

Soja W. E., *Postmodern Urbanization: The Six Restructurings of Los Angeles*, in Sophie Watson and Kathy Gibson (eds.), *Postmodern Cities Spaces*, Oxford UK and Cambridge US: Blackwell Publishers, 1995

Swynghedouw E., *The heart of the place. The resurrection of locality in an age of hyperspace*, in Geografiska Annaler, 71 B, 1989

Vidler, A., *Post-Urbanism*, στο *The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, Cambridge και London: The MIT Press, 1994

Waldheim, Charles, *The Landscape Urbanism Reader*, New York: Princeton University Press, 2006

Διαδίκτυο

Αίσωπος Ι., Σημαιοφορίδης Γ., 27/07/1997, Από τη μητρόπολη στη μετάπολη, ΤΟ ΒΗΜΑ, Ανακτήθηκε 10/05/2015, από www.tovima.gr

Καπετάνιος Αντώνης, Σιωπηλές Πλατείες-Σκέψεις για την ελληνική πλατεία (Β μέρος), Ανακτήθηκε 10/05/2015, από greekarchitects.gr

Τριποδάκης Αλέξανδρος, Το ανοίκειο του Δημόσιου χώρου στην ελληνική πόλη και η ευθύνη των αρχιτεκτόνων, [<http://tinyurl.com/6szlssh>]

Διαλέξεις

Αίσωπος Γ., Ο ελληνικός δημόσιος χώρος, Ομιλία στο Επιστημονικό Συνέδριο *Η αισθητική των πόλεων και η πολιτική των παρεμβάσεων*, Οργάνωση: ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπουργείο Πολιτισμού, ΕΑΧΑ. Συντονιστής: Καθηγητής Α. Αραβαντινός. Αθήνα, 14/10/2003

Παγώνη Θ., Νέα αστικά φαινόμενα και η επίδραση τους στο σχεδιασμό των πόλεων: Η περίπτωση της πρόσφατης αστικής ανάπτυξης στις χώρες του Κόλπου, Βόλος, Μάρτιος 2008

Τσαδαρη Σοφία, Πρελούδιο στην “παγκόσμια πόλη”. Πλαίσιο μιας θεωρητικής συζήτησης για τις μεγάλες πόλεις του 21ου αιώνα, δπμσ, ΕΜΠ, Αθήνα 2007

Μεταπτυχιακά

Μαχαιρίδου Δέσποινα, *Το μεταβατικό τοπίο στις πόλεις – δορυφόρους. Η έννοια του τόπου στο τοπίο εν κινήσει. Η περίπτωση Έδεσσας - Θεσσαλονίκης*, Μεταπτυχιακή διατριβή, ΑΠΘ, 2011

Διατριβές

Χατζησάββα Δ., *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές - σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, ΑΠΘ, 2009

_Ξένα

Koolhaas, Rem, *Toward the contemporary city. Design Book Review* 17, 1989

Penn, Alan, *Space syntax and spatial cognition: Or why the axial line?* *Environment & Behavior*, vol.35, No.1., 2003

Stan, Allen, *Taichung gateway project: a new synthesis of park and city*, In *Neyran Turan*. (Ed.). *New Geographies Journal* 0. Harvard Design Magazine, 2008

_Ελληνικά

Καμβασινού Κ., *Μεταβατικό τοπίο Moving Landscape*, IO Ιντερνέτ Περιοδικό, Άνοιξη 2000

Τζιρτζιλιάκης, Γιώργος, *Ο χώρος των σχέσεων και η μεταβιομηχανική πόλη*, *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 37, 2003

Τουρνικιώτης, Παναγιώτης, *Η αρχιτεκτονική του δημοσίου χώρου στις ευρωπαϊκές πόλεις ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Μια ανθολογία*, *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 37, 2003

Χάρη, Χαρίκλεια, *Το τοπίο ως τόπος παραγωγής και τρόπος θέασης*, *Αρχιτέκτονες*, 49, 2005

_Ανακοίνωση σε συνέδριο

Leonie Sandercock, *Practising Utopia: Sustaining Cities*, Ανακοίνωση στην ετήσια συνάντηση του International Network of Urban Research and Action (INURA) στη Φλωρεντία, τον Σεπτέμβριο του 2001. Δημοσιεύτηκε στο D/5P, 148, 4/2002, 4 κ.ε

Ανανιάδου Μ.-Τζημοπούλου, *Αστικά ή μητροπολιτικά πάρκα και δίκτυα πράσινων χώρων. Πρόταση για την περιβαλλοντική αναβάθμιση της Θεσσαλονίκης*, Σ.Τσιούρης-Μ.Ανανιάδου-Τζημοπούλου (επιμέλεια), 3^ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: *Κλιματική Αλλαγή, Βιώσιμη Ανάπτυξη Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Συμβούλιο Περιβάλλοντος, εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη, 2009

Πολυχρονόπουλος, Δ., *Το κενό ως τόπος*, Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, τεύχος 55 – περίοδος Β, Ιανουάριος/Φεβρουάριος 2006

Σκουτέλης, Ν., *Στα όρια του δημοσίου χώρου. Όταν η φύση ανακάμπτει*, Ανακοίνωση στο συνέδριο: *Δημόσιος χώρος...Αναζητείται*, Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 20-22, 2011

_Ταινίες

Weir P., *A short history of the Truman Show*, Andrew Niccol, Peter Weir, *The Truman show: The shooting script*, Νέα Υόρκη, Newmarket Press, 1998

Κωνσταντίνος Γιάνναρης, *Από Την Άκρη Της Πόλης*, 1998

142 ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- 1.1. Άνω Λιόσια , Μεταβατικό τοπίο, Προσωπικό αρχείο, 2015
- 1.2. Terrain vague, Los Angeles, 18/01/1991 , Φωτογραφία : John Humble, ανάκτηση: pinterest.com
- 1.3. Three Eggs Diagram, Cedric Price , 1982, Ανάκτηση από Waldheim, Charles, 2006
- 1.4. Χάρτης του Σικάγου, Δίκτυο σιδηροδρόμου, 1913, Ανάκτηση : http://rlv.zcache.com/vintage_map_of_the_chicago_railroad_network_1913_poster-rb18683e7e087419fb941048af95383b4_vicdb_8byvr_1024.jpg
- 1.5. Το μοντέλο ομόκεντρων ζωνών του Burgess για το Σικάγο , 1925 , Πηγή: R. Park and E. Burgess (eds) (1925) The City Chicago: University of Chicago Press
- 1.6. Οι Τρείς «Μαγνήτες» , Αναρωτιέται: Που θα πάνε οι άνθρωποι; Σχεδιασμός με βάση το δίπολο πόλη- φύση , Howard, 1898, Ανάκτηση: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b0/Garden_Cities_of_Tomorrow_No._1.png
- 1.7. Η σχέση «Κηπούπολης» με το Αστικό Κέντρο , Howard, 1898, Ανάκτηση: http://33.media.tumblr.com/tumblr_mb1k1lYqWy1rsuub0o1_500.jpg
- 1.8. Η εξέλιξη του μοντέλου ομόκεντρων κύκλων του Burgess, Ανάκτηση : courses.arch.ntua.gr/fsr
- 1.9. Η εξέλιξη των αστικών τοπίων και των κυρίαρχων προτύπων διαβίωσης των χρήσεων γής. Πηγή: Γοσποδίνη Α.
- 1.10. Ville Contemporaine, LeCorbusier, 1992, Ανάκτηση: <https://gr.pinterest.com/pin/413627547001362507/>
- 1.11. Κατεδάφιση του Pruitt-Igoe , Ανάκτηση: http://www.pruitt-igoe.com/press/print/3000px_IconicImplosion_Pruitt-IgoeMyth_Credit-STL-Post-Dispatch.jpg
- 1.12. Urban Sprawl, Tokyo as seen from a helicopter, 2012, Ανάκτηση: <http://i.imgur.com/JVI4V.jpg>
- 1.13. UNTITLED X Nevada , Berlin 2013, Πηγή: Christoph Gielen , Ανάκτηση : http://www.uncubemagazine.com/sixcms/media.php/1323/page18_Ciphers.jpg
- 1.14. Πίνακας σύνοψης των αστικών μεταβολών, Προσωπική επεξεργασία, Πηγή: Παγώνη Θ., *Νέα αστικά φαινόμενα και η επίδραση τους στο σχεδιασμό των πόλεων: Η περίπτωση της πρόσφατης αστικής ανάπτυξης στις χώρες του Κόλπου, Βόλος, Μάρτιος 2008*
- 1.15. Η μετάβαση από τη βιομηχανική πόλη στη φορντιστική πόλη και στη νεοφορντιστική μητρόπολη: Πηγή , Κοινωνική Γεωγραφία των πόλεων

- 1.16. Δίκτυο τύπου Christaller (ιεραρχική δομή της πόλης) και Μεταπολιτικό δίκτυο με επίκεντρα και ακτίνες , Πηγή : Ascher 1995
- 1.17. Houston , United States , Η ανάγκη για γρήγορες μεταφορές και επικοινωνία στο καθεστώς της διάχυτης μετάπολης μεταλάσσει το αστικό τοπίο, Πηγή: Alex S. MacLean
- 1.18. Δείγματα από τις μεγαλύτερες πόλεις του κόσμου. Πηγή: 10th Venice Architecture Biennale (2006), Cities. Architecture and Society, Venezia: Fondazione La Biennale
- 1.19. Συνύπαρξη παγκόσμιου και τοπικού στοιχείου , Dubai , 2015 , Πηγή : wgtravels.com
- 1.20. Χανιά , 2015, Πηγή: Προσωπικό αρχείο
- 1.21. Αθήνα , 2015, Πηγή: Kevin Capps
- 1.22. Los Angeles , Προσωπική επεξεργασία, Flexity, Ed Soja, 1996
- 1.23. Los Angeles , Cosmopolis, Ed Soja, 1996
- 1.24. Σχολή της Καλιφόρνια: (Ed Soja, Mike Davis, Allen Scott, Frederick Jameson) – Μελέτη του Λος Άντζελες , Ανάκτηση : <https://poleodonia4.files.wordpress.com/2008/04/presentation-pagonis-volos.pdf>
- 1.25. Stan Allen, Διαγράμματα πεδίων, Χαρτογράφηση χωρικών ενοτήτων με σκοπό την ανάδειξη της ποικιλομορφίας του αστικού περιβάλλοντος, Ανάκτηση : http://socks-studio.com/img/blog/tumblr_kthdo5lpcM1qztueno1_1280.jpg
- 1.26. Homestead, Florida, Συγκρότημα περιφραγμένων οικισμών, Φωτογραφία: Sipa Press/REX, Ανάκτηση: <http://www.theguardian.com/cities/gallery/2014/may/05/for-your-protection-gated-cities-around-the-world-in-pictures#img14->
- 1.27. Buenos Aires, Εμφάνης ο ταξικός διαχωρισμός , Φωτογραφία: Natacha Pisarenko/ AP, Ανάκτηση: <http://www.theguardian.com/cities/gallery/2014/may/05/for-your-protection-gated-cities-around-the-world-in-pictures#img-1>
- 1.28. Σκηνή από την ταινία Truman show , Peter Weir, 1998 , Ανάκτηση : https://kunsik11.files.wordpress.com/761/11/2014e-5the_truman_show_2.png?w=660
- 1.29. Είσοδος του θεματικού πάρκου Celebration city , 2007, Los Angeles, Ανάκτηση : Είσοδος του θεματικού πάρκου Celebration city , Los Angeles
- 1.30. Κατανάλωση και πρότυπα, τίτλος : NOT IF BUT WHEN, Hilman's New store, 1960, Φωτογραφία : BRIAN ULRICH, Ανάκτηση : <http://notifbutwhen.com/copia/great-prosperity/#i11>
- 1.31. Ψωνίζω άρα υπάρχω, καλλιτέχης: Barbara Kruger, 1980, Ανάκτηση: <http://bit.ly/wfGNXF>

- 1.32. Graffiti, Mediterranean Cosmos ,Θεσσαλονίκη, Πηγή: Αρετή Σακελλαρίδου,Ευαγγελία Χατζηκωνσταντίνου
- 2.1. Τοπίο διάχυσης ,τίτλος:Σε απόσταση, Φωτογραφία: Νίκος Καζερός, Πηγή: Καζερός Ν. , Παύλος Λ. , Χωρίς όρια , Οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων, Εκδόσεις futura , 2003,σελ.118
- 2.2. Γραμμικά κενά και σημειακά πλήρη, Los Angeles, California ,2014,Πηγή: Christoph Gielen,Ανάκτηση: http://i.dailymail.co.uk/i/pix/2014/04/29/article-2615458-1D6D188F00000578-1_964x769.jpg
- 2.3. Μαζική κατοίκηση στην περιφέρεια του Houston,τίτλος: Massive highways and housing developments near Houston, TX (The other end of the proposed Keystone XL: Consumption),Πηγή: Alex MacLean, Ανάκτηση <http://www.globepriime.com/sites/default/files/field/image/alex-maclean-photography-9.jpg>
- 2.4. Καλιφόρνια,2009,Φωτογραφία:Remi Joua, Ανάκτηση:https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e6/Los_Angeles_-_Echangeur_autoroute_110_105.JPG
- 2.5. Εμπορικό Κέντρο, Hillsborough County,Ανάκτηση: http://www.genesisgroup.com/images/screen_photos/citruspark_aerial.jpg
- 2.6. Αυτόνομα αστικά νησια, Chandler , Arizona , Φωτογραφία: Alex MacLean, Ανάκτηση:http://farm4.static.flickr.com/0_2983748561/3250f9d2c2980_m.jpg
- 2.7. Ζώνες μετασχηματισμού,Detroit, 2008, Φωτογραφία: Alex MacLean, Ανάκτηση:<http://graphics8.nytimes.com/images/07/12/2014/opinion/sunday/exposures-detroit-slide-L6QT/exposures-detroit-slide-L6QT-jumbo.jpg>
- 2.8. Ρυθμιστικό σχέδιο Λονδίνου 1946, Σχηματική απεικόνιση, Abecrombie
- 2.9. Πανόραμα Παλλήνης , Αναμένοντας τα προάστια , Φωτογραφία: Ράνια Καραμούζη, Πηγή: Καζερός Ν. , Παύλος Λ. , Χωρίς όρια , Οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων, Εκδόσεις futura , 2003,σελ.67
- 2.10. Αθήνα, 2012,Φωτογραφία: David Erickson Ανάκτηση:<https://perfectlyordinaryphotos.files.wordpress.com/2012/10/athens.jpg>
- 2.11. Πανοραμική φωτογραφία της Αθήνας απο την Ακρόπολη, 2009, Φωτογραφία: Todor Bozhinov, Ανάκτηση:https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/68/6/Athens_panorama_from_Acropolis.jpg
- 2.12. Πανοραμική φωτογραφία της Αθήνας απο τα Μελίσσια,2009,Ανάκτηση: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/18/Athens_panorama_from_Melissia.jpg

- 2.13. Τυπικές περιπτώσεις περιοχών αυθαιρέτων. Αριστερά: Κερατέα Αττικής,. Δεξιά: Ηράκλειο Κρήτης (νότια περιοχή),Πηγή: Σεργάος και Ιωάννου 2006, Πηγή:Γοσποδίνη Α. , Μπεριάτος Η. (επιμ.), Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη, Αθήνα ,Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, 2006, σελ.134
- 2.14. Σχηματική αναπαράσταση της βασικής δομής της Αθήνας , 1978,σύμφωνα με Π.Λουκάκης κ.ά ,«Κριτική της σημερινής δομής και λειτουργίας της Αθήνας και της ευρύτερης περιοχής της», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών σελ. 33-34
- 2.15. Πυκνότητα στο λεκανοπέδιο Αττικής,<https://el.wikipedia.org/wiki>
- 2.16. Athens spread, Φωτογραφία: Γιώργος Γερόλυμπος,2012 , Ανάκτηση: <http://el.yerolymbos.com/filter/Athens-Spread>
- 2.17. Χάρτης Ολυμπιακών έργων , Αθήνα 2004, Ανάκτηση: <http://oggi.simor.ntua.gr/oi-deiktes/periballon/diagrammata-periballonitkn-deiktin/En29.jpg>
- 2.18. Κεντρικό Ολυμπιακό Στάδιο ΟΑΚΑ, Μαρούσι Αττικής, Ανάκτηση: <http://www.peoplegreece.com/wp-content/uploads/12/08/2014/olimpiakoi-agonies.jpg>
- 2.19. Μεσογεία,«Οικονομική ανάπτυξη και χωροταξικός σχεδιασμός»,Πηγή: Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου & Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας,«Σχεδιασμός Μητροπολιτικής Περιφέρειας για μια Βιώσιμη Ανάπτυξη»,Διεθνές Συνέδριο ,Αθήνα,22-24 Μαΐου 1996
- 2.20. Αττική οδός,2001, Ανάκτηση: <http://static.in.gr/webstatic/C142E33390260B0A66F05CE2B6A34585.jpg>
- 2.21. Συνύπαρξη αντιθέτων, Προσωπικό αρχείο, 2015
- 3.1. Τοπίο με θυσία στον Απόλλωνα ,1662, Claude Lorrain , Ανάκτηση: <http://www.claudelorrain.org/75904/Landscape-With-A-Sacrifice-To-Apollo-large.jpg>
- 3.2. Landscape with a River and a Bay in the Distance, J. M. W. Turner , Ανάκτηση:<https://s-mediachack0.pinimg.com/736x/b9/ee/0a/b9ee0a0eafe754bab6775c00c3e88a48d.jpg>
- 3.3. Los Angeles,Kevin Lynch, Ανάκτηση: https://thelakotagroup.files.wordpress.com/2013/01/image-of-the-city-graphic_cropped.jpg
- 3.4. Γραμμικά στοιχεία , όρια , κόμβοι , περιοχές και τα τοπία , Kevin Lynch, Ανάκτηση: <https://planyourcity.files.wordpress.com/08/2012/kevin-lynch-the-image-of-the-city.jpg>
- 3.5. Μη-τόποι, Φωτογραφία: Ben Price,2012, Ανάκτηση: <http://cargocollective.com/benjaminpricephotography/Non-Places>

3.6. Winrock shopping Center, Φωτογραφία: Brian Ulrich, 2010

4.1. Eric Rohmer, «Nadja à Paris», απόσπασμα απο την ταινία, 1964

4.2. Εικόνες πεδινής χώρας I & II, Φωτογραφία: Θεόφιλος Στουπιδής, 1998

4.3. Μεταβατικό τοπίο, Άνω Λιόσια, 2015, Προσωπικό αρχείο

4.4. Αχαρνές, Μενίδι. Ένα αυτοσχεδιαστικό φωτορεπορτάζ από την ξεχασμένη άκρη της πόλης, Φωτογραφία: Σπύρος Στάβερης, Πηγή: www.lifo.gr, Ανάκτηση: http://www.lifo.gr/articles/athens_articles/82974

4.5. Παραθεριστές ανέμελοι προσπερνούν τον σκουπιδότοπο, Φωτογραφία: Πάνος Κοκκινιάς, 2012, Ανάκτηση: http://www.n-t.gr/pictures/b_2816_kokkinias.jpg

4.6. Μεταβατικό τοπίο, Καματερό, Αττική, 2015, Πηγή: Προσωπικό αρχείο

4.7. ό.π

4.8. ό.π

4.9. Αχαρνές, Μενίδι, Φωτογραφία: Σπύρος Στάβερης, 2015

4.10. ό.π

4.11. ό.π

4.12. ό.π

4.13. Μεταβατικά τοπία, Δυτική Αττική, 2015, Πηγή: Προσωπικό αρχείο, 2015

4.14. ό.π

4.15. ό.π

4.16. ό.π

4.17. ό.π

4.18. ό.π

4.19. Περιοχή Senart σε σχέση με το κέντρο του Παρισιού, Πηγή: google earth

4.20. ό.π

4.21. Το τοπίο της περιοχής μελέτης, Senart, Παρίσι, Πηγή: google earth

4.22. Βασικές συνθετικές αρχές πρότασης, Πηγή: OMA architects, Ανάκτηση: [http://](http://predmet.fa.uni-lj.si/siwinds/s2/u4/su2/img/s2_u4_su2_p04_1.jpg)

predmet.fa.uni-lj.si/siwinds/s2/u4/su2/img/s2_u4_su2_p04_1.jpg

4.23. Σκαριφήματα των ζωνών, Πηγή: OMA architects, Ανάκτηση: <http://corsiarchitettura.uniroma3.it/psu/wp-content/uploads/11/2014/oma.png>

4.24. Τα κενά και οι χρήσεις τους, Πηγή: OMA architects, Ανάκτηση: http://4.bp.blogspot.com/_kT9ivzdRd6c/SGZ349iEy8I/AAAAAAAAAOW/06Y5AnqWR6g/s200/0.jpg

4.25. Master plan, Πηγή: OMA architects, Ανάκτηση: <http://images.oma.eu/20150623102618-1513-l969/700.jpg>

4.26. Αυτοκινητόδρομος, Los Angeles, 2009, Φωτογραφία: Remi Jouan, Ανάκτηση: http://www.cphabaltimore.org/wp-content/uploads/2014/04/640px-Los-Angeles_-_Echangeur_autoroute_110_105-290x280.jpg

4.27. Μελέτη μεταβατικού τοπίου, Καμβασινού Κ., 2006,

4.28. Μελέτη μεταβατικού τοπίου, Καμβασινού Κ., 2006

4.29. Departures: The Novel, the Non-Place and the Airport, Φωτογραφία: Gabriel Li, 2009, Ανάκτηση: <https://www.flickr.com/photos/studiogabe/3352198850/>

4.30. Σχηματική αναπαράσταση της διαδικασίας ξεθωριάσματος της μνήμης, Ανάκτηση: http://forgettingtaskmaddiegullick.weebly.com/uploads/2914532/20476154/7/4/0/2_orig.jpg

4.31. Η ομοιογενής ελληνική πόλη και η αμήχανη σχέση με το τοπίο, Προσωπικό αρχείο, 2015

4.32. ό.π

4.33. ό.π